

Követési távolság

Európa a magyar nyilvánosság öt szegmensében

Követési távolság

Európa a magyar nyilvánosság öt szegmensében

Méltányosság Politikaelemző Központ
Budapest
2019

ISBN 978-615-80187-2-2

© Méltányosság Politikaelemző Központ

BEVEZETŐ	4
A PÁRTOK EURÓPÁJA	7
EMPIRIKUS KUTATÁS A HAZAI SAJTÓ EU-REPREZENTÁCIÓJÁRÓL	33
EURÓPA – KÖZÉPISKOLÁS FOKON	55
EGY NEM (TELJESEN) NYUGATOS ORSZÁG CSATLAKOZÁSA	71
MINTAKÖVETÉS VAGY MINTAFORMÁLÁS	82

Bevezető

A Méltányosság Politikaelemző Központ régóta érdeklődik az iránt, milyen is a kapcsolat Magyarország és Európa között. Aki valamelyest is követi munkásságunkat, az legutóbb 2018 decemberében olvashatta Négy vezető – negyven beszéd című iratunkat, amelyben Angela Merkel, Emmanuel Macron, Orbán Viktor és Vlagyimir Putyin beszédeit hasonlítottuk össze, és nyugodtan mondhatom: olykor meglepő tanulságra jutottunk.

Mostani kötetünkben is Európa és Magyarország viszonya izgat minket, de más szempontból. Arra vagyunk kíváncsiak, hogy milyen képünk s fogalmunk volt s van nekünk, magyaroknak Európáról?

Adta magát, hogy először a politikai osztállyal foglalkozzunk. Novák Zoltán és Rajnai Gergely azt vizsgálja, mit gondoltak és mit gondolnak a magyar pártok Európáról? Mennyire van jelen programjaikban Európa? Egyik következtetésük: mára egyértelműen létrejött egy helycsere a Fidesz és a Jobbik között. A Fidesz 2019-re a 2009-es Jobbik program álláspontjához navigálta magát, a Jobbik pedig ugyanezen időszak alatt igen hasonló következtetésekre jutott, mint a 2009-es Fidesz. A másik következtetés: mára nemcsak az antiorbánizmus fogja össze az ellenzéki pártokat, hanem a szociális Európa gondolata is. 2019-re a szociális törésvonal mentén egy platformra került a három – nagyon eltérő karakterű – ellenzéki párt, előtérbe helyezve Európa szociális integrációját. A kötet második írásában Zsolt Péter, Reichert Dávid és Báthy Zsombor a magyar sajtó két napilapjának (Magyar Nemzet, Népszabadság, majd ennek megszűnése után Népszava) Európa-képét tárja fel. Ennek során arra a következtetésre jutnak a kutatók, hogy a Magyar Nemzetben búvópatakként meglévő EU-szkeptikusság és a szuverenitás elvesztése miatti aggodalom kapott az évek során egyre nagyobb teret, míg a Népszabadságban és a Népszavában az EU értéképviselőjének erőtlensége, gyengesége váltott ki elégedetlenséget. A két újság szerzői Magyarország EU-s szerepét a „merjünk kicsik – merjünk nagyok lenni” kettősségben látják, a baloldaliak az előbbi, a jobboldaliak az utóbbi végletben.

A kötet harmadik tanulmányában Paár Ádám azt vizsgálja, hogy hogyan jelenik meg Európa a Nemzeti alaptantervekben – csatlakozás előtt és után. A szerző ennek során arra jut: nem mondhatjuk, hogy az európai kulturális örökség markánsabban van jelen a jobbközép, mint a balközép kormányok által hatályba léptetett NAT-okban, miként azt sem, hogy e NAT-ok között lényeges különbség lenne a zsidó-keresztény örökség és a felvilágosodás mint örökség jelentőségének elismerésével kapcsolatban – más kérdés, hogy mit értenek rajtuk. Ami pedig a demokráciára nevelést illeti: a demokratikus kultúra és az ehhez szükséges kompetenciák terén, állapítja meg a szerző, előrelépés történt – legalábbis a NAT-okban, a deklarált szándékok és a célkijelölések szintjén.

A negyedik tanulmány szerzője, Lakatos Júlia azt vizsgálja, hogy hogyan alakult az Európai Unióhoz való csatlakozás politikatörténete. A szerző tizenöt év EU-s tapasztalata alapján arra jut: Magyarország nem (teljesen) nyugatos ország. Megállapítja, hogy az EU és Magyarország között mostanában kiéleződő konfliktus kezdettől kódolva volt, mégpedig azért, mert a csatlakozáskor mindkét fél figyelmen kívül hagyta, pontosabban leküzdhetőnek tartotta azt a tényezőt, hogy Magyarország nem egy (teljesen) nyugatos ország. A már meglévő uniós tagállamok, valamint a csatlakozást szorgalmazó politikusok úgy vélték, az idő elmossa a különbségeket, és a pozitívumok felülmúlják majd az esetleges nehézségeket. Ám mára bebizonyosodott: az Európai Uniónak sosem volt pozitív integrációs stratégiája, és a „nyugatosodás” terhét az új tagállamokra hárították, amelyek azt saját elképzeléseik szerint értelmezték, aztán kölcsönös meg nem értésbe torkollott.

Az ötödik tanulmányt Csizmadia Ervin írta. Ennek kiinduló állítása, hogy Magyarországon nem Európa-barátok (a mai ellenzék) és Európa-ellenesek (a mai kormánykoalíció) állnak szemben egymással, hanem azok, akik kétféle attitűdöt képviselnek Európával kapcsolatban. A szerző bevezeti a mintakövető és a mintaformáló kategóriapárt. Az előbbit a késő Kádár-korszak elitjei alakították ki, akik a Kádár-rendszer leépítéséhez kamatoztathatták újonnan kiformalódó nyugatosságukat, ami döntően a nyugat-európai intézmények és normák átültetésének szándékát jelentette. E baloldali és liberális elitek egy ideig együtt haladtak a generációs értelemben fiatalabb Fidesszel, hogy később a fiatal generáció kialakítsa és velük szembe fordítsa a maga nem Nyugat-követő, hanem Európa formálására törekvő felfogását. A tanulmány e két elit kialakulását és e két felfogás alapvető tartalmi különbségeit analizálva talál magyarázatot arra, hogyan válhatott már Orbán Viktor Európa egyik meghatározó politikusává.

A könyv legfontosabb célja, hogy rámutasson: miközben azt hisszük, Európa az elmúlt tizenöt évben életünk részévé vált, ez csak nagyon erős megkötésekkel igaz, de inkább nem igaz. Akármelyik tanulmányt olvassuk, mindegyikből az derül ki, hogy Európa, a róla való gondolkodás, netalán vita még a professzionális politikában sem igen volt jelen,

nemhogy más területeken. De a regisztrált hiányokat, anomáliákat és ellentmondásokat mi nem elkeseredve vagy kiábrándulva mondjuk, hanem csak megállapítjuk. Mi sem ismerjük a varázsszert, de talán nem is nekünk kell elgondolkodni azon, mit és hogyan kellene változtatni. Minket az érdekelt, hogy egy komplex képet adjunk az Európához való ambivalens viszonyunkról.

Budapest, 2019. június 3.

Csizmadia Ervin,
a Méltányosság Politikaelemző Központ igazgatója

A pártok Európája

A magyar pártok Európa-képe (2004–2019)

Bevezető

Alábbi elemzésünk azt kívánja feltárni, hogy a magyar pártok mit gondoltak Európáról az elmúlt szűk húsz évben; feltérképezzük, hogy a különböző pártok nézetei miként változtak 2002 és 2019 között. Ehhez a pártok választási programjait hívjuk segítségül. Ennek oka, hogy ezek viszonylag rendszeres időközönként megjelennek, és amikor egy ilyen összeállít egy politikai erő, akkor átgondolja stratégiáját és elképzeléseit számos témáról, így Európáról is, következésképp a programok részletes és strukturált forrásként szolgálhatnak számunkra is. Ezek elemzése során kiderül, hogy melyik párt mikor mit várt Európától, mit gondolt az európai eszmékről és értékekről, és hol helyezte el Magyarországot a kontinensen. A politológiában gyakran hajlamosak vagyunk a politikai álláspontokat statikusan és pillanatcentrikusan értelmezni: ki mit mond ma, és mit jelent ez a közeljövőre nézve, stb. Elemzésünk viszont közel húsz évet ölel fel, és ez alkalmat ad arra, hogy feltárjuk az egyes szereplők álláspontjainak alakulását az időben. Kiderül, hogy egyes pártok sokszor alaposan átszabták az álláspontjukat, mások pedig meglepően konzisztensek.

Azért 2002-ben kezdjük a vizsgálatot, mert az ez évi országgyűlési választást követően csatlakoztunk az Európai Unióhoz, és ekkor vált a magyar politikában megkerülhetetlen témává az Európához való viszony. 2004-től európai parlamenti választásokat is rendeztek hazánkban, ezekre pedig úgy írtak programot a pártok, hogy komolyabb terjedelmű részt szenteltek Európa kérdéskörének (tulajdonképpen kényszerből). Vizsgálatunk időtávja elég hosszú ahhoz, hogy a pártok gondolkodásának evolúciójáról képet kaphassunk. Az országgyűlési választásokra írt programokra akkor koncentráltunk, amikor nem volt EP-választási program. Ez az általunk vizsgált pártok közül kettőt érint: az MSZP-t és a Fideszt. Az előbbi ugyanis 2019-ben lépett elő első, az utóbbi pedig 2009-ben állt elő első és egyben utolsó EP-választási programjával. A Jobbiknak és az LMP-nek viszont 2009-ben, 2014-ben és 2019-ben egyaránt volt ilyen programja.

A programokon kívül 2010 után a Fidesz részéről Orbán Viktor tusnádfürdői beszédeit is beemeltünk a vizsgálatba. Ennek oka, hogy a párt kormányra kerülése után úgy érezte,

nem fontos választási programokat készítenie, a kormányzati tevékenysége és a kormánykommunikáció teljesíti a programok funkcióit, a választópolgárok tisztában lehetnek terveikkel. Orbán Viktor „tusványosi” beszédeiben ráadásul rendszeresen hosszú távú stratégiát vázol fel, így rendszeresen hallhatjuk aktuális nézeteit sok kérdésről, többek között az Európával kapcsolatos témákról is. Elsősorban ezen beszédek alapján elemezzük a Fideszt 2010 után, mert ez felel meg a párt saját vezetői felfogásának és belső protokolljának: a vezetői beszédek fontosabbak, mint a leírt programok. Ez a felfogás a többi pártot nem jellemzi, és a Fideszre sem volt jellemző 2010-ig: kifejezetten fontosnak tartották a programok megírását és publikálását; ezért a többi párt esetében nem vesszük figyelembe a beszédeket, csak a programokat.

A programokban, illetve a beszédekben a következő hat kérdésre keressük a választ:

- Mit tartanak fontosnak Európa 80 éves fejlődéséből?
- Miképpen jellemzik az EU és Magyarország viszonyát, miket látnak a legkonfliktusosabb pontoknak?
- Hogyan definiálják Európa fogalmát?
- Milyen eljárásokat javasolnak az EU és Magyarország viszonyának javítására?
- Hogyan jellemzik riválisaik EU-stratégiáját?
- Milyen saját lépéseket tartanak a legfontosabbaknak, és miért?

Az alábbiakban ezen hat kérdés mentén elemezzük az egyes programokat pártonként (az elemzés sorrendje minden kérdésnél: Fidesz, MSZP, Jobbik, LMP). Ezek után összevetésük következik, először egy általános síkon (mennyire Európa-pártiak az egyes programok, és hogy alakult ez az elmúlt húsz év során?), majd néhány meglátásunkat fejti ki a magyar pártok programjainak Európa-képéről.

1. Mit tartanak fontosnak a pártprogramok Európa 80 éves fejlődéséből?

A **Fidesz** 2010-ig a határok elmosását tekintette az egyik legfőbb vívmánynak. Már 2002-ben is azt emelték ki első helyen a programjukban, hogy Nyugat-Európában szabadon lehet utazni. Ez némileg evidensnek tűnik, a további kiemelt vívmányok azonban meglepőnek tűnhetnek. Már a kezdetektől kiemelték, hogy az európai integráció értelmezhetetlen nemzetépítés nélkül: az Európai Unió és elődei a modern, hatékony gazdaságfejlesztés és nemzetépítés összehangolását tették lehetővé. Az EU ebben a formában nem értelmezhető nemzetek nélkül, és Magyarország csatlakozásának is az lenne az értelme, hogy a nemzetépítés (ami 1990-ben elindult) új lendületet kapjon az

európai keretben. További kiemelt vívmány a párt szerint, hogy a 20. század második felében Európa kialakította a világtörténelem legsikeresebb együttélési projektjét, amely mindig alkalmazkodik a változó belső és külső körülményekhez, miközben ragaszkodik a közös kulturális alapokhoz. Ebbe a projektbe tartotta érdemesnek bevezetni Magyarországot a Fidesz.

Ezeket a vívmányokat elsősorban a 2002-es vitairatban taglalja a Fidesz, a többi programban kevés szó esik a témáról. A tuskánfürdői beszédeknek viszont pregnáns és visszatérő építőeleme a múltértelmezés, de az EU múltjának megítélése nem volt konstans a vizsgált nyolc évben. Az első négyben a globális korszakváltás volt a vezérmotívuma a múltértelmezésnek – más-más előjellel, más mintázattal, más léptékben ugyan, de ez volt a beszédek rendezőelve. Kezdetben még pozitív szereposztásban találjuk Európát a piac misztériumának bővületéből ébredő világban (a pénzügyi válság közepén járunk), és az új érkező korszak jobboldali korszak, a globális változások epicentruma pedig Európában lesz. Négy évvel később 2008-at a nagy történelmi korszakváltások közé sorolja (1918, 1945, 1990), de itt már azt állítja, hogy ez a korszakváltás megkérdőjelezi Európa szerepét a világban, elsősorban azért, mert az Unió intézményrendszere alkalmatlan arra, hogy megfelelő válaszokat adjon a válság kihívásaira.

Az **MSZP** elemzett programjaiban nem sokat olvashatunk az európai projekt történetének értelmezéséről. A leginkább kiemelt vívmány a társadalmi szolidaritás, mely az európai baloldal törekvései révén a kontinens alapértékei közé került, így az Európához csatlakozás egyben ezen elv átvételét is jelentené. Még a 2019-es, kifejezetten európai választásokra írt program sem tartalmaz mélyebb visszatekintést, viszont Jean Monnet-t idézi a szöveg, aki szerint az „európai gyökerek olyan mélyek, hogy az európai eszme minden válságot, forradalmat túl fog élni”. Ugyanakkor azt is leszögezi a program, hogy az európai közösség a világégések utáni eddigi legmélyebb válságát éli, melyet a populista, Európa-ellenes erők által támasztott kihívások hívtak életre. A jövőre vonatkozóan két fejlődési alternatívát említ: egyrészt Elmar Brok és Mercedes Bresso által fémjelzett föderális, másrészt a Sigmar Gabriel és Emmanuel Macron által képviselt koncepciót. A program hitet tesz a föderális terv mellett, és egyértelműen elutasítja a kétsebességes Európát, mondván, hogy az nem szolgálja az ország érdekeit.

A **Jobbik** 2009-es és 2014-es programja szerint az európai integráció projektje nemes és jótékony kezdeményezésként indult: az európai országok megegyezései gazdasági együttműködéseként. Ekkor keresztény alapokon nyugodott még a kooperáció, és fontosnak tekintették a szolidaritás és a közjó elősegítését. Ettől a kiindulási ponttól azonban az idők során eltért az EU, és különösen az 1990-es évektől lett az európai integráció új célja a politikai unió, mely nagyon káros lenne a nemzetek és polgárok

számára. Az Európai Egyesült Államok koncepciója a kontinens elitjének egyértelmű célkitűzése, ám ez nem találkozik a polgárok elképzeléseivel és érdekeivel. Ami ennél is fontosabb, az az, hogy a kezdeti keresztényi elvek háttérbe szorultak, és helyükbe a „pusztító” neoliberalizmus eszméje került, amely a teljes nyugati világot dominálta ebben az időszakban.

A párt 2014-ben a – terjedelemben a korábbiakhoz képest rövid – történeti visszatekintés során egészen más következtetésre jut: a legfőbb különbség, hogy sokkal megengedőbb, hovatovább sokkal pozitívabb Európa-képpel dolgozik, nincs komoly kritikája az integráció folyamatának. Előkerül a Lisszaboni Szerződés, mint hivatkozási pont, de míg az előző programban e szerződés a hanyatlás gyújtópontjaként szerepel, ezúttal egy csapdahelyzet egyik komponenseként, mely csapdahelyzetet a lisszaboni út és a nemzetállamok megerősítése között zajló vita hozott létre. Ugyan kárhóztatja a szerződés hazai ratifikálásának módját, de voltaképpen – ha bátortalanul is – a föderalizáció mellett teszi le a garast: „[...] európai fellépésre van szükség. Egyértelmű, hogy világunk a nagy politikai-gazdasági tömbök kialakulása felé tart.”

Az **LMP** mindhárom EP-programjában kiemeli, hogy elsősorban az európai integráció politikai együttműködési aspektusát tartja sikertörténetnek, hiszen ilyesmit korábban nem sikerült megvalósítani a történelemben. Nagy jelentőségűnek tartja a párt a politikai együttműködés által kivívott példátlan békét, amelynek megőrzése érdekében a jövőben tovább erősítené a politikai kooperációt. Erre azért is szükség lenne a párt szerint, mert kezdetben az együttműködés szinte kizárólag gazdasági természetű volt, politikaivá csak később vált.

Ennél is fontosabb a zöldek számára, hogy az integráció lehetővé tette azt, hogy az egyre inkább globális kihívásokra hatékony válaszokat keressen Európa. Az EU fejlődéstörténetével szemben azonban rendkívül kritikus a párt, az elmúlt időszak – válságba torkolló – fejlődési irányát zsákutcának tartja, és a magyar tagság elmúlt 10 évéről is ambivalensen nyilatkozik a szöveg: a polgárok Unióhoz fűződő várakozásai nem teljesültek az elmúlt tíz évben, ugyanakkor a fejlesztések és beruházások döntő többsége uniós támogatásból valósult meg. Bár a politikai együttműködésnek köszönhetően fontos sikereket ért el az EU (országok közötti konfliktusok enyhítése), gazdasági szempontból rossz alapelv szolgált Európa kiindulópontjaként a párt szerint. Az európai gazdasági modell mögött ugyanis a „határtalannak vélt növekedés mindenkit felemelő hatásának feltételezése” áll, ami az LMP szerint hatalmas tévedés, és rendkívül káros a világ egészére és a környezetre nézve. Az elmúlt 60 évben a nagytőke érdekei a dominánsak; a szociális, ökológiai és politikai dimenzió háttérbe szorul. Ezért az EU keleti és déli tagállamainak a felzárkóztatása felemásra sikeredett, a szintkülönbség nemhogy csökken, de még nő is, legjobb esetben is csak rögzül. Ebből kifolyólag – míg Európa

politikai alapjainak jelentős részét megőrzendő értékek tartja – a gazdasági együttműködés irányát alapjaiban változtatná meg az LMP.

2. Miképpen jellemzik az EU és Magyarország viszonyát, miket látnak a legkonfliktusosabbak pontoknak?

Már a csatlakozás előtt, 2002-ben, amikor a legtöbb magyar politikus szerint Európa és Magyarország viszonya gyakorlatilag konfliktusmentes volt, a **Fidesz** már számos problematikus pontra rámutatott, előrevetítve kicsit a mai konfliktuskereső magatartását.

Ezek közül is kiemelendő a termőföld kérdése, mely visszatérő elem, és már a 2002-es választási programban előkerül. A termőföld kivétele az áruk szabad áramlásából már a kezdetektől prioritás volt a párt számára, és ehhez kapcsolódóan a Közös Agrárpolitikát és ezzel a keleti országoknak juttatott nagyobb mértékű támogatásokat ért nyugat-európai támadásokra is élesen reagáltak 2009-ben. Ez nem meglepő, hiszen a vidéki szavazóbázist közvetlenül és élesen érintő kérdésről van szó, melynek így közvetlen belpolitikai hatása van.

Ennél alapvetőbb konfliktust ír le a párt a 2004-es választások előtt, amikor az európai és magyar értékek között felmerülő ellentétet vázolja. Először is azt állítja a Fidesz, hogy az európai értékek és a magyar értékek nem azonosak, ráadásul ezek nehezen összehajlíthatók egymással. A párt szerint Európának kell módosítania az értékeit ahhoz, hogy az együttműködés harmonikus legyen, ugyanis a magyar polgárok nem fognak befogadni olyan értékeket, amelyeket kívülről erőltetnének rájuk, és amelyek nem igazán összeegyeztethetők a nemzeti célokkal és hagyományokkal. Ezenfelül nem elfogadható, ha Európa számonkéri Magyarországot, ez ugyanis kizárólag a polgárok feladata; a magyarok elképzeléseit, melyet jó esetben a kormány képvisel, nem írhatja felül az uniós direktíva. Ez ismételt előrevetíti a mai, mindennapos kormánypárti megszólalásokat. Ezt a konfliktust 2009-re háttérbe szorította a párt, az európai értékek ekkor már nemhogy kompatibilisek lettek a magyar értékekkel, hanem gyakorlatilag azonossá (de legalábbis a magyarság számára kívánatos) váltak; a szocialista kormányzatot azzal vádolja a Fidesz, hogy elárulta ezeket az értékeket.

2010 után viszont folyamatosan erősödött az értékalapú konfliktusok kihangsúlyozása: Orbán szerint az európai álom, az európai élet ígérete megrendült, elveszett. Ezt a tételt egy gondolatsor kifejtése keretezi: az európai álom megrendülése a gazdasági válság eredménye, a megrendülés elitválságot váltott ki, az elitválság pedig demokráciaválsággá formálódott. Az elitválság jeleit a radikális mozgalmak, populisták

térnyerésében látja, a demokráciaválság pedig abból ered, hogy az emberek más szeretnének, mint amit az elitek javasolnak. Az érvelés szerint ez utóbbi a magyar kormány és az EU konfliktusainak gyújtópontja. Orbán úgy pozicionálja magát, hogy ő az emberek pártján áll, az európai és magyar polgárok véleményét képviseli, ezért támadja őt a brüsszeli elit. Ebben a logikában Orbán a demokrata, és a vele szemben álló brüsszeli bürokraták és informális hatalommal bíró tőkésék nem rendelkeznek semmilyen demokratikus legitimitással.

Ez a narratíva 2017-ben a *Soros-terv* koncepciójával éri el a zenitjét: a brüsszeli bürokraták elitje és a Soros-birodalom arra szövetkezik, hogy végrehajtsa egy olyan tervet, melynek lényege, hogy minél több muszlim migránst (lehetőleg évi egymilliót) kell betelepíteni Európába, és őket egy állandó mechanizmus keretében szét kell osztani az Unió területén. Orbán szerint történelmi kérdés, hogy Európa az európaiaké, Magyarország a magyarok országa lesz-e.

Nem csupán értékalapú, hanem gazdasági természetű ellentétet is látott a Fidesz a csatlakozás előtt. Az ekkor született programjaik arról árulkodnak, hogy úgy gondolták, a rendszerváltást követő privatizáció visszasságai megisméltődhetnek az Európai Unióhoz való csatlakozást követően; ugyanis a nyugati gazdasági szereplők már akkor is arra törekedtek, hogy a meghatározó pozíciókat megszerezzék, és ellehetetlenítsék magyar riválisaikat, új piacokat szerezve maguknak. Az EU-tagság erre újabb teret s lehetőséget adhat, főleg azért, mert egyes gazdasági szereplők befolyása miatt az uniós döntéshozatal nem objektív (a nyugati nagyvállalatoknak kedvez).

Az **MSZP** programjaiban 2010-ig nem szólnak semmilyen Magyarországról és Európáról közötti konfliktusról – sem explicit, sem implicit formában. Ez olyannyira így van, hogy 2010-es programjukban leszögezik: az Európai Unió aktuális (Lisszabonban kihirdetett) célkitűzéseivel száz százalékig egyetértenek, azokat sajátjainak tekintik, és implementálni próbálják a jövőben Magyarországon.

2014-től viszont a magyar kormány és az Unió viszonyát egy erősödő konfrontációként mutatja be az MSZP, melyért egyértelműen a kormányt teszi felelőssé, és egyenesen azzal vádolja, hogy arra törekszik, hogy a magyarokat szembefordítsa az európai közösséggel. 2019-ben még részletesebben elemzi a magyar kormány és az Unió közötti konfliktust a szocialista EP-választási program. A szöveg leszögezi, hogy egyetlen tagállam polgárai sem szenvedhetnek hátrányt azért, mert a kormányuk megsérti az uniós alapelveket, ugyanakkor nem is maradhatnak következmények nélkül a kormányok normasértései.

A **Jobbik** 2009-ben és 2014-ben szinte csak konfliktust látott Magyarország és Európa között. A párt szerint a fejlettebb európai országok gyarmatosítják Közép-Európát, kizsákmányolják a magyar erőforrásokat (elsősorban a munkaerőt), majd az ebből származó nyereség igazságtalanul oszlik el. Az Európából érkező források és tőke korántsem kompenzálja azt az értéket, amit az uniós országok elvonnak Magyarországtól. Az érvelés szerint a Lisszaboni Szerződéssel az a legfőbb probléma, hogy nem a népakaratot, hanem az üzleti és politikai elit érdekeit képviseli. A párt végig amellet érvel, hogy Magyarország érdeke, hogy az Unió a konföderáció irányába haladjon. Az EU ráadásul a Jobbik szerint nem veszi figyelembe az alapvető jogokat akkor, amikor nem szolgálja az érdekeit. Ez tette 2006-ban, amikor nem lépett fel a jogtipró magyar kormányzattal szemben, és ezt teszi folyamatosan, amikor a határon túli magyar kisebbségek autonómiához való jogát nem támogatja.

A 2019-es Jobbik-program azt hangsúlyozza, hogy uniós tagságunk mérlegét nem elég úgy megvonni, hogy összevetjük, mennyit fizetünk be és mennyit kapunk vissza, hanem a közvetett hatásokat is figyelembe kell venni; ha így járunk el, akkor a mérleg lesújtó: többet veszítettünk, mint amennyit nyertünk, méghozzá nagyságrendekkel. A program fő állítása, hogy az Európai Unió az életszínvonal tekintetében végletesen kettészakadt, az EU bürokratikus elitje pedig közönyös a magyar polgárok helyzetével szemben.

Az **LMP** számtalan konfliktust lát Európa és Magyarország között, igaz, ezek a konfliktusok általános jellegűek, és csak úgy érintik Magyarországot, mint a többi tagállamot. Ezek közül is kiemelik a demokráciadeficitet, melynek külön fejezetet szántak a 2009-es programjukban. Véleményük szerint az Európai Unió elszakadt a polgároktól, egy bürokratikus, lobbicsoportok által dominált szervezetté vált. Szintén súlyos probléma a párt szerint, hogy az EU számára a gazdaság cél, nem eszköz. Ez a szemlélet a polgárok és a tagállamok érdekeit nem szolgálja, s azt eredményezi, hogy a nagyvállalatok befolyása túlságosan nagy az Unióban; az EU így a multinacionális cégek korlátlan nyereségelhajzásának ad terepe: az uniós előírások, direktívák befolyásolásával törik meg a tagállami ellenállást ezek a vállalatok.

Az LMP programjaiban rendre előkerül a centrum-periféria viszony, és azt állítja, hogy a kohéziós alapok nem voltak képesek valódi felzárkózást előidézni, jórészt azért, mert hibás gazdasági szerkezet erősítésére fordítják őket, másrészt az Unió nem volt képes megakadályozni, hogy oligarchák vagyont gyarapítsák a fejlesztési források. Az alapprobléma tehát a párt szerint az, hogy keveset, rosszul és hibás szerkezetben költ felzárkóztatásra az EU.

3. Hogyan definiálják Európa fogalmát?

A csatlakozást megelőzően a **Fidesz** sokrétűen írta le Európa fogalmát, de alapvetően pozitívan értékelt a kontinens szerepét Magyarország számára. Európa egyrészt mintát szolgáltat: mind a gazdaság-, mind a nemzetépítésben sikereket ért el, ezért az általa alkalmazott módszereket ezen a területeken követni érdemes. Politikailag az ellenőrzött hatalomgyakorlás mintája is Európa. Másrészt Európa lehetőség: a határok megnyílása azt jelenti, hogy a magyaroknak lehetősége lesz utazni, tanulni, dolgozni, vállalkozni Európában, és az európai piacok a magyar vállalkozások előtt is megnyílnak. A nyitottság viszont élesedő versenyt is eredményez: az európai gazdasági és politikai szereplők egyaránt versenytársai lesznek a magyaroknak, és erre a nehezedő versenyre fel kell készülniük.

2009-ben már más szempontok kerültek előtérbe. Az inkább belpolitikai fókusszal rendelkező EP-programban az Európai Unió már egyfajta védelmet biztosító szervezetként jelenik meg. Megvédheti a magyarokat a kormányzati túlkapaszkodástól határokon innen és túl. Ezen kívül az egyre nagyobb kihívásokat támogató külső környezettől is megvédheti az országot Európa, és a globális problémákra megoldásokat találhat; ez Magyarország számára egyedül lehetetlen feladat lenne a nemzetközi térben.

Európa szerepének megítélése folyamatosan hullámozik a tusnádfürdői beszédekben. 2015-ben az európai identitás a népvándorlás ellenpontjaként jelenik meg, és a beszédben Orbán Viktor több ponton is hitet tesz az európai értékek és az Unió mellett. Kijelenti, hogy az EU úgy, ahogy van, önmagában egy nagyszerű sikertörténet, mert békét, jólétet és fejlődést hozott¹ (ezzel visszautal arra a már 2002-ben lefektetett alaptézisre, hogy Európa a kereszténység és a humanizmus otthona). A 2015-ös beszédben Orbán Viktor többször hangsúlyozza, hogy Magyarország erős Unióban érdekelt, csak hogy – nyomatékosítja – mást gondol erős EU alatt, mint a regnáló európai elit. Az Európai Unió eredeti konstrukcióját tartja követendőnek, a Lisszaboni Szerződés által kijelölt irányt viszont tévútnak, és a nemzetek Európáját akarja visszahozni, ezzel gyakorlatilag egy platformra kerülve a Jobbik 2014-es programjával.

Az **MSZP** számára Európa elsősorban támogatási forrásokat jelent a programok tanúsága alapján. Bár a többi párt is helyenként említi az Unió által biztosított támogatásokat, melyek lehetőséget adnak Magyarország fejlesztésére, de a szocialisták szinte kizárólag ezt az aspektust emelik ki.

¹ Orbán Viktor, Tusnádfürdő, 2015. július 25.

Implicit módon Magyarország fejlődésének és boldogulásának megkérdőjelezhetetlen letéteményeseként jelenik meg az EU, explicite pedig a magyarság egyesítésének keretében: a határon túli magyarok problémáira megoldást kínál az európai integráció, hiszen ez garantálja, hogy ne legyenek komolyabb ellentétek Magyarország és szomszédai között, és a határok jelentőségének csökkenése is jótékony hatással van a különböző magyar közösségek egymáshoz való közeledésére. Európa jelenti a biztonságot is a párt számára: a kooperáció garantálja a békét, és a tagság egy ilyen nagy szervezetben a külvilággal szemben is védőhálót nyújt. Ezenfelül bizonyos elvek s értékek is Európából származnak, melyeket az MSZP magáénak vall; ilyenek például a humanizmus, a szolidaritás és az ellenőrzött hatalomgyakorlás.

2009-ben és 2014-ben Európát a **Jobbik** többnyire negatív jelzőkkel írja le. Az Európai Unió például „Brüsszelből irányított Birodalom”, a központi elit érdekeit kiszolgáló s végrehajtó gépezet, amelynek egyáltalán nem fontosak a polgárok, különösen a periféria (így Magyarország) polgárainak preferenciái, és amely az angolszász neoliberais ideológia képviselője az 1990-es évektől kezdve. Egyszersmind antidemokratikus is, hiszen nem a polgárok elképzeléseit hajtja végre; és bürokratikus is, mert a túlbonyolított szabályrendszerben zátonyra futnak az új és jó törekvések; meg korrupt is, mert a lobbiszervezetek befolyása túlságosan kiterjedt.

2019-ben már jóval pozitívabbá vált Európa megítélése a Jobbiknál. Eltűnik az EU neoliberais Birodalomként való meghatározása, és az európai eszme pozitív színben jelenik meg. A program Európa-felfogásában a központi elem a kereszténység, illetve a keresztény örökség felvállalásának imperatívusza. A Jobbik szerint Európát a humanizmus, a demokrácia, a valódi szabadság tisztelete és az egyéni felelősségvállalás megbecsülése tette naggyá, és ezekhez az értékekhez kell visszatérnünk.

Európa, leginkább az Európai Unió az **LMP** szemében lehetőség, mindenekelőtt a globális problémák megoldására. Az európai szintű döntéshozatal ugyanis a globális kormányzás tere. Az EU lehetőség az együttműködésre is, arra, hogy a konfliktusos viszonyban lévő államok közösen és kompromisszumos módon cselekedjenek. Így az EU közvetve lehetőség a békére, illetve annak biztosítására is.

Európa egyben egy idea, mégpedig a társadalmi igazságosság gondolatának bölcsője is. A 2014-es LMP-program például úgy tekint az Unióra, mint integráló és nivelláló konstrukcióra, mely történelmi lehetőséget kínál arra, hogy a szétszakadó régiókat egységesítsük. Az Uniót olyan közvetítő közegként értelmezi, mely az érdekkülönbségeket, konfliktusokat a leghatékonyabb és a legbékésebb eszközökkel képes rendezni.

Ezen kívül Európa minta is. Ezt az mutatja, hogy az LMP programjában a konkrét javaslatok mellé rengetegszer rendel gyakorlatban megvalósuló példákat Európából, utalván arra, hogy Magyarországnak át kellene vennie bizonyos megoldásokat a kontinensről. Más kérdés, hogy több, Európában véleményük szerint rosszul működő gyakorlatra is hivatkoznak, tehát nem kritikátlan követésre hívnak fel, de egy olyan helynek tekintik Európát, ahol megfelelő kereséssel lehet találni követendő példákat.

4. Milyen eljárásokat javasolnak az EU és Magyarország viszonyának javítására?

Az értékek között fennálló problémára időponttól függően kétféle megoldást javasol a **Fidesz**: míg 2002-ben még az európai értékeknek kell a magyar értékekhez idomulniuk, hogy a lakosság képes legyen befogadni őket, addig 2009-ben már Európának kellene ezeket az értékeket érvényre juttatnia a szocialista kormányzattal szemben, Magyarországnak pedig az európai elveket át kell vennie, hogy „hiteles tagállammá” váljon. Az „üléspont”, mondhatni, értelemszerűen meghatározta az „álláspontot”, bár érdemes megjegyezni, hogy még 2009-ben is problematikusnak találta a Fidesz, hogy nem objektív az európai döntéshozatal, és a kétezres évek első évtizedének tusnádfürdői beszédeiben hangsúlyos az Európai Bizottság „örkutya szerepe”.

Reformokat is javasol Európa számára a Fidesz, amelyek a jövőben az Unió hatékonyságát javíthatnák, és így a magyar–európai viszonyban is fontos szerepet játszhatnak. A párt szerint a globalizáció uniformizáló hatásától meg kell védeni az európai társadalmi modellt; Európának vissza kell térnie a gyökereihez (ez segítene abban is, hogy a magyar és európai értékek összeegyeztethetőkkelé váljanak). A 2017-es tusnádfürdői beszédben ez a gondolatmenet odáig jut, hogy az Uniónak vissza kell nyernie a szuverenitását a Soros-birodalommal szemben², az Európai Uniót meg kell reformálni, a migránsokat meg kell állítani, a bevándorlásnak véget kell vetni, vissza kell szállítani a törvénytelenül Európába érkezett migránsokat, valahova az Európai Unió területén kívülre. Ezt követően ki kell alakítani egy – a NATO-tól független – európai katonai erőt. Vissza kell állítani az EU versenyképességét adócsökkentésekkel, rugalmas munkavállalási feltételekkel. Orbán kiáll az Unió balkáni bővítése mellett,³ s úgy véli, történelmi egyezsége van szükség Törökországgal és Oroszországgal (azt nem fejt ki milyen tartalommal); ha mindez megvan, akkor mondhatjuk, hogy meg van reformálva az Unió.

² Orbán Viktor, Tusnádfürdő, 2017. július 22.

³ Orbán Viktor, Tusnádfürdő, 2017. július 22.

Ezenfelül a Fidesz szerint orvosolni kellene azt is, hogy az európai integráció a kezdetektől egy elitprojekt, mely az értelmiség és néhány szűk csoport eszméit és érdekeit szolgálja, a polgárok széles tömege nem tette magáévá az európai gondolatot. Ezért tömegmozgalommá kell válnia az európai projektnek, alkalmazkodni kell a többség igényeihez, és ezzel valós demokratikus legitimitációt szerezni az európai intézményeknek. Ezek a javaslatok előrevetítik Európa populista megreformálásának célját, amelyet manapság köthetünk a párthoz, de amely 2002 és 2010 között már valamilyen formában rendre megjelenik a programokban, 2010 óta pedig visszatérő állítása a pártnak, hogy az európai elit helyett az európai népre kell támaszkodnia az Uniónak.

2010-ig az **MSZP**, mivel szerinte nincsenek konfliktusok, úgy látta, hogy nincs mit rendezni, a fennálló rendszer a problémák kezelésére kiválóan alkalmas, és semmilyen reformot nem javasol sem a magyar–európai viszonyt, sem az Európai Unió intézményrendszerét illetően. 2010 után viszont annál inkább él ilyen javaslatokkal: mindenekelőtt a kormány politikáját kell megváltoztatni (szakítás a szabadságharcos mentalitással), vagy az Unió hathatós közreműködésével, vagy egy új kormány hatalomra jutásával.

A konfliktusok rendezéséhez a **Jobbik** 2009-es és 2014-es programjai szerint az európai integráció irányát és célkitűzéseit alapvetően meg kell változtatni. A nemzetek Európájának koncepciójához kell visszafordulni a politikai unió felé vezető útról: egy népszuverenitáson alapuló, laza nemzetállami szövetség legyen az EU, melyben minden szabály alól lehetnek kivételek, és egyik tagállamot sem lehet olyanra rávenni, amit annak felelős kormánya vagy polgárai nem szeretnének. Így a központ nem gyarmatosíthatná tovább a perifériát. Ezt a laza szövetséget ki kell egészíteni kisebb, kevesebb országot (regionális és „sorstárs” államokat) összekötő együttműködéssel. Ehhez a párt szerint el kell vetni az EU három alappilléreinek dogmáját, a tőke, az áruk és személyek szabad áramlását korlátok közé kell szorítani.

2019-ben viszont már a fennálló konfliktusok megoldásaként új kiegyezést hirdet a Jobbik: az Európai Unió és tagállamai, valamint a régi és új, központi és periférikus, kicsi és nagy nemzetek között egyaránt. Ugyanakkor nem igazán bontja ki, hogyan is képzelel el ezt a kiegyezést, milyen eszközökkel, milyen célok mentén, de az mégis nyilvánvalóvá válik, hogy a kiegyezés az életszínvonal-különbségek csökkentésére irányulna, ennek eszközét pedig a bérunióban látja a párt, és röviden be is számol az ezzel kapcsolatos sikereiről (Európai Konzultáció elindítása).

Az **LMP** kevés, kizárólag Magyarországra vonatkozó konfliktust azonosít. Az Unió és a tagállamok vagy különböző régiók között felmerülő általános problémákat tárgyalja a párt, ennél fogva az ezekre kínált megoldásaik is univerzálisak: olyanok, amelyek nem csupán a magyar–európai konfliktusokat oldanák fel, hanem minden, az EU és a tagállamok/polgárok közötti feszültséget is enyhítenék.

Az LMP 2009-es programjának legfontosabb javaslata (de a későbbi programokban is pregnáns) a közvetlen demokratikus elemek erősítése az európai döntéshozatalban. Ezek közül kettőt részletez programjaiban a párt. Az egyik az európai népszavazások bevezetése, gyakorlatban is kivitelezhető szabályrendszerrel és komoly súllyal. A másik az Európai Parlament (az EU egyetlen, közvetlen legitimációval bíró intézménye) döntéshozatali súlyának növelése, és az EP-ben zajló viták, szavazások közelebb hozása a polgárokhoz. Ezenfelül a döntéshozatali hatékonyságot is növelné a párt az Unióban, mert a nagy befolyással bíró Európai Tanácsot szerinte megbénítja az, hogy a tagállami vétó intézménye kiterjedten alkalmazható, és nagyon sok kérdésben egy-egy kisebb állam tiltakozása miatt kell komoly kompromisszumokat kötni. Ennek ellenszereként, illetve azért, hogy a polgárok többségének akarata érvényesülhessen, a többségi és minősített többségi döntéshozatalt kellene bevezetni az Európai Tanácsba a párt szerint.

A 2014-es program *Igazságosabb Európát!* című fejezete kínál egy kilenc pontból álló megoldáscsomagot, mely ugyan nem tartalmaz belső ellentmondásokat, mégis nehéz megállapítani, hogy miért ezek a javaslatok kerültek egy csomagba, ugyanis nem azonos súlyúak, de legalábbis nem ugyanabban a dimenzióban relevánsak. Az mindenesetre kiolvasható a csomagból, hogy a nagytőke korlátozásával a lokális gazdaság irányába szeretné átbillenteni a mérleg nyelvét az LMP; a legtöbb gazdasági javaslat tulajdonképpen közvetve vagy közvetlenül ezt célozza, és ettől várja Magyarország felzárkózási esélyeinek javulását is.

5. Hogyan jellemzik riválisaik EU-stratégiáját?

Riválisként kizárólag az MSZP és az SZDSZ jelenik meg a **Fidesz** programjaiban, és az ő elképzeléseiket kritizálja a párt nagy terjedelemben. A csatlakozás idején a fő probléma az volt, hogy a szocialisták „euroszervilisek”: kritikátlanul elfogadják mindent, amit Európa kínál, nem küzdenek az előnyös feltételek kivívásáért. 2009-re a Fidesz szerint az így kötött rossz kompromisszumok lemaradást eredményeztek, amiért az Európai Uniót okolják a korabeli kormánypártok, hátrítva a felelősséget. Ez és az a tény, hogy alkalmatlan emberekkel képviseltetik magukat Brüsszelben, rontják az ország

nemzetközi megítélését. Tovább rontja a helyzetet, hogy a Fidesz szerint riválisaik a politikai unió hívei, amely azonban egy kivitelezhetetlen, utópikus és Magyarországnak kedvezőtlen együttműködési forma lenne (Orbán 2015-ben Tusnádfürdőn örültségnek nevezi ezt a koncepciót).

2010 után a hazai riválisok helyett a nemzetközi ellenfelek kerülnek előtérbe, a hazai baloldal pedig leginkább csak mint az európai baloldal silány leágazása válik kritika tárgyává. Az európai baloldalt elég sötét tónusokkal festi le Orbán,⁴ de a magyar baloldaltól még inkább leszedi a keresztvizet. Az európai baloldalt azzal vádolja, hogy a migrációban nem veszélyforrást lát, hanem lehetőséget, méghozzá arra, hogy sikerre vigye történelmi távlatú célját, a nemzeti keretek felszámolását. A magyar baloldalt pedig azzal vádolja, hogy miközben 2004-ben a külhoni magyarok ellen „uszítottak”, most tárt karokkal ölelnék keblükre a migránsokat; sőt egyenesen azt állítja, hogy „[e]zek az emberek, ezek a politikusok egész egyszerűen nem szeretik a magyarokat, és azért nem szeretik őket, mert magyarok.”⁵ Tehát a hazai baloldalt nem pusztán szervilizmussal vádolja, hanem kollaboránsként bélyegzi meg, egy idegen hatalom kiszolgálójaként tekint rájuk, és magyarellenességgel gyanúsítja meg.

Az **MSZP** elsősorban azt rója fel ellenfeleiknek (leginkább a Fidesznek), hogy nem eléggé vagy egyáltalán nem támogatják az európai integráció projektjét. Hol „nemzeti dacpolitikának”, hol „Európa-szkepticizmusnak”, hol „Európa-ellenesnek” nevezik riválisaik politikáját. Az MSZP szerint a többi párt nem látja be, hogy a magyarságnak (határokon belül és túl egyaránt) az érdekeit az Európával való minél szorosabb együttműködés szolgálja, és a konfliktusok felvállalása csak gyengíti a pozíciókat a világban. 2014 után ennek elsősorban gazdasági hátrányait hangsúlyozza az érvelés: Orbán – mivel ugyanazt az agresszív politikát folytatja az európai szinten, mint a belpolitikában – menthetetlenül elszigetelődött, a mérvadó politikusok nem fogadják, és a nagy, meghatározó beruházások elkerülik Magyarországot, mely ma már nem vonzó befektetési célpont. A hatékonyság oldaláról közelít tehát az MSZP, ebből a szempontból támadja az Orbán-kormány Európa-politikáját; nem morális alapokon támad, hanem a teljesítményt kéri számon. 2019-ben a riválisok Európa-politikája, meglepő módon, alig kap kritikát.

A **Jobbik** 2009-ben elsősorban azért kritizálja riválisait, mert „besimuló politikát” folytatnak: folyamatosan Brüsszelnek akarnak megfelelni, háttérbe helyezve a nemzeti érdeket. Ennek fő eleme az, hogy a Nyugat által diktált neoliberális gazdaságpolitikát erőltetik Magyarországra, amelynek része a nagyüzemi gazdálkodás és a nagyvállalatok támogatása a családi gazdaságokkal és kisvállalkozásokkal szemben. A globális érdekek

⁴ Orbán Viktor, Tusnádfürdő, 2015. július 22.

⁵ Orbán Viktor, Tusnádfürdő, 2015. július 22.

követése során feladják a magyar nép szuverenitását, ezt viszont szeretnék elrejtteni a választók elől, ezért folyamatos féloldalas és hamis tájékoztatással félrevezetik a polgárokat. Ez a fajta globális, „pénz- és profitközpontú”, „szakmaiság”-nak nevezett gondolkodásmód a párt szerint nem egyezik a magyar emberek elképzeléseivel, és nincs tekintettel az emberi méltóságra vagy a kisebbségi jogokra. Ezt igazolták a 2006-os tüntetések elleni túlkapások és az, hogy a magyar pártok nem képviselik a határon túli magyar kisebbségek ügyét az Európai Unióban (a cigányok érdekében viszont szívesen lépnek fel, pedig erre a párt szerint semmi szükség).

A 2014-es Jobbik-program egy egész fejezetet szentel a kormány uniós stratégiájának értékelésére, amelyben a gazdasági szabadságharc kritikáját fejti ki. De nem a szabadságharc létjogosultságát kérdőjelezi meg – mint annak idején az ellenzék nagy része –, hanem annak valódiságát és eredményességét. A szabadságharc három területére tér ki az érvelés az államadóssággal, az IMF-fel, valamint Brüsszellel folytatott küzdelemre. Az államadóssággal folytatott küzdelmet azért tartja álküzdelemnek a párt, mert az államadósság négy év alatt nemhogy nem csökkent, de még növekedett is, és ezt a növekményt a program a szemléltethetőség kedvéért családra vetítve is megjelöli. Tehát a pártnak nem a szabadságharccal van gondja, nagyon is pártolná azt, de valódi küzdelmet vár el, és azt ígéri, hogy ha a választók lehetőséget adnak, akkor a Jobbik valódi szabadságharcot fog folytatni.

Talán nem meglepő, de a Jobbik 2019-es programjában a kormány – amikor említésre kerül – meglehetősen negatív kontextusban jelenik meg. Az egyik vádpont szerint miközben a kormány önrendelkezésről és a keresztény értékekről szónokol folyamatosan, szűkíti az emberek szabadságát, és állami szintű korrupcióra alapozza rendszerét. A másik vádpont, hogy a problémákat a kormány nem megoldja, hanem tőkét kovácsol belőlük: Európa válságát kizárólag saját céljaira kívánja felhasználni az emberek félelmeire és szorongásaira alapozva. Ők kiegyezés és konszolidáció helyett öncélú és hamis küzdelmet, béke helyett háborút, szabadság helyett egy maffiaállam védelmét kínálják.

Az **LMP** globális gondolkodásából következően keveset (gyakorlatilag semmit sem) foglalkozik magyar riválisaival, sokkal inkább az európai szintű politikai ellenfeleivel. Az „establishment” pártjainak legnagyobb hibája az LMP szerint az, hogy elavult, helytelen nézetek vezérik őket, így Európa szerepét is félreértelmezik, és a közös érdek helyett partikuláris harcokat folytatnak az EU berkein belül. Ezek a pártok ráadásul elsődleges célként tűzik ki a hatalom és a pozíciók megtartását, a friss, korszerű nézetek képviselőit pedig intézményi és más eszközökkel kiszorítják a politikai palettáról; csak a jelenlegi, korrupciós rendszert fenntartó elképzeléseknek engednek valódi teret a döntések meghozatalánál.

6. Milyen saját lépéseket és miért tartanak a legfontosabbnak?

A **Fidesz** hangsúlyozza a gazdasági feltételek, így a vállalati versenyképesség javítását és a makrogazdasági mutatók helyreállítását is. Ez utóbbi az euró bevezetésének szempontjából is fontos, azonban a Fidesz nem feltétlenül tartotta előnyösnek a közös fizetőeszköz bevezetését, feltételeit viszont meg kívánta teremteni; ez többé-kevésbé visszaköszön a pénzügyi célok megfogalmazásában manapság. Ahogy az sem ismeretlen napjaink kommunikációjából, hogy évtizedes távlatban az EU-hoz való felzárkózást is célként tűzi ki a párt – 2002-ben például 2015-re gondolta reálisnak az uniós átlag-életszínvonal elérését.

A gazdasági feltételeket minden kormány javítani szeretné, ennél talán valamivel érdekesebb, hogy egy új nemzeti minimum kialakítására is törekedett a Fidesz a csatlakozást megelőzően; e nélkül az európai helytállást elképzelhetetlennek tartotta. Félő volt a párt szerint, hogy az európai integráció során Magyarország elveszíti a „nemzeti önazonosságát”, ha nem rak le olyan szilárd alapokat, amelyekben a polgárok nagy része meg tud egyezni. 2009-ben a nemzeti minimumról már nem sok szó esett, ugyanakkor a polgárok európai integráció projektje iránti bizalmát helyre kívánta állítani a párt, mert szerinte előnyös Európához tartoznunk annak ellenére, hogy az EU-csatlakozás óta eltelt időszak összességében kudarcos volt.

A tusnádfürdői beszédek változó mértékben tartalmaznak konkrét lépéseket; az EU reformja kapcsán megfogalmazódnak ilyen lépésekre is lebontható elképzelések,⁶ de a 2015-ben megjelenő migrációs tematika azonnal dominánssá vált, és azóta is ez a rendezőelve az Unióval kapcsolatos narratívának. Orbán nyilvánvalóvá tette, hogy azt szeretné, ha a 2019-es EP-választásnak a migráció lenne a fő témája, és ez lenne a valódi törésvonal, mely kettéválasztja Európát ebben a kampányban. Ennek megfelelően a kormány hét pontból álló kívánságlistája a 2019-es EP-választás előtt kizárólag migrációs javaslatokat tartalmaz, más szakpolitikáról szót sem ejt.

Az **MSZP** számos szakpolitikával közelítené Magyarországot Európához. Átfogó céljuk az, hogy a magyar emberek elérjék az európai jóléti szintet; ennek része a jövedelmek emelése mellett a várható élettartam növelése is. Visszatérő elem a programokban, hogy az euró bevezetését prioritásnak tekinti a párt (2010-ben például 2014-et jelölik ki a bevezetés határidejének). A jólét növelésének két eleme van az MSZP 2014-es, országgyűlési választásokra készített programja szerint: a szociális Európa koncepciója

⁶ PI. Orbán Viktor, Tusnádfürdő, 2017. július 22.

és a versenyképesség javítása. E két elemre vonatkozóan megfogalmazott javaslatok adják a 2019-es EP-választási program valódi vezérfonalát: a versenyképesség fokozásával, a gazdasági hatékonyság növelésével megteremthetők az alapok a szociális háló sűrűbbre szövéséhez és egy igazságosabb Európa megvalósításához.

2006-ban és 2010-ben úgy gondolták a szocialisták, hogy bár sikertörténet Magyarország uniós tagsága, a magyarok ezt mégsem érzik így. Ezért fontos célkitűzésük, hogy a polgárok EU iránti bizalmát visszaállítsák, és az európaiságot népszerűsítő programokat indítsanak el. Ezen programoknak kiemelt céljuk, hogy a nyitott társadalom európai modelljét elfogadottá tegyék Magyarországon, mert csak az ilyen társadalom lehet versenyképes a 21. században.

A magyar külpolitikát olyan irányba szeretné terelni az MSZP, hogy az képes legyen felismeri az ország mozgásterének korlátait, és ne próbáljon tovább nyújtózkodni, mint ameddig a takarója ér, és kooperációban keresi a megoldásokat a konfliktusok helyett. Ez – mondja az MSZP 2010 után – együtt kell járjon a külpolitika szakmai rehabilitációjával és a szövetségi rendszerek megerősítésével, mert a kormány elszigetelte az országot. Sajátos módon a 2014-es országgyűlési választási programban volt néhány olyan szocialista programpon, amely egybevág a Fidesz-kormány későbbi külpolitikai mozgásirányával; ilyenek például a keleti nyitás vagy a V4-együttműködés elmélyítése.

A **Jobbik** 2009-ben és 2014-ben a magyar és az európai politika is alapvető irányváltását szorgalmazta. A párt szerint a legfontosabb a politikai elitet vezérlő gondolkodás megváltoztatása: a profitközpontú gondolkodás helyett „ember- és közösségközpontú” gondolkodásra van szükség, a globális érdekek helyett a nemzeti érdekek képviseletére. Ebből logikusan következnek bizonyos szakpolitikai lépések.

A családi gazdaságok és kisvállalkozások támogatása a gazdaságpolitika középpontjába kerül a párt első két programjában (ez nagyon hasonlít arra, ami az LMP programjainak egyik vezérfonala). Ezzel párhuzamosan, hirdeti a párt, a földtulajdont magyar kézben kell tartani, ami már külföldi kézre került, azt vissza kell szerezni.

A kollektív (kisebbségi) jogok európai szintre emelését és univerzális elismerését is sürgeti a Jobbik, különös tekintettel a határon túli magyar közösségekre, Trianon ügyét pedig az európai közbeszéd részévé kívánja tenni. A kizárólag Nyugatnak megfelelni kívánó külpolitikát a párt szerint meg kell változtatni, és nyitni kell Kelet felé.

Az EU intézményrendszerét a Jobbik úgy alakítaná át, hogy voltaképpen megtartaná a jelenlegi szerveket, csak épp a funkciójukat változtatná meg (üresítené ki). Az így előálló

konstrukció érdekes képet mutat: az Európai Tanács a legfőbb döntéshozatali szerv maradna, de hatóköre csak az együttműködés közös minimumának terepére terjedne ki. A Miniszterek Tanácsa a megvalósítandó célokról döntene, az Európai Parlament nem venne részt a törvényhozásban, hanem egyfajta egyeztetési fórummá lényegülne át, az Európai Bizottságnak pedig koordinációs szerep jutna.

2019-ben a Jobbiknál külön hangsúlyt kapott a migráció kérdésköre. A párt egységes európai választ sürget, mivel az illegális migráció egy globális probléma, így a nemzeti erőfeszítések nem vezethetnek célra. Ezen felül az erdélyi autonómia, az uniós pénzek elszámoltatása, a médiaszabadság kérdése és a környezetvédelem kapott még felületet a programban, de ezek inkább csak problémafelvetések, értékvezérelt problémaazonosítások, konkrét megoldási javaslatokat, terveket nem igazán tartalmaznak ezek a szövegrészek.

Mivel az **LMP** alapjaiban változtatná meg az európai politika irányát, 2009 óta született programjaiban számos konkrét javaslatot tesz az Unió megreformálására, több szakpolitika európai szintű (de a szubszidiaritás elvét betartó) szabályozására. Ezek közül a legfontosabb a közös, általános európai adóminimum javaslata, valamint az, hogy a multinacionális cégek adóztatása lehetőleg globális, de legalább európai szinten történjen (csökkentve az adóelkerülés lehetőségét). Ugyanígy a környezetvédelem és a mezőgazdaság védelmét is minél magasabb szinten szükséges szabályozni a párt szerint. Az európai szintű újraelosztást is erősítené az LMP: a gazdagabb országoktól és társadalmi rétegektől nagyobb mértékben kell elvonni, és a szegényebb, elmaradottabb országok és rétegek irányába átcsoportosítani, mindeközben erősen büntetve a környezetszennyező gyakorlatokat. Ezzel egyidejűleg a szociális juttatásokat is növelni kell európai szinten, a munkaidőt pedig csökkenteni. Mindezt a szabad tőke- és áruáramlás ökológiai és társadalmi célok mentén való korlátozásával képzelel a párt. Ez egy erősen baloldali hangolású program, erős zöld kontúrokkal, establishment-ellenes árnyalatokkal, halvány deliberatív árnyékolással.

Az LMP ezenfelül már 2009-ben részletesen értekezett arról is, hogy Európának mit kellene kezdenie az Európán kívüli világgal. Ezzel kapcsolatban két fő programpontjuk van. Az egyik, hogy az EU-t minél jobban ki kell nyitni a potenciális új csatlakozók felé; a fennálló csatlakozási feltételek túlságosan szigorúak, a folyamat pedig túlságosan hosszadalmas. A másik pedig az, hogy az Uniónak, de azon belül Magyarországnak is migrációs stratégiát kell kidolgoznia, mert a világ demográfiai folyamatai és az egyes régiók egymáshoz viszonyított gazdasági helyzete arra engednek következtetni, hogy ez lesz Európa egyik legnagyobb kihívása a közeljövőben. Ez mai szemmel nézve igen előrelátó volt, de programján kívül nem hangsúlyozta eléggé ezt a párt, így ezt az ügyet nem kötik hozzájuk.

2019-ben különösen hangsúlyossá vált – a korábban is meglévő – környezetvédelmi szál az LMP programjában. Olyan tételek szerepelnek az energiapolitikai fejezetben, hogy legkésőbb 2030-ig tisztán benzin- és dízelmeghajtású gépjármű forgalmazását meg kell szüntetni; vagy hogy Európa 100%-osan megújuló, klímabarát energiarendszert vezessen be két évtizeden belül. Az ilyen és ehhez hasonló imperatívuszok kontúrosabbá teszik ugyan a zöld irányvonalát a programnak, ugyanakkor azt az érzést keltik, hogy jobban elemelkedett a szöveg a valóság talajáról, mint a korábbi programok, ez pedig rontja a szakmaiság és szakértelem nimbuszát, mely fontos eleme volt korábban a párt identitásának.

Összegzés

Rengeteg információt tartalmaznak az elmúlt szűk húsz év pártprogramjai, nehéz ezért összegezni, hogy melyik párt milyen képpel rendelkezik Európáról. Az alábbi táblázatban és az azt illusztráló ábrán mégis ezt kíséreljük meg. Néhány program egyként kezelhető (az MSZP és az LMP nézetei csak kis mértékben változtak ebben az időszakban, és a Jobbik 2009-es és 2014-es programjai is nagyon hasonló nézeteket fejtenek ki), így a táblázat csak az egymástól megkülönböztethető elképzeléseket kifejtő programokat veti össze, melyeket tartalmuk alapján öt szempont szerint és egy ötfokozatú skálán értékeltük. Az 1-es érték a teljesen „Európa-párti” álláspontot jelzi, az 5-ös osztályzat a leginkább euroszeptikus elképzelést; az öt szempont pedig a következő:

- Az Európával való konfliktusosság mértéke
- Európa megreformálásának szándéka
- A nemzetállamok jelentősége az Európai Unió szupranacionális intézményeivel szemben
- Gazdasági (támogatások) és politikai beavatkozás (nemzeti kormányok korlátozása) szükségessége az EU részéről (fordított skála: az 1-es értékelés szerint nagy szükség van az ilyen beavatkozásokra, az 5-ös szerint viszont az Unió semmilyen beavatkozással nem élhet)
- Az Európai Unió mélyítésének és bővítésének szükségessége (fordított skála: az 1-es értékelés szerint mindenképp mélyíteni és/vagy bővíteni kell az EU-t, az 5-ös szerint már így is túlságosan sok a tagállam és túlságosan sokrétű az együttműködés)

Az értékelés szubjektív és kvalitatív, a programokban található hangsúlyokat magunk értékeltük, alapvetően egymáshoz viszonyítva. A táblázatban az egyes programok az

értékelések átlaga alapján vannak sorba rendezve, így a legfelső sorban a leginkább „Európa-párti” program szerepel (MSZP), míg a legalsó sorban a leginkább euroszkeptikus programot láthatjuk (Jobbik, 2009 és 2014).

Pártprogramok	Konfliktusosság	Reformszándék	A nemzetállamok jelentősége	Az európai gazdasági és politikai segítség elvárása (fordított skála)	Mélyítés, bővítés szükségessége (fordított skála)	Átlag
MSZP 2004–2019	1	1	1	1	2	1.2
Fidesz 2009	2	1	2	2	2	1.8
Jobbik 2019	2	2	3	1	2	2
LMP 2009–2019	3	4	2	3	1	2.6
Fidesz 2004	3	3	4	3	3	3.2
Fidesz 2010–2019	5	5	5	3	4	4.4
Jobbik 2009–2014	5	5	5	4	5	4.8

Az alábbi ábra a táblázatban szereplő értékeket vizualizálja. Minden program nézeteit egy ötszög ábrázolja; az öt csúcs az öt értékelési szempont. Minél nagyobb az ötszög területe, annál euroszkeptikusabb egy program.

Az ábra érdekesebb pontjai azok, amikor egy ötszög egy másik ötszöget keresztez. Abban az esetben, ha minden dimenzióban hasonlóan helyezkedik el egy program (tehát minden szempontból euroszkeptikus vagy minden szempontból “Európa-párti”, esetleg közepes minden tekintetben), az ötszögek egymáson belül helyezkednének el. A legtöbb program el is helyezhető ezen az egydimenziós skálán, és legfeljebb egy-egy

szempontból térnek el az általános besorolásuktól. Az LMP viszont szinte beskatulyázhatatlan. A zöld pártot eleve nehéz volt a legtöbb ponton értékelni, mert álláspontjai jelentősen eltérnek a szokványos megközelítésektől. Nem nemzetállamokban és EU-ban, hanem globális problémákban és helyi közösségekben gondolkodnak, ezért a megoldásaik is egészen más jellegűek, mint a többi párté. Más helyen az okozott nehézséget az értékelésben, hogy az adott aspektus egy részét pártolta a program, másik részét elvetette (pl. a mai Fidesz az európai gazdasági támogatásokat szükségesnek tartja, de a politikai beavatkozásokat elítéli).

A szociális törésvonal

Az elmúlt tizenöt év foghíjas programtermésében egy igen jól érzékelhető törésvonalat képez a szociális aspektus kérdésköre, és ebben nagyon plasztikusan megmutatkozik két markánsan különböző Európa-kép egymásnak feszülése. Az egyik egy olyan szupranacionális szervezatként tekint az Unióra, amelynek (egyik) legfontosabb feladata, hogy megszüntesse a területi eltéréseket, kiegyenlítse a regionális szociális különbségeket. A másik a szociális szabályozást nemzetállami hatáskörben akarja tartani, és a szuverenitás csorbításának meg a gazdaságpolitikai mozgástér szűkítésének tart minden olyan uniós szintű szabályozást, mely túllép az általános elvek megfogalmazásán.

Nem nehéz kitalálni, hogy ez utóbbi Európa-kép a Fideszhez kötődik; az viszont talán már korántsem evidens, hogy a másik három párt – egy platformra kerülve – az első Európa-képet vallja magáénak, még ha kicsit más fölfogásban is.

A szociális integráció csak az elmúlt években került előtérbe az Unión belül, ab ovo az volt az elképzelés, hogy a kohéziós politika eredményeképpen a regionális különbségek automatikusan csökkeni fognak, és ebből fakadóan, valamint az integrálódó piacokból adódóan a szabályozási eltérések óhatatlanul csökkeni fognak. Ez nem így lett, és tulajdonképpen ennek beismerése az EPSR létrejötté.

A Jobbik a „bérunió” szellemében egyenlő munkáért egyenlő bért követel, és ezzel igencsak messzire került a 2009-es program szellemétől, amennyiben az Uniótól várja, hogy közvetlenül avatkozzon bele a tagállamok bérszabályozásába. Lényegében az MSZP is szupranacionális szintre emelné a teljes munkaügyi intézményrendszert (Európai Munkaügyi Ügynökség; európai minimálbér; Európai Munka Törvénykönyv; európai minimálnyugdíj; uniós munkanélküli biztosítási rendszer). Az LMP más oldalról közelít a szociális igazságosság felé, alapvetően a tőke megregulázásában látja a megoldást (Tobin-adó bevezetése; offshore-ellenes lépések; közös európai hitelminősítő;

adóverseny megszüntetése; Európai Ügyészség által ellenőrzött forráselosztás; KKV-szektor megerősítése). A lényeg, hogy 2019-re – szociális szempontból – nagyon távoli pontokból indulva, igen közel került egymáshoz ez a három párt.

Ennek ellenpontjaként a Fidesz mindezeket az elképzeléseket szocialista ármánynak tekinti. Miközben maga is elismeri, hogy az uniós bérkülönbségek igazságtalanok, ezt a tőke és a megregulázatlan liberális gazdaságpolitika számlájára írja. Ennek viszont – véli a párt – illiberális állami szerepfelfogásban fogant intézkedések könnyebben gátat szabhatnak, mint a közös szabályozók.

Ezen a ponton érdemes rámutatni, hogy a két egymásnak feszülő Európa-kép előhív két versengő kapitalizmusfelfogást is.⁷ Az egyik a munkaerőpiaci rugalmasságtól és az alacsonyabb munkabérből adódó versenyelőnytől várja a gazdasági növekedést; a másik az innovációra és a munkavégzési formák diverzitására, valamint a munka/magánélet egyensúlyára alapoz. Nyilván a Fidesz, mely értelemszerűen az előbbi szemléletmódot képviseli, nem támogatja az egységesített szabályozást, mert felfogása szerint ez versenyhátránnyal járna. A másik oldal viszont nagyon is üdvözlőné a közös szabályokat, mivel szerinte ezek biztosítanák a szociális különbségek kiegyenlítését. Itt ér össze az Európa-kép a kapitalizmusfelfogással, és egymást erősítve feszíti egymásnak a két oldalt.

Helycserés támadás

A programok és beszédek egyértelműen kirajzolják, hogy a Jobbik és a Fidesz Európával kapcsolatos álláspontjai az évek során kicserélődtek (ezt a táblázatban szereplő értékek is igazolják). A Jobbik 2009-es és 2014-es programját és a Fidesz 2014 utáni elképzeléseit felületesen euroszeptikusnak lehet nevezni. A Jobbik programjainak alapvetése, hogy az európai projekt több szempontból is kisiklott. E projekt történelmének egy részét (a kezdeteket) rendkívül pozitívnak találják, ennél fogva nem állítják azt, hogy az európai együttműködés eleve ördögtől való (mint például a brit euroszeptikusok), hanem csak azt, hogy alapos reformra szorul. Ezt a nézetet a mai kormánypárt is osztja, éppen ezért a reformmozgalom élére kíván állni Európában.

A kisiklás legfontosabb aspektusa a túlzott brüsszeli hatalom és központosítás. Az EU a korábbi laza, konszenzuson alapuló, minden tagállamnak kedvező kooperációból vált

⁷ Hungler, Sára (2018) Nemzeti érdekek és szociális integráció az Európai Unióban az európai jogok szociális pillérének kísérlete az integrációra. *Állam- és Jogtudomány*, 59. 36–52.

valamiféle elit diktátumait végrehajtó, több tagállam érdekeit figyelmen kívül hagyó szervezetté. Ez a mozzanat is közös a két párt különböző időben kifejtett nézetei között, ahogy a megoldás alapvető iránya is: a nemzetek Európáját kell visszaállítani, melyben a tagállamok és a tagállami polgárok a jelenleginél hangsúlyosabb szerepet kapnak.

Mind a 2009–14-es Jobbik, mind a 2014 utáni Fidesz komoly problémát lát nemcsak az együttműködés formájában, hanem a mögöttes filozófia megváltozásában is. Mindketten a keresztény gyökerekre hívják föl a figyelmet, melyek mára túlságosan feledésbe merültek, de vissza kellene térni hozzájuk. Máshogy látja azonban a két párt azt, hogy mikor tért le Európa végleg a helyes útról. A Jobbik fordulópontnak az 1992-es maastrichti szerződést tartja, ekkor vált végleg az utilitarizmus és a neoliberalizmus az európai elit uralkodó ideológiájává; a legfőbb változásnak pedig azt, hogy a profit bálványozása és a közösségek elhanyagolása vált uralkodóvá. Ezzel szemben a 2015 utáni Fidesznél a központi elem a migrációs válság és az arra adott válaszok: az európai elit új alapokra helyezné a társadalmat, aminek fő módszere a betelepítés, ezzel vallási és társadalmi változásokat előidézve. Ez a különbség nem véletlen: a Jobbik a 2008-as gazdasági válságra adott euroszeptikus választ, így kézenfekvő volt, hogy a gazdasági felfogásban keresse Európa problémáit, a Fidesz pedig akkor váltott euroszeptikus irányba, amikor a migráció lett a politikai diskurzus fő témája. Azt tehát, hogy milyen ügy mentén kritizálja ez a két párt a fősodratú Európát, meghatározza az, hogy mikor fordulnak az euroszepticismus felé.

A 2000-es évek Fidesze és a 2019-es Jobbik sokkal inkább uniópárti: az EU nem rosszul működő és elnyomó, reformra szoruló szervezetként, hanem lehetőségként, mintaként és célként jelenik meg. Magyarország elsődleges célja az kell legyen, hogy felzárkózzon Európához, átvegye az ottani jó gyakorlatokat. Ebben az aktuális kormány (a Fidesz esetében az MSZP, a Jobbik esetében a Fidesz) akadályozza hazánkat, ezért mindkét párt erőteljesebb európai beavatkozást lát szükségesnek, amennyiben a követendő európai értékeket nem tartja be egy adott tagállam – ez épp az ellenkezője annak, amit euroszeptikusabb időszakokban javasolnak.

Látható, hogy a magyar jobboldali gondolkodásban mind a szorosabb európai együttműködést szorgalmazó, mind az euroszeptikus gondolatnak helye volt az elmúlt 20 évben. A Fidesz saját érdekei és értékei változása okán az egyik elképzelést lecserélte a másikra, a Jobbik pedig, hogy alternatívát tudjon mutatni, mindig azt a nézetet képviselte, amelyiket a Fidesz éppen nem vallott magáénak. Ez a helyezkedés egy demokratikus versenyben, melyben a választókért kell küzdeni, egyáltalán nem ördögtől való: mindkét nézet mögött állnak szavazók, akiket képviselve mandátumokhoz juthat egy párt, így a politikusok számára „kihagyhatatlan lehetőség”, hogy a képviselet nélküli szavazókat magukhoz vonzzák a számukra kedves nézet felvállalásával.

Fontos megjegyezni, hogy a Fidesz irányváltása egyáltalán nem előzmény nélküli. A 2004-es EP-választások előtt kiadott programjuk számos olyan elemet tartalmazott, melyek az Európai Unióval kapcsolatban kétségeket fejeztek ki, és az európai értékek közül is a nemzetépítéshez kapcsolódókat emelte ki, előrevetítve a föderalizmus erőteljes bírálatát és elvetését. Már ekkoriban (a csatlakozás előtt) szó volt arról, hogy a Nyugat kizsákmányolhatja a Keletet, és ezt az egyensúlytalanságot nem szabad megengedni, egyenlő félként kell kezelni az új tagállamokat is – erről legközelebb a 2009-es Jobbik-programban olvashatunk. Ez mutatja, hogy a Fideszben, mint gyűjtőpártban, számos különböző nézet volt jelen, az ezeket képviselő csoportok közül pedig hol egyik, hol másik dominálta a párt elképzeléseit. Ebből kiindulva nem kizárható, hogy a jelenlegi, euroszeptikusabb hozzáállást a jövőben lecserélik.

Itt a program, hol a program

	2004	2009	2014	2019
Fidesz	X	✓	X	X
MSZP	X	X	X	✓
LMP	–	✓	✓	✓
Jobbik	–	✓	✓	✓

Érdeemes elidőzni egy kicsit amellett a jelenség mellett, hogy a harmadik köztársaság két jelentősebb pólusképző ereje – az MSZP és a Fidesz – meglehetősen mostohán bánt az írott EP-választási program műfajával. Mindkét pártnak összesen egy EP-választásra dedikált programja született a csatlakozás óta. Az MSZP-nek idén sikerült előállnia fennállásának első EP-programjával, a Fidesz pedig tíz éve szánta el magát a programalkotás aktusára, se előtte, se utána nem erőltette ezt a zsánert.

De vajon mi lehet az oka, hogy egy politikai erő úgy készül az EP-választási kampányra, hogy nem készít programot? Vegyük sorra, milyen lehetséges eredőkre vezethető vissza ez a hiátus:

- Nincs érdemi mondanivalója a pártnak
- Nem hisz az írott programokban
- Kockázatot lát az írott programokban
- Félidős erőpróbaként tekint az EP-választásokra

Nincs érdemi mondanivalója a pártnak

Az *érdemi* kitételel rögtön idézőjelbe is tehetjük, mert van olyan helyzet, amikor van ugyan mondanivalója egy pártnak, de az teljesen egybeesik az Európai Unió uralkodó irányvonalával. Az MSZP a 2010-es országgyűlési választásra kiadott programjában leszögezte, hogy mindenben egyetért a Lisszaboni Szerződés pontjaival. És így érthető, hogy nehéz előállni egy originális választási programmal, hisz mégsem lehet copy-paste-tel átemelni a szerződés preambuluma és rendelkezéseit, és kiadni saját programként. Meglehet, hogy a csatlakozást megelőző általános csatlakozási vágy, illetve az azt követő akklimatizációs időszak nem ágyazott meg kellően a kritikai szemléletnek és a változtatási kedvnek.

Ennek némileg ellentmond, hogy a Fidesz már a csatlakozás előtt meglehetősen kritikus hangot ütött meg 2002-es vitáirátában, melyben már akkor lüktetett a szuverenitásféltés. Ez a szöveg odáig elmegy, hogy az európai értékek és a magyar értékek nem azonosak, olykor ezek a különbségek nehezen kibékíthetők egymással, és a Fidesz szerint Európának kell módosítania az értékeit ahhoz, hogy az együttműködés harmonikus legyen. A Fidesznél tehát nincs hiány kritikai mondanivalóból, a változtatási vágy megfogalmazásában sem szemérmes, sokkal inkább a mondanivaló hullámmozgása az, ami nem ösztönzi a programalkotási kedvet: ha a Fidesz minden választásra kiadott volna egy programot, akkor olybá tünne, mintha a négy program négy eltérő párt programja lenne.

A programírás programolvasással kezdődik. Egy jogfolytonos pártnál ez praktikusán úgy történik, hogy a programkészítők előveszik a párt előző programját, és viszonyítási pontként felhasználják; megnézik mi valósult meg belőle, mi az, ami mindmáig tartható, mi az, amit felül kell vizsgálni. Mármost, ha a Fidesznél elővonnák az előző programot, akkor nagyon meglepődnének, miket írtak benne. Ugyanakkor egész otthonosan éreznék magukat a 2002-es kvázi-program szövegvilágában. Az MSZP programkészítői pedig feltehetően azon lepődtek meg, hogy nincs mit elővenni.

Nem hisz az írott programokban, illetve nem látja hasznát

A Fidesz esetében ez a döntő tényező. Miközben a párt történetében fontos szerepet töltek be a közzétett írásos dokumentumok, 2010 után elfordult ettől a műfajtól, és se az országgyűlési, se az EP-választásokra nem készített választási programot. Itt érdemes egy pillanatra megállnunk, és végiggondolnunk, hogy – általánosságban – miért is készítene a pártok programot. A programadás a képviselői demokráciában egy legitimációs aktus, mely egyszerre támasztja alá a kormányzóképeséget, és teremt identifikációs bázist a választók részére. A párt tagsága számára is gyakran kohéziót biztosító elem, mely választ ad arra, hogy "kik vagyunk" és "mit akarunk". Eképpen a program annak tanúbizonysága, hogy az adott párt mint politikai közösség rendelkezik önképpel és jövőképpel. Nos, a Fidesz vezetői a jelenlegi hatalmi pozícióban, a jelenlegi választói bázis mellett, valamint a párt és a szavazótábor közötti viszonyrendszerből fakadóan úgy ítélték meg, hogy teljesen fölösleges a programalkotás, mivel nem küzdenek legitimációs hiátusokkal, nincsenek identitásbeli bizonytalanságok, a kormányzóképeséget sem kell alátámasztani, hiszen ciklusok óta kormányoznak, az emberek látják, miként irányítják az országot, ezért aztán program gyanánt elég annyi is, hogy: "folytatjuk". Ettől persze az EP-választásra készíthettek volna programot, mivel ez egy jóval összetettebb terep, bonyolultabb témaspektrummal és sokkal több szereplővel, de a Fidesz-kormány már évek óta operál az uniós tematikával a belpolitikai színtéren, és kommunikációjának éppen az a lényege, hogy lehető legegyszerűbben mutassák be az EU sorskérdéseit, egyetlen narratívára szűkítsék a kampánydiskurzust: a migrációról szólóra. Ezt a törekvést csak keresztbe verné egy részletes program kidolgozása, hisz épp az a cél, hogy akár két szóban is összefoglalható legyen a kampány lényege az emberek számára: stop migráció.

Kockázatot lát az írott programokban

A megírt programnak mindig megvan az a kockázata, hogy a közvélemény számonkéri az abban tett ígéreteket és vállalásokat, a sajtó rámutat a meghirdetett elvek és a kormányzati gyakorlat esetleges ellentmondásaira. Ezzel a kockázattal Magyarországon messze nem kell annyira számolni, mint a bejártatott nyugati demokráciákban, ugyanakkor okoztak már legitimációs problémákat az olyan helyzetek (például a kétezres évek szocialista ciklusaiban vagy a rendszerváltás után az MDF-kormány esetében), amikor világossá vált, hogy egy politikai erő homlokegyenest mást csinál, mint amit ígért. Ez még a szóban elhangzott ígérek, választási lózungok esetében is így van, az írott programok csak fokozzák ezt a kockázatot. Ugyanakkor nem valószínű, hogy a programhiány e tényezőre lenne visszavezethető, az előző kettő (nincs érdemi mondanivaló, nem hisz az írott programokban) sokkal többet nyom a latba.

Félidős erőpróbaként tekint az EP-választásokra

Azt kutatások igazolják, hogy az Unióban általános tendencia, hogy a legtöbb tagállamban a pártok úgy tekintenek az EP-választásra, mint félidős erőpróbára, ezáltal mindenhol erős belpolitikai színezetet kap a kampány. Az aktuális ellenzék igyekszik meglovagolni a ciklusközbeni elégedetlenséget, és erőt mutatni, a kormányon lévő pártok pedig igyekeznek stabilizálni pozícióikat. Így a legtöbb helyen az EP-választást is a belpolitikai témák uralják, háttérbe szorulnak a bonyolult uniós témák, a széles választói közösség számára ismeretlen politikai szereplők pengeváltásai, ilyenformán kisebb a hajlam az uniós programalkotásra is. Ugyanakkor az idej választás a hazai szinten eltért a megszokottól, ugyanis a kormányoldal tematizációs fókusza korántsem belpolitikai, bár ez sem igazán ágyazott meg a programalkotásnak, mivel – a már említett okokból – meglehetősen egydimenziós volt a kampány.

Összességében leszögezhetjük, hogy három tényező motiválhatja a pártokat programalkotásra:

- ha programadástól valamilyen előnyt remélnek;
- ha a program hiánya vállalhatatlan hátrányt jelentene;
- a hagyomány-kényszer.

Az EP-választások kapcsán hagyomány-kényszerről nyilvánvalóan nem beszélhetünk (igaz, Magyarországon más választás esetében sem), és ha másik két tényező nem esik kellő súllyal a latba, az értelemszerűen programtalanságot eredményez. Egészen más a helyzet a kis pártokkal, melyek nyilvánvalóan hasznot remélnek a programalkotástól: megmutathatják magukat, felvázolhatják víziójukat, szakpolitikai kompetenciájukról tehetnek tanúbizonyságot. Ezért aztán nem meglepő, hogy a kis és közepes pártok sosem mulasztják el a programkészítést.

Zsolt Péter – Reichert Dávid – Báthy Zsombor⁸

Empirikus kutatás a hazai sajtó EU-reprezentációjáról

A kutatásunk céljáról és a mintavételről

A magyar agytrösztök és kutatóintézetek nem elemezték az Európai Unió hazai médiában megjelenő reprezentációját. Folyóiratokban is csak a csatlakozást megelőzően jelentek meg ilyen tárgyú tanulmányok,⁹ legutoljára 2004-ben.¹⁰ Ezért arra vállalkoztunk, hogy egy kis keresztmetszetben, de mind a négy EP-választás és a 2003-as EU-s népszavazás médiamegjelenését is elemzés tárgyává tegyük. Ennek a vizsgálatnak szembetűnő tanulsága volt, hogy a csatlakozásról szóló vita elmaradásából hogyan következett egy felszínen mozgó lelkesedés, abból egy csalódottság és befelé fordulás, majd a kiélesedő és teljesen eltérő EU-kritikák.

Azzal a feltételezéssel éltünk, hogy amit például a Népszabadság, a mostani választások előtt a Népszava, valamint a Magyar Nemzet a napilapok olvasói elé tártak és tárnak, az nagyjából-egészéből az, amit a magyar társadalom tájékozódni kívánó többsége tudhat és gondolhat az Európai Unióról, annak jelentőségéről, lehetőségeiről, problémáiról, kihívásairól. A szakirodalmat és korai kutatásokat áttekintve viszont kiderült, hogy a társadalom részéről igény lett volna többet és mást is megtudni minderről, mint amennyit és amit a médiumok nyújtottak.

Az alábbi táblázatban jelöltük a választási időpontokat és azt, hogy melyek voltak az általunk vizsgált lapok. Az első választás időszakában a Magyar Nemzetet, mivel ekkor baloldali kormányzás folyt, ellenzékinek tekintettük. A Népszabadság független napilapnak vallotta magát, s valóban nyitottabb is volt a kormánykritikus hangvétel

⁸ A kutatást vezette és a cikket összeállította Zsolt Péter, a kvantitatív és kvalitatív adatfelvételt és a részjelentéseket Reichert Dávid és Báthy Zsombor készítette.

⁹ Terestyéni Tamás (2001): Magyarország és az Európai Unió a sajtó tükrében (Egy tartalomelemzéses vizsgálat eredményei). *Szociológiai Szemle*, 2., 16–34.

¹⁰ Szilágyi-Gál, Mihály (2003): Press Coverage of the EU and NATO Accession Processes in Hungary and Romania in the late 1990s. In Sükösd, Miklós & Bajomi-Lázár, Péter (eds.): *Reinventing Media. Media Policy Reform in East Central Europe*, Budapest: Central European University Press, 137–152.

beengedésére. Meghatározó szerepe miatt választottuk vizsgálatunk tárgyául, és ezt a lapot is a kormányzati ciklusoktól függően hol az ellenzéki, hol a kormánypárti szerepbe soroltuk. A Népszabadság megszűnése miatt a Népszavát kellett górcső alá helyeznünk 2019-ben.

A Magyar Nemzetet mind a négy alkalommal szerepeltethetőnek tartottuk, mert az, hogy Simicska Lajos és Orbán Viktor összeveszett, és a lap kritikussá vált a Fidessel szemben, más időintervallumra esik. Mikor mi a mintát vettük, már a Magyar Nemzet újra Fidessel szimpatizáló lapként szerepelt. Készítettünk egy táblázatot, melyben feltüntettük, melyik EP-választás időszakában milyen kormány volt Magyarországon.

	Első választás	Második választás	Harmadik választás	Negyedik választás
EP-választás időpontja	2004.06.13.	2009.06.07.	2014.05.25.	2019.05.26.
Kormány	Medgyessy-kormány	Bajnai-kormány	Harmadik Orbán-kormány	Negyedik Orbán-kormány
Kormánypárt(ok)	MSZP–SZDSZ	MSZP	Fidesz–KDNP	Fidesz–KDNP
Magyar Nemzet (ellenzéki vagy kormánypárti)	ellenzéki	ellenzéki	kormánypárti	kormánypárti
Népszabadság (ellenzéki vagy kormánypárti)	kormánypárti	kormánypárti	ellenzéki	(megszűnt)
Népszava (ellenzéki vagy kormánypárti)	- (nincs a vizsgált mintában)	- (nincs a vizsgált mintában)	- (nincs a vizsgált mintában)	ellenzéki

Mindegyik lapból kétféle mintát vettünk. Az egyikben ugyanannyival a választások előtti hetedik hétre ugrottunk vissza, itt megnéztük az összes írást, és ezeket kvantitatív módon osztályoztuk. A másik mintánkban a megelőző hetedik héttől közeledtünk a választások felé, és az első két publicisztikát tekintettük találatnak. Egyet a szerkesztőségi vélemények, egyet az érvek–vélemények rovatból választottunk ki. Az előbbi esetében a kritérium az volt, hogy a lap újságírójától származzon a cikk, az utóbbinál a szempont annyi volt, hogy külső szerző EU-val foglalkozó írása legyen. Erre azért volt szükség, mert előzetes feltételezéseinkkel ellentétben a vizsgált egyhetes időszakban nem igen találtunk publicisztikát. Már ez sejteti, hogy volt valami érdektelenség, valamiért nem keltett izgalmat az EU-s választás egyetlen időszakban sem, eltekintve talán a legutóbbtól, a 2019-től. Rendre inkább belpolitikai értelmezések kaptak helyt, noha minden választás előtt olvashattunk olyat, hogy sorsfordító eseményre készülünk. Mindazonáltal az időminta kvantitatív elemzése is hordoz magában tanulságokat, különösképp, ha a bal- és jobboldali média hangsúlyeltolódásai érdekelnek bennünket.

A kétfajta mintavételünknek két különböző nevet adtunk: az elsőt időmintának, a másodikat témamintának kereszteltük el. Az időmintát kvantitatív módon is elemeztük, a témamintát csak kvalitatív módon; az utóbbinál két cikket a baloldali, kettőt a jobboldali médiumból vettünk. Akadtak évek, mikor az időminta közelében olyan nemzetközi szerző cikke vagy vele készült interjúja volt található, amelyre szintén kitértünk.

A vezércikk műfajának jelentőségét az adja, hogy ez tükrözi a szerkesztőség álláspontját, míg a külső szerző beengedése esetén láthatjuk – feltéve, ha eltérő álláspontot képvisel, mint a lap –, hogy a szerkesztőség hajlik-e valamiféle toleranciára, viták beengedésére, a tőle eltérő vélemények megjelenítésére. Bizonyára sok olyan olvasó akad, aki mindkét oldal lapját olvasta és olvassa, ezért itt mi a lapok felelősségét is felvetjük, nevezetesen, hogy ha csak az egyik oldal lapját olvassa valaki, akkor kellően összetett képet kap-e az Unióról. Egy további vizsgálati lehetőség volna, hogy a meghatározó magyar napilapok tartalmát összevetjük valamelyik külföldivel, mert joggal vetődik fel a gyanú, hogy az olyan vitákat, mint a lobbitevékenységről, az EU-s döntéshozatali mechanizmusokról vagy bármilyen más témáról szólók, a nyugati lapok több szempontot ismertetve tárnak olvasóik elé, mint a mi lapjaink a hazaiak elé. *Horribile dictu*, ami nálunk a másik oldal „vérlázító” témája, az Nyugaton vitatható, s a diskurzus része. Előzetes hipotézisünk az volt, hogy gazdag anyaggal fogunk találkozni, de meglepődve vettük tudomásul, hogy a lapok napirendjében az EP-választás mindig háttérbe sorolódott.

Módszerünk hátránya, hogy azt nem tudjuk megmondani, végül is mit tud a hazai polgár az EU-ról, és még csak azt sem, hogy a lapokban megjelenő véleményekkel hány százalék azonosul. A legalaposabb kutatásból is, melyet Terestyéni Tamás neve fémjelez, „csak” annyi válik világossá, hogy a médiumok tematikája nem felelt meg a

társadalom érdeklődésének. Míg a fiatalokat igencsak foglalkoztatták volna 2004-ben az EU által megnyílt lehetőségek, addig a tévéhíradók az EP-képviselők körüli küzdelmeket emelték napirendre;¹¹ nem szóltak pl. az uniós forrásokról, a munkavállalási és tanulási lehetőségekről.

A mi kutatásunkból kirajzolódik egy, a lapokban létrehozott kommunikációs tér és diskurzus; kiderül belőle, hogy a médiaelit mit tartott fontosnak elmondani az Európai Unióról. Hogy miért ilyen keveset, az nem várt tapasztalata e kutatásnak, s okát megválaszolni nem tudjuk.

A kvantitatív mintavétel

Mivel a választásokat megelőző hetedik héten minden esetben a vártnál jóval kevesebb olyan esetet találtunk, amelyek bármilyen módon is említenek az Európai Uniót, ezért megnéztük, hogy ha kibővítenénk a mintánkat, az változtatna-e azon a képen, hogy a magyar sajtó két kiemelt példánya nem érdeklődik az EP-választások iránt. Természetesen, ha nagyobb mintát veszünk, növekszik a találat, de a két lap közötti különbség, a tendenciák nem változnak. Ezért nem láttuk okát, hogy sokkal több munkabefektetéssel gyakorlatilag ugyanolyan eredményt hozunk ki.

Kvantitatív elemzésünk táblája a következő:

	Két meghatározó sajtótermék EU-választások előtti reprezentációja							
EP-választás	2004. jún. 13.		2009. jún. 7.		2014. máj. 23.		2019. máj. 23.	
Időminta	ápr. 26 – máj. 2.		ápr. 27 – máj. 3.		ápr. 7–13.		április 1–7.	
Lap	MN	NSz	MN	NSz	MN	NSz	MN	NSZav

¹¹ E kérdések megválaszolásához legközelebb a napirendhatás komplex kutatásával lehet jutni. Egy ilyen készült. Lásd: *Terestyéni Tamás: Az Európai Unióval kapcsolatos közérdeklődés. Jel-Kép, 2004/4, 53–69.*

Talált írások össz-száma (db)	34	17	19	11	7	8	56	16
Hírek össz- száma (db)	33	12	17	8	7	5	52	12
Gazdasági hírek	10	4	1	3	2	0	7	2
Politikai hírek	20	4	13	3	5	2	38	5
Választási infók	1	2	0	2	0	3	5	5
Közvélemény- kutatás	2	2	3	0	0	0	2	0
Interjú	0	0	0	0	0	0	1	0
Vezércikk	1	0	0	0	0	0	0	0
Publicisztika	0	5	2	3	0	3	3	4
Terjedelem (karakterszám)	13. 7300	62.54 0	43.30 0	25200	11. 500	46. 800	69. 600	48.500
Saját oldal dicsérése (db)	3	0	3	0	0	0	10	0
Másik tábor kritikája (db)	6	0	3	0	3	2	18	3
Aggódó, pesszimista (db)	9	2	1	1	2	1	16	4
Optimista, derűlátó (db)	7	3	1	2	1	0	0	0
Semleges, kiegyensúlyozott	18	12	18	8	4	5	0	11

Föderalizmus vs. Nemzetállam	2	Nem jelenik meg	Nem jelenik meg	Nem jelenik meg	Nem jelenik meg	1	2	Nem jelenik meg
Vitának helyt ad-e a lap	Nem	Nem	Nem	Nem	Nem	Nem	Igen 2	Nem
Nyugathoz igazodás/ EU átalakítása (db)	2/0	-	1/0	-	1/1	-	0/2	1/0
EU-t támogató érvek súlya, cikkek (db)	Erős 7	Erős 2	Enyhe 1	Enyhe 2	Enyhe 1	Nincs	Nincs	Nincs
EU-t kritizáló érvek súlya, cikkek (db)	Enyhe 9 gazdasági	Nincs	Enyhe 1 gazd.	Nincs	Közepes 2 gazd.	Enyhe 1 politikai	Erős 16 polit.	Nincs

A lapok érdeklődést 2004-ben, az első választás idején, és 2019-ben, a negyediknél mutattak. A Magyar Nemzet aktivitása nagyobbá vált 2019-ben annál is, mint amilyen 2004-ben volt. A két köztes választási évet, tehát a 2009-est és a 2014-est összeadva találunk annyi cikket, mint 2004-ben. Az érdeklődés hanyatlása sokféleképpen értelmezhető: provincializmusként, elvesztegetett időként, gondolkodás hiányaként stb. Az érdeklődés növekedésének oka 2019-ben az lehet, hogy a Fidesz esélyét látta annak, hogy befolyásolja az EU politikai irányvonalának alakulását, itthon pedig a bevándorlás kérdésével kellő aggodalmat tudott kelteni.

Szinte az összes vizsgált terület esetén, melyet táblázatunkban feltüntettünk, ha csak a két aktívabb, az első és a negyedik választási évet vizsgáljuk, a Magyar Nemzet mutat változást, a Népszabadság és a Népszava jóval kevesebbet. A baloldali lapok távolságtartó stílusa (pl. az, hogy a saját oldal dicsérete nem volt jellemző) nem változott, viszont a Magyar Nemzet politikailag jóval átfűtöttebb lett. Gazdasági jellegű, EU-val foglalkozó cikkeinek száma csökkent, a politikai jellegűeké viszont növekedett.

Közvélemény-kutatást korábban mindkét oldalhoz közel álló lap tudott készíttetni, 2019-ben viszont – a vizsgált hetünkben – csak a Magyar Nemzet. Mindez lehet véletlen is, gondolhatnánk, de utalhat arra is, hogy a Magyar Nemzetnek több pénze volt drága kutatásokat megrendelni, illetve hogy a másik oldal lapjainak megfogyatkoztak az anyagi

lehetőségei. E hipotézist a kibővített mintavétel megerősíti, ami a média-erőviszonyok egyensúlyának felborulását mutatja.

Ha az EU-val kapcsolatos jobboldali politika megítéléséről volt szó, a Magyar Nemzet minden alkalommal hajlamosabb volt a hozzá közel álló oldal politikai dicséretére. Az összes vizsgált héten a Népszabadságban és a Népszavában nem is találtunk saját oldalt dicsérő cikkeket. A Magyar Nemzetben a jobboldali politikát dicsérő cikkek száma 3 darabról (2004) 10-re (2019) növekedett. A másik tábor kritikájával foglalkozó cikkek száma is háromszorosára nőtt 2004-ről 2019-re a Magyar Nemzetben, míg a Népszabadság és a Népszava jóval kevésbé foglalkozik EU-s cikkeiben a jobboldallal. Felvethető, hogy egy nagyobb terjedelmű lapnál, többféle cikket is találhatunk, s a Magyar Nemzetben valóban több a karakter, ám a 2004-es Magyar Nemzethez képest a 2019-esben is kevesebb a hely, a másik oldal kritikájára fordított cikkek száma mégis háromszorosára nőtt. A következtetés bátran levonható ezekből az adatokból: a Magyar Nemzet nyíltan-vállaltan átpolitizáltabb orgánus, mint a Népszabadság és a Népszava.

A vizsgált időmintánkban osztályoztuk az EU-t támogató és kritizáló írásokat is. Szembetűnő a tendencia mind a jobb, mind a baloldali vizsgált lapoknál. A Magyar Nemzetben több az érzelem, több támogató cikket írnak 2004-ben, mint a Népszabadságban, de 2019-ben több kritizálót. A támogató cikkek száma mára mind a jobb, mind a baloldali médiumokban elapadt.

Az alábbiakban részletesebb vizsgálat alá vetjük az egyes választási időszakokat, s azért haladunk időrendben előre, hogy a lapok változásának tendenciáit is lássuk.

2003 – Az EU-s csatlakozáskor elmaradt vita

Nem az empirikus kutatásunkra támaszkodunk, mikor visszatekintünk 2003-ra, de az elemzésünk nem volna teljes, ha legalább a csatlakozási népszavazásig nem néznénk vissza. 2003-ban sem ismertük a vitát, csak akkor mind a jobb, mind a baloldali médiumok ignorálták a támaszkodókat.¹² A reklámok is azt sugallták, hogy nincs alternatíva. Töröcsik Mari (színésznő) és Gáspár Győző (Győzike, roma celeb), „kik más világban éltek”, vagy Friderikusz Sándor és Vitray Tamás, kik egymással szóba sem álltak, reklámokban

¹² Ezt tartalomelemzésre támaszkodva mind Terestyéni Tamás, mind Sükösd Miklós tanulmánya megállapítja. (Terestyéni Tamás: Az Európai Unióval kapcsolatos közérdeklődés. *Jel-Kép*, 2004/4, 53–69.; Sükösd Miklós: https://www.mediakutato.hu/cikk/2003_04_tel/04_kommunikacios_deficit/?q=eur%C3%B3pa#eur%C3%B3pa)

jelezték, hogy egyvalamiben egyetértenek: akarják az EU-csatlakozást, és el fognak menni szavazni. Az üzenet itt az, hogy nincs, aki másképp gondolkodna, bármilyen is a társadalmi státusa, és bármilyen viszonyba is van mással. Nincs alternatíva. Ezzel szemben Nyugaton valódi viták zajlottak a csatlakozásról, a bővítés előnyeiről-hátrányairól, s ez az urnákhoz is vitte a szavazókat. Korabeli kutatások is rávilágítottak a problémára: „A magyar csatlakozás szempontja mellett eltörpülnek a valódi, EU-n belüli lényegi kérdések, például az európai döntéshozó intézmények súlya és egymáshoz való viszonya vagy az integráció jövőjéről folyó vita.”¹³

Induláskor legfőbb aggodalmunk az volt, nehogy ne legyünk részese az EU-nak, nehogy lemaradjunk erről a vonatról, nehogy ne szavazzuk meg a csatlakozást, s nehogy aztán ne fogadjanak el minket, s ne feleljünk meg az elvárásoknak. Az „aki kimarad, lemarad”, „a magyar nép eredendően a Nyugathoz tartozik” és az ezekhez hasonló álláspontok és toposzok sajnos megakadályozták az értelmes vitát. A cikkekben, pártreklámokban, társadalmi célú hirdetésekben úgy jelent meg az EU-s csatlakozás, mint ami az egyedül helyes irány, sőt, a fősodratú média szerint minden kritikus kérdés szélsőségességre utal, nem beszélve arról, hogy kockáztatja a csatlakozási népszavazás sikerét, ilyenformán már-már hazaárulás. S valóban, csak két pártban, Thürmer Gyula Munkáspártjában és Csurka István MIÉP-jében jelentek meg kritikus megállapítások, melyeket mind a politikai, mind a fősodorbeli média nem csupán szélsőségesnek, de abnormálisnak minősített.

Az az értelmiségi diskurzus, hogy az EU-ban van Magyarország helye, és csak a bolond gondolkozhat másként, meghódította a médiát is, megakadályozva, hogy alaposabban a dolgok mélyére ásson. A média így voltaképp eredeti küldetését nem teljesítette: falkazsurnalizmus jelent meg, ami megfosztotta a társadalmat a valódi kérdések feltevésétől. A média kampányolt és értelmiségi tanácsadói szerepet játszott ahelyett, hogy kérdező és elemző lett volna.

2004 – Félrecsúszó kampányok és médiakommunikáció

Míg 2004-ben a baloldali kormány folytatta az EU iránti teljes elkötelezettséget mutató kommunikációját, a Fidesz már váltott. Úgy ítélte meg, hogy a szavazást érdemesebb belpolitikai tesztként használni, mert annak így lesz tétje és információértéke. Implicit módon ez azt is jelentette, hogy a Fideszt ekkor még nem foglalkoztatta az EU jövője, és abban Magyarország helye. A Magyar Nemzet ezt közvetítette, de a lap cikkei egyszersmind színesebbé is váltak: az EU-optimizmus megmaradt,¹⁴ ám a gazdasági

¹³ Uo.

¹⁴ Mád/ Ferenc: Magyarország Európában. *Magyar Nemzet*, 2004. ápr. 30.

területen megjelent az EU-kritika. (A vizsgált héten a Magyar Nemzetben 7 EU-t erősen támogató cikket találtunk, és 9 gazdasági változásokat enyhén kritizálót, míg a Népszabadságban csak 2 támogató írást, kritikait egyet sem.)

Nyugaton számos diskurzus zajlott a csatlakozás következtében előálló törésvonalak mentén, például a kis országok megfelelő érdekképviselőinek kérdésétől kezdve a keresztény identitás fontosságán vagy meghaladásán keresztül a nettó befizetők és haszonélvezők problémáján át egészen a szorosabb vagy lazább integrációt preferáló nézőpontok összecsapásáig. Voltak aztán, akik egységes kül- és hadügyi politikát szorgalmaztak, voltak, akik már problémának, mert gyengének látták az Unió belső kommunikációját. A Magyar Nemzet e dilemmák felvetése-tárgyalása helyett inkább beállt a belpolitikai csatározások értelmezésébe akkor is, mikor az EP-választásokról írt. A Népszabadság a készülő eseményt nem használta fel a hozzá közel álló párt belpolitikai helyzetének értékelésére, de ez a lap sem adott helyt az eltérő nézetek összecsapására a fentebb említett kérdésekben.

Amikor az aggodás dimenziója mentén gyűjtöttük a cikkeket, gazdasági és nem gazdasági jellegű kategóriába soroltuk azokat. A nem gazdasági cikkeket egységesen EU-kritikusként kódoltuk, és a Népszabadságnál és a Népszavánál a kritika hiánya a szembeűnő. A gazdasági cikkek esetében is arra voltunk kíváncsiak, hogy lesz-e olyan, amelyik az erősebb és a gyengébb gazdaságok összekapcsolásának veszélyére hívja fel a figyelmet, vagy arra, hogy a szabványok ártanak majd a magyar gazdaságnak (pl. a mezőgazdaságban monokultúrát kényszerítenek ránk). Az, hogy a mákos tézisa elvételéért már nem fognak aggódni a publicisták, azt sejtettük, mert az 2003-as rémhír volt, de csak egyféle gazdasági kritikát találtunk, még hozzá azt, hogy a gyengélkedő magyar gazdaságot esetleg az EU sem fogja tudni a vártnak megfelelően fejleszteni.¹⁵

2004-ben Magyar Nemzetnél megjelent (a Népszabadságnál ilyesmivel nem találkozunk), hogy a demokrácia nevében nem lenne szabad lehurrogni az EU-kritikusokat, s ezt a baloldal azért teszi, mert a rendszerváltás előtt sem tűrte az ellenvéleményt. E keserű hangvételű cikk szerzőjét többször is beengedték írásaival,¹⁶ tehát a Magyar Nemzet szerkesztőségétől s olvasóitól feltehetően nem állt már 2004-ben sem távol az EU-kritikus attitűd, illetve az, hogy felfedezték ennek addigi hiányát.

Az első EP-választásokon szocialista kormányzás volt Magyarországon, s a baloldal már érzékelt némi belpolitikai népszerűségvesztést, ezért míg a Fidesz a szavazást bizalmi jellegűnek tartotta, a kormánypártok nem. A baloldali napilap Kovács László erre adott reakcióját idézi: „Az Európai Parlamenti választás nem a kormány sorsáról szól, hanem

¹⁵ A beteg gazdaságokon az Európai Unió sem tud segíteni. *Magyar Nemzet*, 2004. ápr. 26., 3.

¹⁶ *Tihanyi Örs*: Az ellentétes vélemény joga. *Magyar Nemzet*, 2004. máj. 4., 6.

arról, ki az a huszonnégy képviselő, aki a legeredményesebben tudja Magyarországot képviselni [...]”¹⁷

A 2004-es időszakban a Népszabadságot még a csatlakozási eufória hatja át. Pozitívan és reményekkel telve írnak az Unióval kapcsolatban; ezen belül a gazdasági aspektusú cikkek dominálnak, illetve annak latolgatása, hogy a csatlakozás milyen gazdasági lehetőségekkel kecsegtet (felzárkózás, közeledés Nyugat-Európához, Ausztriához). A vizsgált héten született írások zöme rövid, objektivitásra törekvő és információkat közlő volt, például közvélemény-kutatások eredményeiről vagy visszalépésekről számoltak be. Jogosan számon kérhetjük a Népszabadságon is, hogy nem tudta meghonosítani, de még csak ismertetni sem a külföldön zajló vitákat. Azt viszont egyik médiumtól sem várhatjuk, hogy előre lássák a később magától értetődő konfliktusokat.

2004-et tarthatjuk olyan évnek, amikor még nem lehetett tudni, milyen előnyökkel és hátrányokkal jár a csatlakozás, ezért utólag okosabbnak tűnni és ilyen kutatói szempontokat felállítani nem feltétlen igazságos. Azzal például, hogy a demokráciát is tanulnunk kéne, hogy jól integrálódjunk, a hazai sajtó az első választásokon még nem foglalkozott. Arról, hogy a mi felelősségünk, miként tudunk élni a csatlakozás adta lehetőségekkel, írtak ugyan, de arról, hogy ez nemcsak a pénzek lehívásáról, hanem hatékony felhasználásáról is szól, azaz a korrupció kockázatáról, még nem.

Amiképpen 2014-ben sem olyan nyilvánvaló, mint 2019-ben, hogy a nyugati pénzek segíthetnek Brüsszel-kritikus kampányokat, most sem tudhatjuk, mi lesz öt év múlva a magától értetődően elemzendő probléma; ilyen lesz-e például, hogy a pénzcseppek elzárása miként hat a demokráciára. Ez a kérdés nem jelenik meg most, de lehet, hogy 2024-ben központi téma lesz. Mindezzel csak azt szeretnénk mondani, hogy a mai szempontjainkat az időben visszalépve ugyan szerepeltethetjük, de ebből mindig az fog kiveszni, hogy korábban milyen korlátoltak voltak a szerzők. Ezért általánosabb hipotézisekkel dolgoztunk. Például azzal, hogy a 2004-es EP-szavazást megelőzően a Népszabadság derűlátóbb lesz, mint a Magyar Nemzet. Ám az derült ki, hogy a Magyar Nemzet változatosabb attitűdű, mint a Népszabadság, több a derűlátás benne, viszont az aggodalom is, vagyis színesebb. A Népszabadság besorolása is árnyalódik, ha egyes lappéldányokat, cikkeket mélyebben boncolgatni kezdünk.

Dr. Magas István „Szabályok hozományba” címmel a csatlakozás pozitívuma mellett érvel, mondván, hogy ez azt eredményezi, hogy „Nyugat-Európa teljes jogú tagjává avanszálunk, és magához ölel a világkapitalizmus [...]”¹⁸ És ilyeneket is ír: „kivételesen szerencsés történelmi helyzet az osztályrészünk, mely lehetővé teszi a nyugati

¹⁷ Népszabadság, 2004. ápr. 26., 6.o.

¹⁸ Dr. Magas István: Szabályok hozományba. *Népszabadság*, 2004. ápr. 27., 14.

életszínvonalhoz való felzárkózást.”¹⁹ Ezek alapján a cikket az EU-t pozitívan szemlélő kategóriába soroltuk. Ugyanakkor a szabályrendszer átvételének nehézsége is említésre kerül Magas cikkében. A szerzők többsége, minként Magas is, egyensúlyoz, ezért nem feketén-fehéren osztályozhatók. Magas az Európai Uniót a világgazdaságban elfoglalt helye alapján az élővilág csúcsán álló emberhez hasonlítja, s ez megint egy olyan megállapítás, ami miatt a lelkes támogató besorolást adhattuk a szövegnek. Ugyanakkor a cikk és az illusztráció is a magyar felelősséget hivatott érzékelteni: az asztalt körbeülők szemlélnék egy tortásdobozt, melyben nem torta van, hanem a felszeleteléséhez szükséges kés használati útmutatója – vagyis: a csatlakozással nem hullik ölünkbe a Kánaán, feladatok várnak ránk.

Ugyanezen a héten jelent meg Füzes Oszkár „Belül tényleg tágasabb” című publikációja, melyet mérsékelt optimista hangvétel jellemez, noha egyértelműen állást foglal a tagság hasznossága és az abban rejlő történelmi lehetőség mellett.²⁰ Más íráshoz hasonlóan ez sem nélkülöz egy enyhe kritikai szemléletet, és megfogalmazza azokat a kérdéseket, amelyekkel a későbbiek folyamán az EU szembesülhet, illetve amelyek könnyen kihívásokká is érlelődhetnek az évek folyamán. Említi többek között a közös védelempolitika kérdését. Ezzel kapcsolatban már felveti annak eshetőségét, hogy egyes tagállamok részéről – szuverenitásuk elvesztésétől való félelem miatt – ez ellenállásba ütközhet. A publicisztika különlegessége még, hogy megemlíti az Unióhoz való csatlakozásról szóló vita hiányát, illetve az azzal kapcsolatos félretájékoztatást. Közös metszete tehát a jobb- és baloldali lapoknak, hogy vannak már szerzők, akik reflektálnak a viták hiányára.

Görgey Gábor írása bár esztétikai jellegű, egyértelmű a pozíciója.²¹ A keleti térfélen szenvedtünk eddig, mondja, kényszerű szatellitái voltunk az EU-nak, s hagyományaink batyujával megyünk az EU-ba. Aggodalmi Görgeynek nincsenek, csupán azt veszi tudomásul, hogy a művészeknek nehezebb lesz a demokráciában, hiszen itt nem kell a sorok közt írni. Írása alatt egy Kaján Tibor-karikatúra. Egy női alak ül egy bikán, s fogja a szarvát, ám a bikának nincs feje. A bika nem más, mint az Európai Unió, ami onnan is tudható, hogy a rajzoló ráírta. A karikatúra címe: Vezető kerestetik. E rajz azt sugallja, hogy bár jönnek a választások, de az Európai Unió nem egy világos konstrukció. Nincs iránya, nincs vezetője, irányítója.

A karikatúrákra, képekre, fotókra azért is érdemes elemzői szemmel figyelni, mert jóval mélyebb hatást képesek elérni, mint maguk a cikkek. A rajz is utal arra, hogy a Népszabadság olvasói számára is kommunikálva volt az EU-val kapcsolatos

¹⁹ Uo.

²⁰ Füzes Oszkár: Belül tényleg tágasabb. *Népszabadság*, 2004. ápr. 30., 3.

²¹ Görgey Gábor: Az európai szellem uniója. *Népszabadság*, 2004. máj. 8., 7.

bizonytalanság, tanácstalanság, sőt, a grafikában még az irónia is. A diskurzusok és az attitűdök még nem fordultak szembe egymással a két napilapban, mindkettőben van tanácstalanság, bizonytalanság, a Magyar Nemzetben inkább verbálisan és karakteresebben, a Népszabadságban például a rajzok üzenetében.

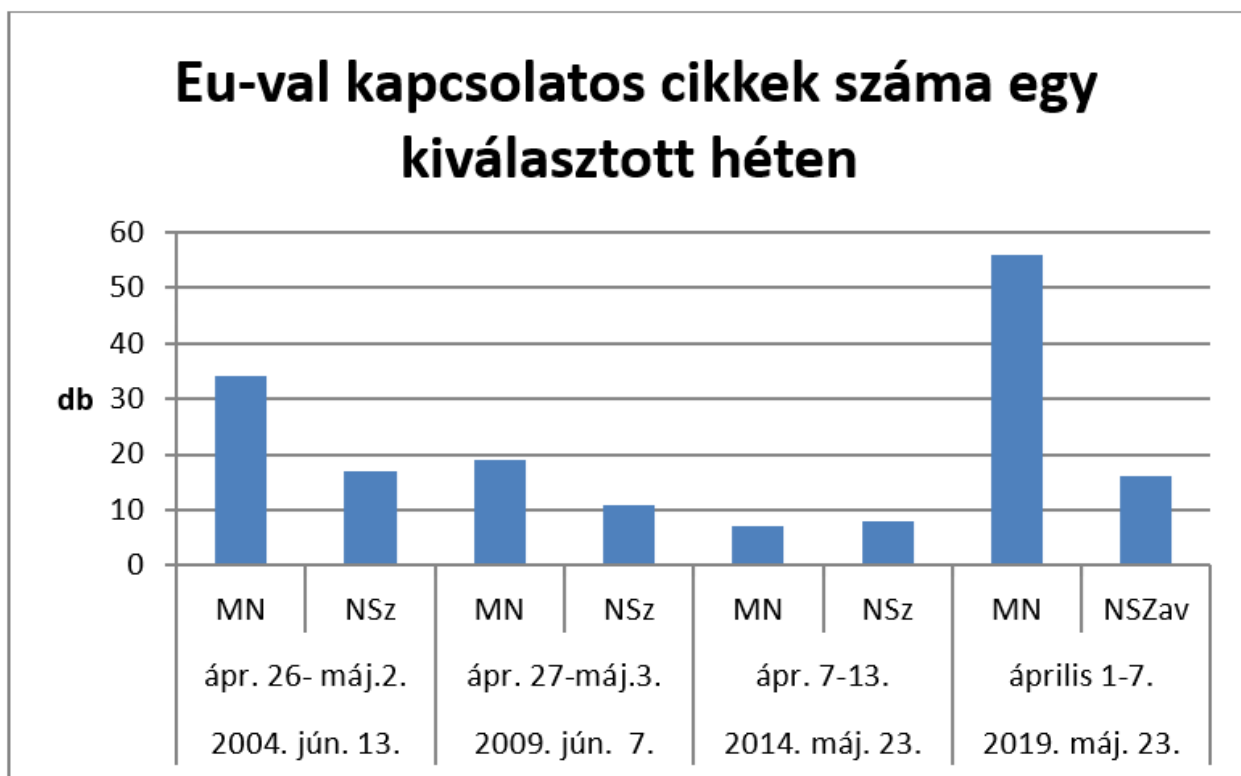
A 2004-es sajtóvizsgálatban külön figyeltük, hogy megjelenik-e a föderalizmus-nemzetállam ellentét. Annál is inkább jogos már ekkor ezt kutatnunk, mert a szakirodalomban ekkoriban nagyon is jelen van. Körösenyi András például egy szakkikében az NGO-król is ír,²² s arról, hogy egyre több van belőlük, s hogy lobbijüknek köszönhetően jó érdekképviselők, következésképp nem érdekük az EU parlamentáris demokratizálódása. Hogy milyen irányba mozdulhat el az EU, azt tehát egy nemzetközi szakirodalmat figyelő magyar kutató számára 2004-ben már izgalmas kérdés, de a napi sajtóban és közéletben még nem is ismert. A Népszabadságban egyáltalán nem vetődik fel – legalábbis mi nem találtunk ilyet –, a Magyar Nemzetben azonban igen, de másként. Itt az EU-tagság örömebe némi ürm is vegyül, egy vezércikk például²³ Európai Egyesült Államoknak nevezi az új alakulatot, s szomorkodik is, hogy az állami függetlenségét valamiképp mindig birtokló magyarság most először elveszíti szuverenitását, még ha önként és érthető okokból is adjuk fel azt. Ebből arra következtetünk, hogy a konzervatív oldal szuverenitás (megőrzése) iránti vágya, igénye a mozgatója a későbbiekben is annak, hogy érdeklődjön az EU alapszerkezetét érintő viták iránt.

2009 és 2014 – Szétváló diskurzusok

2009-ben és 2014-ben radikálisan csökken a vizsgált időintervallumainkban az EU-val foglalkozó cikkek száma 2004-hez képest. Mindezt a cikkeket megszámlálva és a cikkek hosszát megnézve is megállapíthatjuk.

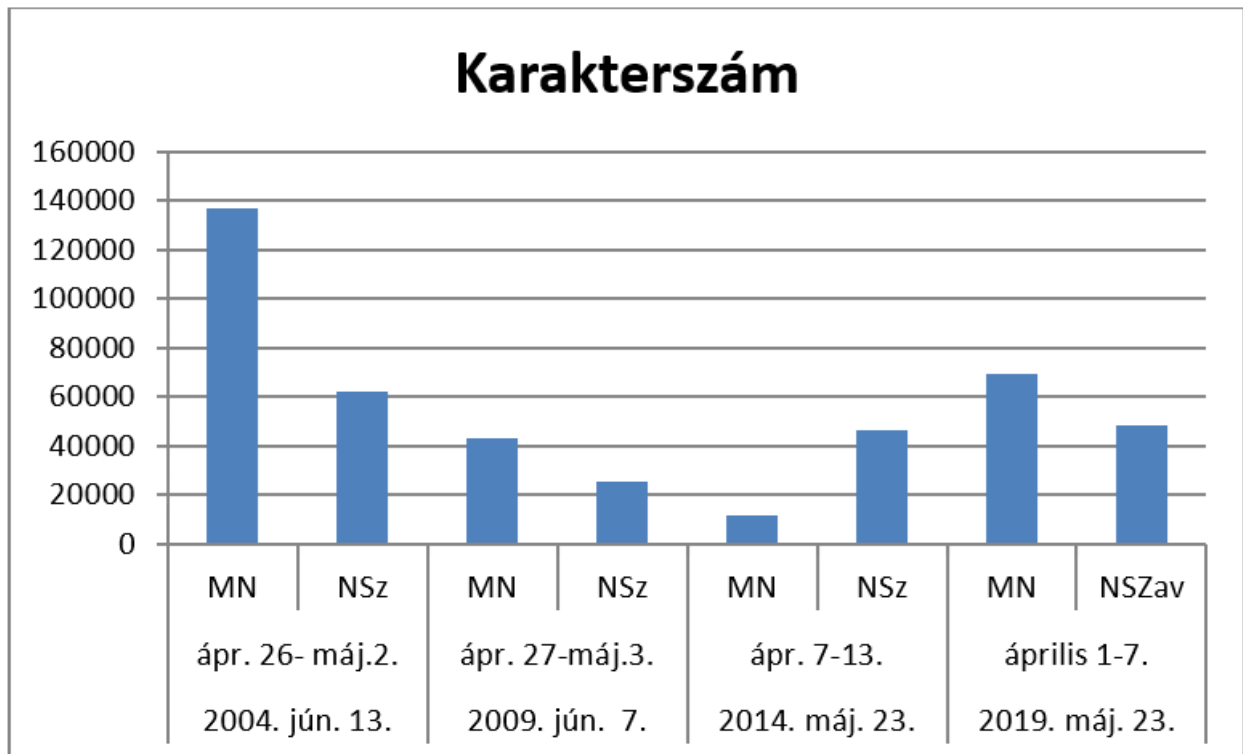
²² Körösenyi András: Demokráciadeficit, föderalizmus, szuverenitás. *Politikatudományi Szemle*, 2004/3. 143–164. http://epa.oszk.hu/02500/02565/00041/pdf/EPA02565_poltud_szemle_2004_3_143-164.pdf

²³ Ludwig Emil: A világ a bátraké. *Magyar Nemzet*, 2004. ápr. 30., 7.

1. ábra

Bizonyos értelemben a karakterek megszámlálása pontosabb, de más képpel szolgál. 2004 és 2009 összehasonlításában ez lehet a releváns, és azt mutatja, hogy 2004-hez képest 2009-re a felénél is többel csökkent a lapok EU iránti érdeklődése. 2009 és 2014 között a Népszabadság még tovább csökkentette EU-s cikkei számát, de karakterek száma már nőtt. 2014 és 2019 között viszont nem a karakterszámot érdemes néznünk, mert az olvasási szokások ekkorra úgy változtak meg, hogy az újságok rákényszerültek a tömörebb fogalmazásra. A cikkek száma mutatja igazán, hogy mennyire foglalkoztatja a lapot és feltehetőleg olvasóit is az EU-s téma. A baloldalon ez a szám kétszeresére nőtt (visszakerült a 2004-es szintre), a jobboldali médium érdeklődése viszont 2014-es érdeklődésének több mint a hétszerese (!) lett. Joggal merül fel a kérdés, hogy mi az oka az EU iránti érdeklődés különösen jobboldalt történő óriási megnövekedésének. (Még egyszer jeleznénk, hogy a karakterszám Magyar Nemzetes csökkenése 2004-hez viszonyítva félrevezető, hiszen 2004-ben még sokkal több betűvel dolgozhatott az újság, más volt a nyilvánosság kultúrája, de a helyzet bonyolultsága miatt mindkét ábrát bemutatjuk.)

2. ábra

2009-ben a Népszabadságról elmondható, hogy nem igazán foglalkozott az Uniót érintő kérdésekkel. Egy-egy rövid, a pártok támogatottságáról szóló közvélemény-kutatás vagy a listaállítással kapcsolatos hír jelent meg. Emellett Aczél Endrének van egy írása,²⁴ melyben konstatálja a magyar társadalom európai integráció iránti érdektelenségét, s ezt azzal indokolja, hogy nemigen ünnepli senki sem az uniós tagság ötödik évfordulóját. Később talán épp az ő kritikája hatására veszi be a lap a bővítési biztos cikkét.²⁵ Ekkor tombol a pénzügyi világválság. Aczél írása egyébként, hasonlóan a biztoséhoz, az Unióra nézve pozitív hangvételi, és kihangsúlyozza annak védőgát szerepét, mely esélyt biztosít a magyar gazdaságnak, hogy átvészelve valahogy a viharos időszakot.

Említést érdemel Babocsay Ádám reklámpszichológussal készített interjú. Ebből meg lehet érteni, hogy a felelősség a hazai nyilvánosság tudatlanságát illetően a pártoké is. Ő a pártok EP-kampányában az utcai plakátokról mond lesújtó véleményt. A Fidesz – mondja – az elégedetlenségre épít, az SZDSZ árpádsávosokkal riogat, s mindennek semmi köze sincs az EU-hoz, az MSZP pedig csak azért van jelen, mert a többiek az utcán vannak, de mondanivalója neki sincs.²⁶ Mindez nem azt jelenti, hogy a lapok ne

²⁴ Aczél Endre: Öt év az unióban. *Népszabadság*, 2009. ápr. 30., 3.

²⁵ Rehn, Olli: Mérleg – öt év után. *Népszabadság*, 2009. máj. 8., 11.

²⁶ Matalin Dóra: Csereszabatos képek és szlogenek. *Népszabadság*, 2009. máj. 9., 3.

lehetek volna színvonalasabbak, érdeklődőbbek, tájékozottabbak, de tény, hogy a pártoktól szellemi munícióra nem számíhattak.

A Magyar Nemzet az Unióból érkező mezőgazdasági támogatás, gazdaságfejlesztés kapcsán csalódásának ad hangot, a lap szerint csak a természetvédelem területén történt egyedül javulás. A Fidesz politizálásával foglalkoznak, azzal, hogy okosan és szerényen kampányol az EU-s választásokon, s hogy a Fidesz képvisel nemzeti érdekeket Brüsszelben. A Fidesz és a Néppárt közötti együttműködést dicséri, mert megbízható fél a magyar párt, s felvetik – feltételezhetően a Fidesz politikai álláspontjától nem függetlenül – az euró bevezetését is. Az ötéves évforduló kapcsán sok jót nem írnak az Európai Unióról, mondván, a várakozások nem váltak valóra, azok illúzióknak bizonyultak. (Bár ha visszatekintünk a 2004-es Magyar Nemzetre, sok illúzió már akkor sem volt.) Szerető Szabolcs „Hosszú kampány” című vezércikke²⁷ az MSZP kimerülésével foglalkozik inkább, semmint az EU-val, s a szerző számára is a Fidesz EU-s kampánya belpolitikai szempontból érdekes csak, noha ilyen irányú torzulással az MSZP-t vádolja. Külső szerzőként a Magyar Nemzet beengedi az Európai Bizottság elnökének, Barrosoinak a rövid írását, mely tulajdonképpen egy propaganda az EU és a szavazás mellett, s szintén a jövő új feladatai közt említi a gazdaság rendbetételét.²⁸

A Népszabadságnak Jürgen Habermast sikerül interjúban megszólaltatnia,²⁹ aki szerint az EU a németek számára azért lehetett sikertörténet, mert történelmi tapasztalataik miatt kompromisszumképesebbek. A másik oldalon a nacionalizmus és a populizmus veszélyét említi, majd a nevéhez kötődő legismertebb területről, a nyilvánosságról is értekezik. Ő is úgy véli, hogy az emberek és az EU vezetése tarthatatlanul távol került egymástól, s említi ötletét is a média megmentésére, a klasszikus sajtó adóból vagy befizetésekből történő fenntartását. A politika által maga alá gyűrt média negatív példája számára Berlusconi.

2014-ben az általunk vizsgált időszak közvetlenül a tavaszi országgyűlési választások után volt, ezért az ezzel kapcsolatos hírek dominanciája jellemezte a lapokat (kormányalakítás, választási eredmények stb.). A Népszabadságban a pár héttel később megrendezésre kerülő EP-választásokkal kapcsolatos hírek, ha csekély mértékben is, de megjelennek; a 2009-es vizsgált időszakhoz képest – a karakterszámot tekintve – nagyobb mértékben. A Magyar Nemzet viszont cikkszámát és karakterszámát is csökkenti, ami arra utal, hogy az országgyűlési választások jobban elvonják a szerkesztők figyelmét. A Magyar Nemzet belpolitikai irányultságú, s ha paradox módon a későbbiekben mégis több kérdést feszeget, annak oka nem újságírói alaposabb

²⁷ Magyar Nemzet, 2009. máj. 4., 7.o.

²⁸ Magyar Nemzet, 2009. jún. 4., 6.o.

²⁹ Népszabadság, 2009. máj. 30., Hétféje.

voltában, hanem nemzeti szuverenitás iránti elkötelezettségében keresendő. Az itt megszólaló konzervatív értelmiségiek mindig is fogékonyabbak voltak az EU hiányosságaira, problémáira, mert eleve nem lelkesedtek érte annyira.

A Népszabadságban az eddig ritka EU-kritika is megjelenik Zalán Eszter publicisztikájában. Kifogásolja, hogy az Unió nem emeli fel a hangját a magyar választásokon jelentősen megerősödő szélsőséges Jobbik kapcsán, illetve a Fidesz választásokon élvezett, jogosulatlan előnye ellen, amit az EBESZ jelentés is megállapít. Nehezményezi, hogy az EP-választások közeledtével az Unió és annak pártcsaládjai a remélt mandátumok bővükörében élve megfelelnek az alapértékekről. A vizsgált időszakban Zalán Eszternek egy másik írása „Európa válaszra vár” címmel is napvilágot látott.³⁰ Ebben inkább tényeket közöl a szerző, mintsem saját gondolatait, de az EP-választások kapcsán itt is a szélsőséges pártok megerősödését emeli ki. Az EU politikai szervezetével kapcsolatos dilemmák közül a demokráciadeficitet is elemzi, amelyről a szakértők és a nyugati állampolgárok már sokkal régebben is vitatkoztak (ld. az említett Körösényi-tanulmányt). A föderalizmus is felbukkan, s arról tájékoztatja az olvasókat, hogy a britek ízlése szerint Schulz és Juncker egyaránt túl föderalista. Összességében azt mondhatjuk: amikor a Népszabadságban helyt kap az EU-kritika, annak oka az, hogy e lap szerint az EU engedi, szó nélkül hagyja a szélsőjobb térnyerését, a kormányzati túlhatalom kialakulását, a fékek és ellensúlyok lebontását.

2014-ben a Magyar Nemzetben egyre világosabban körvonalazódik a vágyott Európa-kép, az, hogy miért nem kérnek szerzőik az Egyesült Államok modelljéből. A jövő és múlt összekapcsolásának, a szerzői saját vízió kibontásának egyik reprezentáns példája lehet Csejtei Dezső (filozófus) „Döntés Európáról” című írása. Egyensúlyról beszél, mert úgy látja, hogy amikor feltűnt valami egységesítési szándék a történelem során, mindig megjelent az elkülönülés, és fordítva.³¹ Vagyis alighanem úgy véli, hogy ha az EU integrálni akarja a területén élő népeket, fel fog tűnni az elkülönülési és autonómia iránti vágy. Fricz Tamás cikke³² hasonlóképp kifejti, miért nem lehetünk az Egyesült Államok mintájára föderálisak, s hogy a választás tétje azért nagy, mert a baloldal behódolna a multinacionális tőkének, de a jobboldal szerinte okosan fog vigyázni állampolgáira. Összességében tehát a Magyar Nemzet EU-kritikája az EU integrációs törekvéseire reflektál, a kevesebb integrációt preferálja, a baloldal meg a többet. A jobb- és baloldali lapok nem reflektálnak egymásra, nincs vitafórum, s így mindegyik a saját köreit rója, ám mérsékelt stílusban, érvelő módon.

³⁰ Népszabadság, 2014. ápr. 12., 6.

³¹ Magyar Nemzet, 2014. máj. 20., 8.

³² Fricz Tamás: Az EP választások tétje – A gazdasági érdekek uniójából az értékek uniójához kell visszatérni. *Magyar Nemzet*, 2014. máj. 22., 7.

2019 – Markánsabb és ellenségeskedőbb hangvétel

2019-re az ellenségesség hangvétele válik megszokottá. Ennek illusztrálására kiemelünk egy hosszabb publicisztikát.³³ A CÖF–CÖKA elnöke az Uniót egy demokráciától eltávolodott s lobbiszervezetek által irányított képződmények látja. Az Unió ideológiai alapon dönt a pénzek elosztásáról, és politikailag irányított hazugságyarak asszisztálnak Európa megszállásához. A cikk kitér arra is, hogy szervezett muszlim terroristák érkeznek a kontinensünkre. Európa jelenlegi vezetői nem autonóm emberek, a kereszténység elpusztítói (Macron, Merkel, Soros György, a brüsszeli elit). Közös tervük Európa megosztása és birodalmi célokra való felhasználása. Ezzel szemben állunk mi, kelet-közép-európai nemzetállamok, melyek nem adják fel a szuverenitásukat. Az ellenségek sora a cikkben előrehaladva egyre nő, dagad. A szociálliberális pártok is ellenségek, mert a bevándorlás mellett állnak, a migránsoknak osztott bankkártyák veszélyesek az őslakosságra, stb. Mindez egyrészt egybevágh a kormánypropagandával, másrészt sem az olvasó, sem az elemző nem csodálkozik azon, ha a Magyar Nemzet más cikkeiben megjelenik az Európai Néppártból való kiválás ajánlata. A „birodalmi oldallal” szembenállóként és lehetséges alternatívaként jelenik meg a józan érdekeket képviselő V4-szövetség. Ez egy megreformált Uniót és a nemzetállamokat képviseli. A magyaroknak össze kell fogniuk, hogy megvédjék a hazájukat és biztonságukat. Szolidaritást kell vállalniuk, de nem kell átvállalniuk a volt gyarmattartó országok gondjait, elfogadniuk a kötelező betelepítést. És a cikk ennél is messzebbre merészkedik, mikor arra sarkallja a választópolgárokat, hogy akadályozzák meg az ellenzéki pártok bejutását az Európai Parlamentbe.

A Magyar Nemzet minden bizonnyal konzervatív olvasói aggodalmait tudja megfogalmazni (például: „lopakodó” EU-egységesítés). Az EU-kép 2019-re egyetlen dimenzióra egyszerűsödik a Magyar Nemzetben, a föderalisták és a nemzetállam híveinek szembenállására. Minden szavazási periódusban találni olyan cikket e lapban, mely sorsdöntőnek nevezi az aktuális választást, s egyvalamit kiemel. 2019-ben ez már fatalista módon végletes, s ebben közös a jobb- és a baloldal.

Ha 2014-ben még egyensúlykeresés jellemezte a Magyar Nemzetet, 2019-ben már az EU megváltoztatása vagy menthetetlenül rossz irányba fordulása volt a téma; ha ezen a vonalon halad tovább, sejthető, hogy felmerül majd az elhagyni vagy benmaradni

³³ Csizmadia László: Májusban eldől Európa sorsa. *Magyar Nemzet*, 2019. ápr. 4. <https://magyarnemzet.hu/velemenymajusban-eldol-europa-sorsa-6520541/?fbclid=IwAR1YYImspslJIAPczOnQt2AgKuWDU-BfIyjjiRr8h0Gcxn7AxoWkF3NDIhj0>

dilemmája is. Már van szerző, aki a Néppártból való kilépést támogatja.³⁴ A kitől félünk jobban, saját kormányunktól vagy a bürokratikus EU-tól, a baloldal számára nem kérdés; míg a jobboldal hívószava a szuverenitás s réme a globalisták,³⁵ addig a baloldal számára a magyar miniszterelnök a rém.

2019-ben, az általunk kiválasztott héten változás figyelhető meg a Népszavában a korábbi évekhez képest: erőteljesebben jelenik meg az Unió jövőjét illetően kulcsszerepet játszó konföderalizmus és föderalizmus közötti vita. Majd az összes hosszabb hangvételű cikkben említésre kerül ez a törésvonal, melynek nemzetállami oldalára egyértelműen a magyar kormánypartot helyezik, és ennek az elképzelésnek elvetélt voltát emelik ki. Például Balassa Tamás egyik publicisztikájában a következő sorokat írja az EP-választás kapcsán: „Valamivel komolyabb tétje van annak, lesz-e Európában elegendő józan ész a felismeréshez: a nemzetállamok mindenhatósága egyrészt nem kifizetődő, másrészt hétmérföldes kamu.”³⁶ Forgács Imre pedig így fogalmaz: „Az ‘üzenet’ azonban egyértelmű: Európa csak akkor állhat ellen a nacionalista nemzetmentők nyomulásának, ha a választók számára hihető alternatívákat és vonzó programokat kínál.”³⁷ Az erős, szuverén nemzetállamok Európájának koncepciója a Népszava hasábjain komoly kritikával találkozik, már ami a szóhasználatot illeti. Mélyebb gondolatmenetekkel e téma kapcsán nem találkozhat az olvasó, és nem kap egyértelmű képet egyik vagy másik koncepció előnyeiről, hátrányairól, az egyik és másik mellett s ellen fölhozható érvekről.

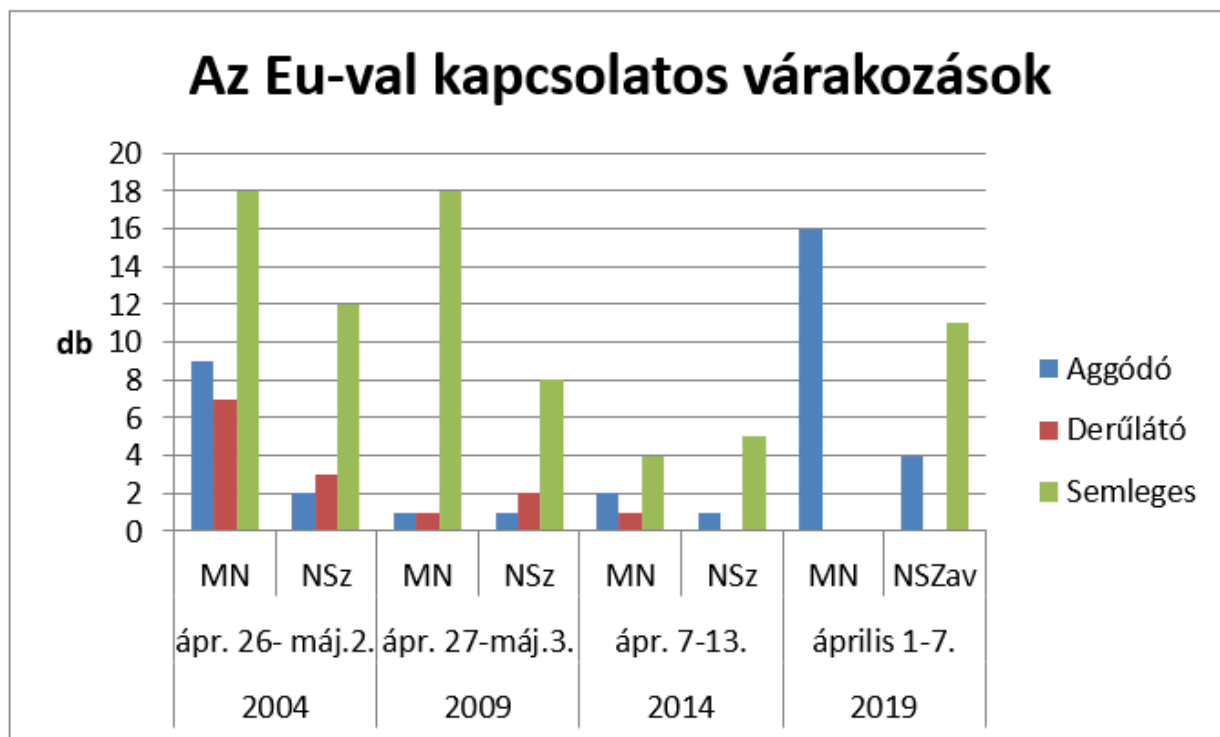
Az elmúlt három, illetve a 2019-es EP-választás előtti hetedik héten megjelent Népszabadságok és Népszavák vizsgálata alapján összességében megállapítható, hogy ezek a lapok és szerzőik túlnyomó többségben mindvégig egyfajta pozitív szemlélettel közelítenek az Európai Unióhoz, bár a hurráoptimizmus igazán sosem volt jellemző, s mindig olyan kérdéseket is feszegettek, melyek az Unió hiányosságaira mutattak rá. A Magyar Nemzetben viszont mára elfogyott a derűlátás, és a vizsgált hetekben az Európai Unió jövőjét tekintve csak az aggodalom maradt.

³⁴ Bayer Zsolt: Kifelé innen, de gyorsan. *Magyar Nemzet*, 2019. ápr. 1. <https://magyarnemzet.hu/ahelyzet/kifele-de-gyorsan-6422063/?fbclid=IwAR2OPALbCTibxICBaVoNu3Ode7-7NGcgpFnkYTDw5dKlj9Eieti0kfbIU>

³⁵ Kís Ferenc: Ezer évek. *Magyar Nemzet*, 2019. ápr. 6. <https://magyarnemzet.hu/ahelyzet/ezer-evek-6615335/?fbclid=IwAR2r61vsEoNOy-hYZXzv9tAsMvJVBC3QOVFqLhInGU0zLsTrG0Zcsr2KICg>

³⁶ Balassa Tamás: Hősök terecskéje. *Népszava*, 2019. ápr. 4., 9.o.

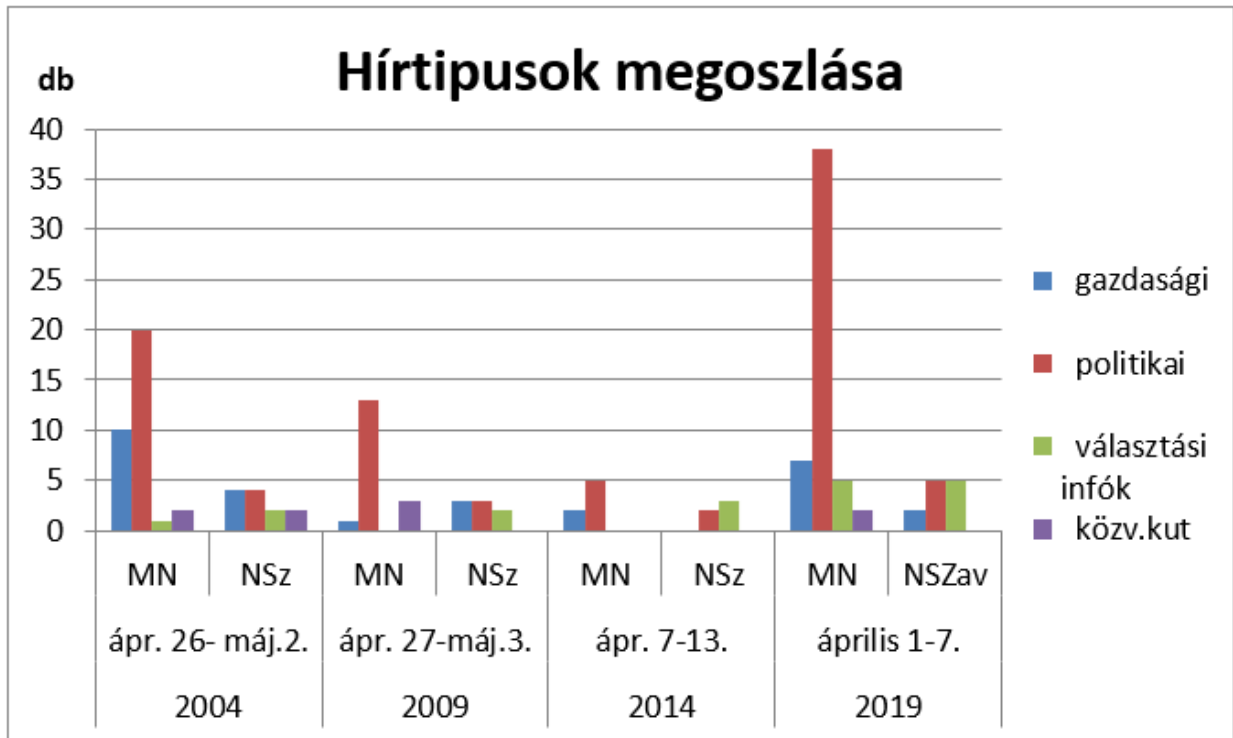
³⁷ Forgács Imre: Miről szavazunk az EP-választáson? *Népszava*, 2019. ápr. 6., 17.o. Szép Szó melléklet.

3. ábra

A Népszabadságban a két EU-konceptió (föderalizmus és nemzetállamok szövetsége) szembenállása az elmúlt három választás során nem igazán rajzolódott ki, amit a kvantitatív adatok is bizonyítanak. Ez arra enged következtetni, hogy ez a diskurzus a magyar, közélettel, politikával foglalkozó baloldali sajtóorgánumok számára nem igazán volt releváns, és csak a 2015-ös menekültválság kitörése után kap hangsúlyt. Ugyanakkor ezzel kapcsolatban fontos megjegyezni, hogy a 2019-es időszakban vizsgált Népszavák, habár tesznek említést a két eltérő és egymással szembenálló elképzelésről, nem annyira mélyülnek el bennük, inkább az olyan aktuális történésekkel foglalkoznak, mint a Néppárt és a Fidesz összekülönbözése, csatározása, és ennek kapcsán kerül elő a föderalizmus és konföderalizmus vitája.

Míg szegénységi bizonyítványként említhetjük, hogy a baloldali lapok nem kívánnak alternatívákban gondolkodni, s ilyen értelemben intellektuálisan lemaradnak, újságírási szempontból viszont távolságtartóbbaknak, kiegyensúlyozottabbaknak, objektivitásra törekvőbbeknek mondhatók. Néhány statisztikai adat, mely a kvantitatív vizsgálat során szemünkbe tűnt, megerősíti ezeket a megállapításainkat. A Magyar Nemzet dominánsan politikai, s főként belpolitikai tematikájú cikkeket közöl.

4. ábra

Befejezésül

A kvantitatív táblázatban jelöltük, hogy melyik hetet vizsgáltuk minden egyes EP-választás előtt. A hét kiválasztásában nem volt semmilyen szempontunk, ezt a véletlenre bíztuk. Számos eredményt a korábbiakban már kiemeltünk, s értelmezéseink alapján felhasználtuk. Így a jobb- és baloldali médiumok közötti különbségeket is tárgyaltuk. Néhány érdekességet azonban még ki kell emelnünk.

A semleges hangvételű cikkek hiánya a Magyar Nemzetnél felveti, hogy mára a napilap nem is kíván többnek mutatkozni pártlapnál. A Népszava viszont, mely nem nevezi magát polgári napilapnak, 2019-ben 11 semleges cikket is közölt EU-témában. Közös e két lapban, hogy vitalehetőséget nem adnak, ami a 18. századi lapok sajátja volt, valamint később a pártlapoké, de semmiképp sem a 20. századi polgári napilapoké. Közös továbbá a mára kialakuló pesszimizmus. A jobboldali napilap mindig pesszimistább képet rajzolt az EU-ról, mint a baloldal, de 2019-re egyik oldalnál sem találtunk optimista cikket. Mondhatni, miközben a lapban vizsgált cikkek írói fontosabbnak és sorsfordítóbbnak találják az EU-ban kialakuló képviselői helyek megoszlását, egyre kevésbé

reménykednek abban, hogy – legyen ez a megoszlás bármilyen – Brüsszel jól fogja végezni a dolgát.

Magyarországon, legalábbis a véleményformáló elitben az EU-szkepticizmus jelenlétét tudtuk bizonyítani (lásd az összefoglaló táblázat EU-t kritizáló és EU-t támogató érvek súlyát mutató sorát). Különösen érdekes lenne, ha ezt a választói preferenciákkal vetnénk össze, és föltennénk a kérdést: melyik párt választóira, mennyire igaz az EU-pesszimizmus, s ez összhangban van-e ezen lapok és véleményformálók pesszimizmusával?

Vizsgáltuk a lapokat abból a szempontból is, hogy milyen gyakorisággal jelenik meg az Európát átalakítani kívánó attitűd szemben azzal, hogy nekünk, magyaroknak az a dolgunk, hogy igazodjunk és alkalmazkodjunk a nálunk fejlettebbekhez. Az igazodás/átalakítás dimenzió vizsgálata során szinte pontosan azt kaptuk, ami alig kívánt értelmezést. 2004-ben a Magyar Nemzetet már foglalkoztatta a kérdés, és az igazodás fontos voltát emelte ki, nem repesve az örömtől, de látva ennek szükségességét. A baloldali napilapot a kutatott időszakban nem érintette meg a téma, s talán nem véletlen. 2009-ben megint csak a jobboldali lapokban találhatunk ilyen témájú írást, ám megjelenik az átalakítás mint politikai opció is: majd Magyarország fogja befolyásolni, megreformálni az EU-t. A vizsgált baloldali lapban változatlanul semmi érdeklődés e tematika iránt. 2019-ben valószínűleg az erős Fidesz-kommunikáció miatt az igazodás kérdése eltűnik, és csak az EU-t átalakító Orbán Viktor jelenik meg, s ez az első ciklus, amikor a baloldali Népszavában is találhatunk erről valamit, természetesen az igazodás szükségessége melletti kiállással. Feltételezzük, ha a baloldali napilapokban arról olvasnánk, hogy a magyarok átformálják Európát, akkor ez az Unió szétverésével lenne egyenértékű, míg a Magyar Nemzetben a kereszténység megvédésétől a rasszizmusig terjedő értelmezést kapna. A két tábor ezért sem tud értelmes párbeszédet folytatni. Az egyik még azt sem ismeri el, hogy az EU keleti felében lehet potenciál az EU átalakítására, s pláne azt nem, hogy minden ilyen jellegű kísérletnek lehet pozitív hozadéka is.

A kvalitatív mintánkban, melyben nem a kiválasztott időszakot vizsgáltuk, hanem a választásokhoz közeledve a publicisztikákat is, nem találtunk lényeges különbséget a tekintetben, hogy a szerző a lap munkatársa volt, vagy pedig külsős nem újságíró. A lapok vigyáztak arra, hogy profiljukkal egybevágó publicisztikák jelenhessenek meg bennük. Ez párhuzamos valóságokat teremtett.

Befejezésül olyan gondolatokat emelnénk ki, melyek a kutatás során foglalkoztattak minket, de empirikus bizonyítékok hiánya miatt inkább csak a cikkeket olvasva, benyomásokként maradtak meg bennünk:

- A jobboldali média inkább odafigyel az EU-s alternatívákra, szerkezetre, ideológiára, s így jobban rajta tartja a kezét az EU rezdülésein. Ennek oka feltételezhetően az, hogy eleve voltak fenntartásai a nemzeti szuverenitás csökkenése miatt, s az európai identitás kialakításának törekvésével sem tudott azonosulni.
- A jobboldalt inkább érdekelte az Európai Unió önkorrekciós lehetősége, bár a baloldalon is foglalkoztak az időnként megjelenő kihívásokkal (pl. gazdasági válság, felmelegedés, populizmus).
- Mindkét oldalt erősen foglalkoztatta mindig az EU szerkezetéből adódó demokráciadeficit.
- Az EU döntéshozatali mechanizmusának formális módjait mindkét oldal lapja jól ismeri, és erről tájékoztatja is olvasóit. Az informális megoldásokkal viszont a baloldal nem foglalkozik, a jobboldal démonizálja.
- A cikkek szerzői Magyarország EU-ban játszott szerepét a „merjünk kicsik/nagyok lenni” kettősségben látják, a baloldal az előbbi, a jobboldal az utóbbi végletben.
- Sajtónk ellátja a tájékoztató funkcióját, ha az EU szervezetének működéséről van szó, de a jobboldali Magyar Nemzet erős politikai szűrőn át kommunikál, és a vélemény műfaját kedveli; a baloldali lapok sem ismertetnek eltérő, a saját oldalon kívüli álláspontokat.

Kutatásunk és az általa lehetővé tett összehasonlítás alapján azt mondhatjuk: a Magyar Nemzetben a bűvópatakként meglévő EU-szkeptikusság, az autonómia megtartása és a szuverenitás elvesztésének sajnálata kapott az évek során egyre nagyobb teret, míg a Népszabadságban és a Népszavában az EU értéképviselőjének gyengesége váltott ki elégedetlenséget. Ez a két nézőpont éppenséggel találhatna közös metszetet, amiképp abban is, hogy mi a jó abban, hogy létezik az EU, ám ehhez arra volna szükség, hogy a sajtó ne a politikai csatározások szócsöve legyen. Legjobb arcukat a lapok akkor mutatták, mikor kritikus külföldi értelmiségieket szólaltattak meg.

Paár Ádám

Európa – középiskolás fokon

Milyen a magyar Nemzeti alaptantervek Európa-képe?

Minden párt megfogalmazza a maga – részletes vagy elnagyolt – Európa-képét, ahogyan azt Novák Zoltán és Rajnai Gergely tanulmánya bemutatta. De vajon a pártpolitika felhőrégiója alatt, a leendő választópolgároknak, szűkebben a 14–18 éves korosztály körében milyen kép formálódik „Európáról” (természetesen „Európán” nem a kontinenst mint földrajzi egységet értjük sem most, sem a tanulmány további részében, hanem egyrészt az *Európai Unió*nak, másrészt az *európai egység*nek a metaforáját)? Mint láthattuk, a pártok hivatkoznak az ún. Európára, de beszédes módon egyetlen program sem tesz említést arról: miképpen kellene nevelni az európai és egyúttal magyar állampolgárokat. Úgy is fogalmazhatunk, a magyar pártok ezt a feladatot jórészt az iskolára bízják (természetesen az állampolgári nevelésben más szereplőknek – pl. a családnak, civil szervezeteknek – is van felelőssége, de erről nem írunk a tanulmányban).

Megítélésünk szerint az állampolgári nevelés legkevésbé sem csak a formális közoktatás feladata, ugyanis legjobb formájának, az általunk ismert nyugat-európai és észak-amerikai példák alapján, a gyakorlaton keresztüli nevelést tartjuk (Johnson–Morris, 2010; Berinsky–Lenz, 2011). Mivel azonban Magyarországon jelen pillanatban az iskola az állampolgári nevelésnek, ha nem is kizárólagos, de fontos terepe, és az állampolgári nevelésen belül az iskola feladata az európai állampolgárság aktív megéléséhez szükséges kompetenciák elsajátításának biztosítása, ezért csak az iskola, szűkebben a középiskola (gimnázium, szakgimnázium) szerepét vizsgáljuk jelen tanulmányban. Ám, ahogyan Csapó Benő oktatáskutató fogalmaz, „az iskola a felnőtt élet során szükséges tudásnak mind kisebb hányadát tudja közvetíteni”, ezért „nem lehet megkerülni az iskolai oktatás feladatainak alapvető újragondolását” (Csapó, 2002: 12). Ezt belátva érdemes vizsgálni azt a kérdést, milyen tudást közvetít a magyar középiskola „Európáról”.

A magyar közoktatás minden szintjén és minden iskolatípusában hagyományosan a történelem az a tantárgy, amelyben a legtöbb szó esik az állampolgári nevelés témakörébe tartozó dolgokról, valamint az európai integráció történetéről és folyamatáról (de egyéb tantárgyak – pl. a földrajz, irodalom – szerepe sem becsülhető le mindebben). Ezért szükséges szűkítenünk a vizsgálatot a történelem tantárgyra.

A 2004-es csatlakozás távolából feltesszük a kérdést: hogyan jelent meg az *Európa-gondolat* (az európai egyesülés eszmetörténete, beleértve az európai identitás

kialakítását) és az *Európai Unió szervezeti, intézményi története és struktúrája* a magyar közoktatásban, azon belül is a gimnáziumi történelemtanításban.

Nem oktatáspolitikai, oktatásszociológiai, pedagógiai, hanem politológiai nézőpontból elemezzük a középiskolai történelemoktatást szabályozó *Nemzeti alaptantervekben* (továbbiakban: NAT) megjelenő Európa-képet. Az oktatás számunkra csak egy terület, amelyen keresztül vizsgáljuk az európai egységről és Európai Unióról szóló hazai diskurzust. Tanulmányunkban egyrészt azt nézzük meg, hogy hogyan jelenik meg „Európa”, pontosabban az „Európa-kép” a magyar közoktatást szabályozó legfontosabb dokumentumokban, a NAT-okban; másrészt pedig azt, hogy kimutatható-e lényeges és tartalmi különbség az ún. jobboldali és az ún. baloldali-liberális koalíciós kormányok között ebben a tekintetben.

Ebből adódik két következmény: nem reflektálunk sem a NAT-okat ért szakmai, azaz oktatáspolitikai, oktatásszociológiai és pedagógiai bírálatokra (ehhez ajánljuk: Knausz, 1998), és az illető NAT-ot az oktatáspolitikai tükröként kezeljük. Tisztában vagyunk persze a NAT-ban megjelenő Európa-ismeretanyag és a mindenkori kormányok Európa-politikája közötti különbséggel, valamint azzal, hogy a NAT-ot a kerettantervekkel együtt lenne érdemes vizsgálni (az első Orbán-kormány vezette be a kerettanterveket) (Romsics, 2010: 592). De ez utóbbi komplex vizsgálatra hosszabb és több szakembert bevonó kutatás keretében lenne lehetőség.

Az alábbiakban tartalomelemzés módszerével vizsgáljuk a különböző NAT-okat, aztán következtetéseket vonunk le a balközép és jobbközép kormányok oktatáspolitikájának Európa-képére vonatkozóan, és választ adunk arra a kérdésre, hogy van-e tartalmi különbség a balközép és jobbközép kormányok szemlélete között.

Kritikaként felvethető, hogy miért nem a tankönyveket vizsgáljuk, hiszen a diákok elsősorban a tankönyvekből tájékozódnak, és számukra az alaptanterv irreleváns. Számos példa van tankönyvek összehasonlítására, akár a reformkor, akár a dualizmus, akár a Horthy-kor tankönyveivel kapcsolatban (Bíró, 1960; Unger, 1979; Balogh–Farmasi, 2009; Lajtai L., 2013). A tankönyv mint forrás pontosan képes bemutatni, hogy egy adott politikai közösség milyen tudásanyagot és ahhoz kapcsolódó közösségi értékrendet kíván áthagyományozni a fiatalabb nemzedékeknek. Csakhogy mi olyan dokumentumot akartunk forrásnak, amelyik közvetlenül kifejezi egy adott kormányzat oktatáspolitikájának eszmei irányultságát (a tankönyvek esetében a szerzők egyéni érdeklődése, habitusa is hozzáadódik a kanonizált tényanyaghoz). Választásunk másik oka, hogy megítélésünk szerint a NAT-ok azok az oktatásigazgatási források, amelyek közvetlenül tartalmazzák egy-egy adott kormányzat oktatáspolitikájának célkitűzéseit. Mégiscsak a NAT (a kerettantervekkel együtt) az a dokumentum, amelyben legfelső

szintről megfogalmazást nyer, hogy az iskolarendszernek milyen tudástartalmakat kell közvetítenie a tanulóknak. A tankönyvek lényegében a NAT irányelveit veszik alapul.

A NAT fontosságát mutatja, hogy – ahogyan az 1995-ös dokumentum szövege deklarálja – „a NAT a kötelező oktatás valamennyi hazai iskolában érvényesítendő azon követelményeit foglalja magában, amelyek hozzájárulnak ahhoz, hogy a közoktatás minden iskolatípusában az alapvető tartalmak egységesen és arányosan érvényesüljenek” (NAT, 1995: 8). Ez a tartalmi egység biztosítja az iskolatípusok közötti átjárhatóságot. A NAT tehát egyaránt vonatkozik a különböző iskolatípusokra, ezért keresve sem találhatnánk jobb forrást, ha a középiskolai oktatás egészében szeretnénk vizsgálni az iskolai tananyag Európa-képét.

Mit jelent „Európa”? Három aspektus

Amikor a tanulmány címében Európa-képről, pontosabban egy Európa-képről, nevezetesen a magyar középiskolai történelemtanításban megjelenőről írunk, akkor az – megítélésünk szerint – három aspektust tartalmaz. Egyrészt az *Európa-gondolatot* (ugyanis, túl az uniós intézményrendszeren, az Európáról kialakított vélemény szerves eleme az Európai Unió eszmetörténeti előzményeinek összefüggésrendszere), másrészt pedig a *mai Európai Uniót*, annak minden döntéshozatali mechanizmusával, vitájával, összes szakpolitikájával együtt. Végül, harmadrészt, *Európa kulturális örökségét*, amin azokat az értékeket értjük, amelyeket az antikvitás szellemi öröksége (görög filozófia, római jog), a zsidó-keresztény vallási örökség és etika, valamint a felvilágosodás foglal magában. Ezek olyan értékek, amelyek megjelennek napjaink politikai vitáiban, nemcsak hivatkozási pontként, hanem e viták gyújtó- és csomópontjaként is.

Felmerülhet a kérdés, miért különítjük el ezt az utóbbi aspektust általában az Európa-gondolattól. Azért, mert az európai kultúra olyan elemei, mint az antik örökség, a manapság elég gyakran, elsősorban a mai magyar jobboldalon hivatkozott zsidó-keresztény kultúra vagy az inkább baloldalon hivatkozott felvilágosodás, nem feltétlenül járnak és jártak együtt az európai egység eszméjével. Ezek közös európai örökségként alapul szolgáltak a kontinensléptékű egység gondolatnak, és hivatkoztak is rájuk olyan személyek, mint Richard Coudenhove-Kalergi vagy Robert Schuman, de önmagukban nem az európai egység előkészítői.

Az európai örökség egyes elemei – mint Novák Zoltán és Rajnai Gergely tanulmánya mutatja – jelen vannak a magyarországi pártok Európa-képében is: a Fidesz számára Európa a „kereszténység és humanizmus otthona”, az MSZP számára a „humanizmus és szolidaritás” kerete, stb. Nyilvánvaló azonban, hogy a pártok programjában két

fogalom keveredik egymással: *Európa mint kultúra* és az *Európai Unió* fogalma. Meglátásunk szerint mindhárom aspektusra szükség van az (pontosabban: egy) Európa-kép vizsgálatához, mert *e három együtt alkot mindenfajta Európa-képet*.

A mindenkori EP-választások felé közeledve újra és újra előkerül a kérdés: hogyan látják a magyar emberek az Európai Uniót, annak intézményrendszerét? Egyáltalán: milyen kötődésük van (ha van egyáltalán) bármilyen európai identitáshoz? Tézisünk az, hogy a magyar választópolgárok java része úgy vesz részt a választáson, hogy nem tanulta meg a történelemórákon, mi is az az Európa, hogyan alakult ki az Európa-gondolat, mik ennek az elemei.

A tanulmányunkban – az egyes NAT-okat időrendben górcső alá véve – arra teszünk kísérletet, hogy bemutassuk, hogyan alakult a magyar középiskolai oktatásban az Európa-kép, ezen értve az Európa-kép már említett két pillérét: az *európai egység eszméjét* és a *mai Európai Uniót*.

Az eddig érvényben lévő NAT-ok közül hármát balközép kormányok, vagyis a Horn-, Medgyessy- és Gyurcsány-kormány, egyet pedig a második Orbán-kormány idején fogadtak el, és 2018-ban, a negyedik Orbán-kormány idején elkészült egy új NAT-tervezet is. Okkal várható, hogy a második Orbán-kormány által elfogadott NAT tükrözi azt éles törést a balliberális kormányzatokhoz képest, amelyet a „Nemzetközi Együttműködés Rendszere” testesít meg. De vajon tükrözi-e? Ennek járunk utána az alábbiakban, ugyancsak a NAT-ok szövegét vizsgálva.

Átmenetben: rendszerváltás után, uniós csatlakozás előtt. Európa az 1995-ös NAT-ban

„Nem tesz a magyar népnek különös szolgálatot az, aki megírván történetét, azt európai szempontra nem emeli fel, és ezáltal a nemzetet is mintegy magával nem váltja ki azon szűk horizontról, melybe süllyedt azon hosszú időszakban, midőn hazai, de nem európai életet élt” (Unger, 1979: 56).

Szemere Bertalan fenti éles szavai ma aktuálisabbak, mint valaha: ha a 19. században egy művelt fő nem engedhette meg magának az „európai szempont” ignorálását a nemzeti történelem megírásában, akkor a globalizáció korában ezt még kevésbé teheti meg. Ezzel tisztában voltak az első NAT készítői is. Annál inkább, mert Magyarországon a kormányok és a politikai elitiek körében példátlan egyetértés alakult ki azzal kapcsolatban, hogy Magyarország helye az Európai Unióban van (természetesen az indokokban és „Európa” jelentését-tartalmát illetően már jelentősen divergáltak az álláspontok, ahogyan arról Novák és Rajnai tanulmánya szól).

Nem ismertetjük az első NAT születésének, az oktatás rendszerváltást követő átalakulásának folyamatát (ehhez lásd: Eszterág, 2010), csak annyit rögzítünk: az Országgyűlés 1995 októberében, a Horn-kormány időszakában, Fodor Gábor oktatási minisztersége idején fogadta el az első NAT-ot, egy évre rá, hogy 1994 áprilisában Magyarország hivatalosan is benyújtotta a csatlakozási kérelmét az Európai Unióhoz. Elméletileg tehát e NAT-nak már tükröznie kellett azt, hogy miként tekint Magyarország az Európai Unióra és általában az európai egyesülés folyamatára. Így az '95-ös NAT jó kiindulási pontnak tekinthető a NAT-ok Európa-képének vizsgálatához.

A '95-ös NAT-ot a későbbiek során négyszer dolgozták át az egymást követő kormányok (2003, 2007, 2012, 2018) – kis túlzással élve, majdnem minden kormány időszakában készült egy új NAT –, ami az oktatásügy egyéb változásaival együtt állandó hektikus állapotban tartotta az oktatási rendszert. A NAT mellett fontos szerep jutott az első Orbán-kormány által bevezetett ún. kerettanterveknek, amelyek lebontották a NAT-ban elvárt tudásanyagot a napi pedagógiai munkában hasznosítható konkrétumokra (Fekete–Török, 2018). Mi azonban – mint jeleztük – nem vizsgáljuk a kerettanterveket, abból a megfontolásból kiindulva, hogy az alapvető műveltséganyagot a NAT tartalmazza, mert ez a közoktatás legfőbb irányító-szervező dokumentuma.

Európa mintegy 75 alkalommal kerül említésre a '95-ös NAT-ban. A dokumentum megfogalmazásában a műveltségi követelményeket az alapvető emberi jogok, a lelkiismereti és vallásszabadság, a közoktatás, a gyermekjogok, a nemzeti és etnikai kisebbségek jogai mellett meghatározza az „európai polgári fejlődésben kierielt értékrend”. A szöveg a demokrácia, a nemzeti hagyományok és az „európai humanista értékrend” értékeit említi, mint olyanokat, amelyeket érvényesíteni kell az oktatásban. Ahogyan hangsúlyozza, „ezek az értékek az Európához tartozásunkat erősítik.”

A '95-ös NAT műveltségi területekre osztotta a különböző tantárgyakat. A történelem a társadalmi, állampolgári és gazdasági ismeretekkel és az emberismerettel együtt az *Ember és társadalom* műveltségi területbe tagozódott. A dokumentum megfogalmazza a műveltségi területek oktatásának közös követelményeit. Az egyik ilyen követelmény a „kapcsolódás Európához és a nagyvilághoz”. Ezen belül megfogalmazódik az Európához tartozás érzelmi megalapozásának követelménye. Ez azt mutatja, hogy az a közkeletű képzet, miszerint a baloldali-liberális kormánykoalíciók érzéketlenek lennének az európaiság érzelmi összetevői iránt, nem állja meg a helyét, legalábbis ha a '95-ös NAT-ot vesszük alapul. Igaz, ekkor még Magyarország előtte állt az európai unió csatlakozásnak, és a lelkesedés, az 1990-es évek elején a Szovjetunió összeomlása következtében visszanyert állami függetlenség, valamint a Nyugathoz tartozás megélésének érzése óhatatlanul kihatott a dokumentum hangulatára.

Külön kiemelendő, hogy az első NAT nemcsak a felvilágosodáson és az általános humanizmuson alapuló közös európai értékek elfogadásának szükségességét hangsúlyozza, hanem emellett az európaiság kulturális összetevőit is, nevezetesen az „európai kultúra, életmód, szokások, hagyományok” iránti nyitottságot is. Igaz, a zsidó-keresztény kultúrát és etikát mint kulturális örökséget konkrétan nem nevesíti.

Azt is meg kell említeni, hogy a '95-ös NAT elsősorban a szomszédos országok népei, kultúrája megismerését ajánlja. Magyarországot tehát nem szakítja ki a földrajzi-történelmi összefüggésrendszerből. Bár mi alapvetően azt vizsgáljuk, hogy az Európa-kép hogyan jelenik meg a történelem tantárgyban, fontos leszögezni, hogy más tantárgyak (földrajz, állampolgári ismeretek, irodalom) is szerepet játszanak az európaiság érzelmi megalapozásában. Ezért különösen fontosnak tűnik, hogy a NAT a magyar irodalomtól is elvárja a *magyarság és európaiság* egymást erősítő értékeinek megismertetését.

A balközép kormányok és a NAT az uniós csatlakozás után

A 2000-es évek két NAT-ját érdemes egységben szemlélni, hiszen mindkettő egy balközép kormányhoz kötődik, ugyanakkor az uniós csatlakozás – ellentétben az 1990-es évekkel – már érzékelhető közelségbe került, végül 2004-ben realizálódott. Az 1995 körüli átmenetiség mind az uniós csatlakozást, mind az oktatáspolitikát illetően megszűnt.

A két új NAT-ban a számunkra legrelevánsabb változás a kiemelt fejlesztési feladat fogalmának bevezetése volt. Fejlesztési feladatok között található például a hazafiságra nevelést, állampolgárságra nevelést, demokráciára nevelést (Bodó, 2012: 28). A 2003-as NAT-ban Európa összesen 46 alkalommal, a 2007-esben 80 alkalommal fordul elő.

A 2003-as NAT lényegében alig élt, amikor máris új változatot kellett írni. Az alábbiakban részletesen az utóbbi dokumentumot vizsgáljuk. A Gyurcsány-kormány időszakában, Hiller István oktatási és kulturális minisztersége idején került sor az új NAT kiadására. A 2007-es NAT lényegében az európai kulcskompetenciákkal egészítette ki a korábbi változatot (Bodó 2012:29). Az új NAT leszögezte, hogy olyan iskola megteremtését tűzi ki célul, amelyben egyebek mellett „az alapvető közösségek (család, nemzet, az európai nemzetek közössége, az emberiség) együttműködésének kibontakoztatása” alapján zajlik a tanítás és tanulás folyamata (NAT, 2007: 6). Mint érzékelhető, a 2007-es NAT az egyén identitását meghatározó közösségeket mintegy koncentrikus körökben helyezte el az egyén körül. A legtágabb kör az emberiség, a legszűkebb kör pedig a család, a szocializáció és kultúráközvetítés elsődleges közege.

A két 2000-es évekbeli (a 2003-as és a 2007-es) NAT az ismeretszerzés formáit írja elő, és kevésbé megy bele a tantárgyi részletekbe, mint az 1995-ös és 2012-es NAT. Más pedagógiai szemléletmód az alapja, mint a '90-es és 2010-es évek NAT-jainak – ezt figyelembe kell venni értékelésekor.

A 2007-es NAT szinte szó szerint megismétli az 1995-ös elődje alapvetését, amikor rögzíti, hogy „a fejlesztési feladatok meghatározásakor az európai, humanista értékrendre hivatkozik, és azokra a tartalmakra összpontosít, amelyek az Európához való tartozásunkat erősítik” (NAT, 2007: 6). A dokumentum szól az állampolgári nevelésről is. Minthogy leszögezi, hogy Magyarország „minden egyes tagja egy tágabb társadalmi, politikai, gazdasági és kulturális közösségnek is a polgárává vált”, az állampolgári nevelés e dokumentum szerint „egyszerre jelenti a nemzet és az Unió polgárainak a nevelését” (NAT, 2007: 6).

A kiemelt fejlesztési területek között 1995-höz képest újdonságként szerepel a 2007-es NAT-ban az „európai azonosságtudat – egyetemes kultúra”. A dokumentum célként fogalmazza meg, hogy a tanulók ismerjék meg az Európai Unió kialakulásának történetét, közjogi rendszerét (NAT, 2007: 14). Az Európához való tartozás érzését az állampolgári kompetencia szempontjából is kulcsfontosságúnak tekinti: e kompetencia a demokrácia ismeretén alapul, azon, ahogyan azt „helyi, regionális, nemzeti, európai és nemzetközi szinten alkalmazzák” (NAT, 2007: 12). A dokumentum tartalmazza, hogy a szóban forgó kompetencia magában foglalja nem csupán a nemzeti, hanem az európai és világtörténelmi folyamatok, valamint az EU-s intézményrendszer működésének és célkitűzéseinek az ismeretét is.

A 2007-es NAT elsőrendű célként fogalmazza meg, hogy a tanulók ismereteket szerezzenek Európáról, hiszen „Európa a magyarság tágabb hazája” (NAT, 2007: 14). Ezért olyan ismeretekkel kell felvértezni a magyar diákokat, hogy megállják helyüket „Európa nyitott társadalmában” (NAT, 2007: 14). E megfogalmazás arról tanúskodik, hogy az akkori magyar kormány a nyitottságot látta az egyik legfontosabb európai értéknek. Nem is hagy kétséget a dokumentum afelől, hogy a nyitottság nemcsak önmagában vett érték, hanem egy eszköz is, amelynek révén a magyar állampolgárok képesek tájékozódni a világban, és megismerkedni Európán kívüli kultúrákkal és személyekkel is.

Az *Ember és társadalom* fejlesztési területek alapja egy kettős – nemzeti és európai – identitás hangsúlyozása, kitűzött fő céljainak egyike pedig, legyen szó akár a nemzeti, akár az európai önazonosságról, a kritikus gondolkodás, a jelen folyamatainak a múlt alapján történő levezetése és értékelése. Általában véve is jellemző a 2007-es NAT-ra,

hogy Európát és Magyarországot mindvégig szerves egységben szemléli, és elvárja a magyar mellett az európai látókör érvényesítését is.

A történelmi folyamatok tanításával kapcsolatban a dokumentum oktatási célként fogalmazza meg a „világtörténet, az európai történelem, a magyar történelem és a helytörténet eltérő időbeli ritmusának és kölcsönhatásainak” elemzését (NAT, 2007: 65). Ez egy példaértékű célkitűzés, mely alkalmas – a különböző nézőpontú források feldolgozása révén – a tanulók kritikai érzékének és ítélőképességének fejlesztésére.

A 2007-es NAT nemcsak az európai kultúrákkal való ismerkedést szorgalmazta, hanem célként fogalmazta meg, megint csak előremutató módon, hogy a diákok részletesen ismerkedjenek meg legalább egy Európán kívüli civilizációval (a modern történelemtanítás azon igényének megfelelően, hogy az egyetemes történelem ne jelentsen egyúttal túlzott Európa-centrikusságot).

Külön szerepel tudásanyagként a dokumentumban Magyarország és az Európai Unió politikai rendszere. Az Európai Unióval kapcsolatos ismeretek egy jelentős részét más tantárgyakba integrálja (így pl. a földrajz kapcsán oktatási célként fogalmazza meg az európai országok jellemzőinek összehasonlítását). Európa kulturális örökségét viszont külön nem részletezi (antikvitás, zsidó-keresztény kultúra, felvilágosodás), ami hiányosságnak tekinthető a részletesebben szabályozó 1995-ös vagy 2012-es NAT-ok fényében, ám a 2000-es években az oktatáspolitikai csak fejlesztési területeket jelölt ki a NAT-okban.

A jobbközép kormány és a 2012-es NAT

2010-ben a második Orbán-kormány megalakult. Ahogyan mindenki számított rá, az oktatáspolitikában is jelentős változások történtek. Ezekből a számunkra releváns a 2012-es, Hoffmann Rózsa oktatásért felelős államtitkár irányításával elkészült NAT. De vajon változás volt-e ez „Európa” tanításának tekintetében?

A 2012-es NAT 96 alkalommal tesz említést Európáról. Egyformán jelentősnek tekinti a „Kárpát-medence, különösen a környező országokban élő magyarság életének megismerését, ugyanakkor fontosnak tartja azokat a tartalmakat, amelyek Európához tartozásunkat erősítik” (NAT, 2012: 8). A dokumentum úgy definiálja Európát, mint „a magyarság tágabb hazáját”, ezért fontosnak tekinti a kontinens kultúrájának, történelmének megismerését. Nyílt eszmei, ideológiai utalást nem találhatunk a szövegben. A „sokszínű” jelző, amelyet a „történelem” és a „kultúra” szó előtt használ a dokumentum, ekkor még más jelent, mint a 2015-ös menekültválság után. A

„sokszínűség” 2015-öt követően a nemzet(állam)i szuverenitás, nemzeti kultúra megőrzéseként értelmeződött a jobboldalon, szemben a migrációval és az Európai Unió hatáskörbővülésével. 2012-ben a sokszínűség értéke az európai kultúrák diverzitását és egyenrangúságát jelentette.

A szociális és állampolgári kompetencia fejlesztését illetően a 2012-es NAT egyenrangú tudásként kezeli a nemzeti, az európai és a világtörténelem eseményeinek megismerését. Célul tűzi ki az európai integráció és az Európai Unió történetének, fő intézményeinek és struktúráinak megismerését.

A történelem tantárggyal kapcsolatban a 2012-es NAT leszögezi, hogy a történelmi múlt megismerése a jelen megértését célozza. Ahogyan a dokumentum fogalmaz, „a történelmi események feltárása, értelmezése és bemutatása olyan készségek elsajátításához járul hozzá, amelyek sokat segíthetnek abban, hogy a tanulók sikeres felnőtté váljanak” (NAT, 2012: 76). A történelem segíthet a nemzeti, lokális, regionális és európai szintű közösségekhez tartozás megélését. A 9–12. évfolyam számára a 2012-es NAT előírta az Európai Unióban érvényesülő jogok és kötelességek megismertetését.

A gyakorlati követelményeket tekintve a 2012-es NAT, hasonlóan az előzőkhöz, egyenrangúként tárgyalja az európai kultúra különböző összetevőit: az antikvitást, a zsidó-keresztény kultúrát és a felvilágosodást. Lényegében nincs értelme felsorolni a NAT-ban szereplő tudástartalmakat, hiszen ezek megegyeznek a korábbi NAT-okéval, s ezek között magától értetődően az Európai Unió megalakulása, szervezete is szerepel.

Ami a 2012-es NAT-ban politológiai szempontból érdekes lehet, az egy vissza-visszatérő vád, mely a jobboldali kormány múltképét illeti, nevezetesen, hogy abban nincs becsülete a felvilágosodásnak. Mármost a 2012-es NAT-ban a felvilágosodás 4 alkalommal kerül említésre, a keresztény szó pedig 10 alkalommal, ebből egy esetben külön említik Európa keresztény örökségét (NAT, 2012: 82). Hasonlítsuk ezt össze az 1995-ös NAT-tal! Ebben a keresztény szó 8-szor kerül említésre, míg a felvilágosodás 2-szer. Vagyis nem mondhatjuk, hogy a balközép és a jobbközép kormányok között lényeges különbség lenne a zsidó-keresztény örökség és kultúra említésével kapcsolatban: mindkét oktatáspolitikai kormányzat fontosnak tartotta a kontinens zsidó-keresztény örökségét.

A jobbközép kormány utolsó ismert NAT-tervezete

2018. augusztus 31-én, Bódis József oktatásért felelős államtitkár hivatali időszakában készült el a NAT új tervezete. Bár valószínűleg ez a NAT-tervezet nem sokáig él majd,

mivel éles kritikákat kapott a kormányzaton belül, érdemes ennek ismertetésével zárni tanulmányunkat.

A 2018-as tervezet három értékcsoporthat állít középpontba, amelyekhez különböző normákat, kívánatos cselekvési módokat társít. E három értékcsoporthat a következő: az alapvető emberi értékek, a társadalmi értékek és a környezeti fenntarthatóság (NAT-tervezet, 2018: 1). A tervezet célkitűzésként leszögezi a társadalmi együttéléshez szükséges készségek kifejtését az egyénben. Az egyén először az iskolában tanulhatja meg a demokratikus játékszabályokat és normákat, ezért a tervezet szerint az iskola a demokratikus döntéshozatal és együttgondolkodás megtanulásának terepe. A pedagógus az, aki erre példát mutat (NAT-tervezet, 2018: 16).

Európa 70 alkalommal kerül említésre a tervezetben. Európával kapcsolatban a tervezet leszögezi, hogy „az iskolába lépő nemzedékek szocializációját a magyar, az európai és az emberiség kulturális hagyományainak együttes elfogadása alapozza meg” (NAT-tervezet, 2018: 12). Egységben mutatja be a nemzeti és európai azonosságtudatra, hazaszeretetre s aktív állampolgárságra való nevelés feladatát. Ez üdvözlendő és előremutató, mert a magyar (és általában a kelet-európai) tudatban a tágabb (európai) és szűkebb (nemzeti) identitások sokszor, sokféleképpen szembekerültek egymással; a tervezet szakít ezzel, a hangsúlyt a kölcsönösségre helyezve.

A 2018-as tervezet felfogásában Európa és a haza kiegészíti egymást: a tanuló „érti Magyarországhat helyét a világban és az Európai Unióban; kialakul és elmélyül benne a hazához való érzelmi kötődés, a hazaszeretet érzése. Megérti a demokratikus államforma és intézményrendszereinek jelentőségét és szerepét, ismereteket szerez az alapvető emberi jogi elvekről és gondolkodásról, elsajátítja az állampolgári jogokra és kötelességekre vonatkozó szabályokat, illetve elkötelezetté válik az aktív állampolgárság gyakorlására” (NAT-tervezet, 2018: 16).

A társadalmi részvétel és felelősségvállalás kompetenciái fejezetben Európa és az európaiság szintén előkerülnek. Az állampolgári és politikai jogok, valamint az etikai értékek szerepével kapcsolatban a tervezet leszögezi: a tanuló „[i]smeri az országhat, a haza és a nemzet fogalmát, érti és értelmezni képes a magyar és az egyetemes történelem, valamint a közelmúlt és a jelenkor legfontosabb eseményeit és folyamatait; összefüggéseiben látja a hazai, európai és világszintű változásokat” (NAT-tervezet, 2018: 43).

A tervezet szólhurópa kulturális örökségéről is: „A tanuló ismeri az országhat, a nemzet, Európa és a világ kulturális örökségének fő elemeit. Felismeri, hogy a nyelvek, a hagyományok és a kulturális termékek kifejezései miként befolyásolják mások

gondolkodását és viselkedését, az egyénnek a világról alkotott elképzeléseit” (NAT-tervezet, 2018: 44).

A történelem tantárgy célkitűzései között szerepel az európai civilizációhoz való kötődés kialakításának előmozdítása. Az európai civilizáció alapjaként az antikvitást, a zsidó-keresztény kultúrát és a felvilágosodást jelöli meg (NAT-tervezet, 2018: 100). A történelemtanítás feladata a demokratikus értékrend, a demokratikus döntéshozatali mechanizmus, az emberi jogok, a kisebbségi jogok megtanítása, a társadalmi érzékenység, empátia, szolidaritás, normakövetés elsajátítása (NAT-tervezet, 2018: 100); céljai pedig (többek között) ezek: „a tanulók megismerik a közös európai civilizációs és magyar nemzeti kulturális kódrendszer lényeges elemeit (szimbólumok, történelmi személyek, történetek, fogalmak, alkotások)”, „megerősödnek az európai civilizációs identitás alapelemei, és elmélyül bennük a nemzeti identitás és hazaszeretet” (NAT-tervezet, 2018: 89).

A tervezet Európa és Magyarország történetének kölcsönhatását hangsúlyozza. Azonban hiányossága, hogy az európai integrációt csak megemlíti, de nem ejt szót az Európai Unióról, sem annak intézményeiről, sem pedig az Európai Unió alapító atyáiról. A tanterv megemlíti a globális kihívásokat, de azokat nem köti össze szervesen Európával. Örvedetes tehát, hogy a tanterv bőséges adatokkal szolgál „Európáról”, de adós az európai és globális kihívások (migrációs kihívás, klímaváltozás elleni küzdelem, az európai és nem európai gyökerű kultúrák egymás mellett élése vagy együttélése) összekapcsolásával, valamint azzal, hogy Magyarországot Európa részeként elhelyezze ebben az összefüggésrendszerben.

Konklúzió

Rögtön megállapítható, hogy a véglegesen elfogadott NAT-ok közül kettő részletesen szabályozta a tantervi követelményeket (1995, 2012), míg kettő nem (2003, 2007). Ez már önmagában azt eredményezi, hogy, előzetes várakozásunkkal ellentétben, bizonyos témák mentén nem hasonlíthatók össze a tantervek. A zsidó-keresztény kultúra és felvilágosodás szakmai okból nem kapnak nagy szerepet a 2000-es évekbeli NAT-okban. Ám mindegyik NAT hitet tesz az európai örökség és az Európai Unió mellett.

Az 1995-ös NAT-ot az átmenetiség jellemezte, hiszen az uniós csatlakozás még távolinak tűnt, és a rendszerváltás utáni politikai és társadalmi rendszer keretei sem szilárdultak meg. A 2003-as és 2007-es NAT, valamint a 2012-es már egy szilárdabb politikai és társadalmi rendszer keretében született meg, és mivel az uniós csatlakozás már karnyújtásnyira került, illetve 2004-ben megvalósult, okkal várható, hogy részletesebben

írnak az európai egység gondolatot megalapozó európai kulturális örökségről és magáról az Európai Unióról.

A magyar történelem tanításban számszerűen örvendetesen növekedtek az Európai Unió intézményrendszeréről szóló információk. Ha csak az első négy NAT-ot vizsgáljuk, és eltekintünk a 2018-as tervezettől, jól kirajzolódnak a tendenciák. Míg 1995-ben az Európai Unió 6-szor, 2012-ben már 13-szor fordul elő a NAT-okban (persze, maguk a dokumentumok is eltérő terjedelműek).

1995	2003	2007	2012
6	12	12	13

Az Európai Unió említése az 1995-ös, 2003-as, 2007-es és 2012-es NAT-okban (darab/forrás)

Ám ne feledjük: önmagában az Európai Unió még nem az európai integráció eszmetörténete. Az európai egység eszmetörténeti előzményei még mindig hiányosak, ha egyáltalán megjelennek. A NAT-ok a globális kihívásokat nem kapcsolják össze szervesen az Európai Unióval, holott például Európa a világ legversenyképesebb térségeként a migráció célpontja. A környezetvédelem, klímaváltozás elleni védekezés terén is van bőven elemezni való az egyes európai tagállamok vagy éppen az Unió egészének politikáját illetően.

Válaszoljunk tehát a bevezetőben feltett kérdésre, mely így szól: kimutathatóak-e különbségek az ún. jobboldali és baloldali kormányok között? Általánosságban azt szokták gondolni, hogy egy jobboldali kormány (legalábbis Európában ez a sztereotípiája) nagyobb hangsúlyt helyez a hazafiságra való nevelésre, mint valamilyen szupranacionális szervezethez tartozásra. Ilyen drámai különbség azonban nem mutatható ki a különböző kormányok tanterveit vizsgálva.

A 2003-as NAT, amely a Medgyessy-kormány idején született meg, külön fejlesztési tervként és célként beemelte a hazafiságra nevelést, egyenrangúan az állampolgárságra, demokráciára neveléssel (a hazafias nevelés már az egyébként szintén baloldali Horn-kormány alatt bevezetett NAT-ban benne foglaltatott, csak éppen nem kiemelt fejlesztési célként) (Bodó, 2012: 29). Ugyanakkor a jobboldali kormányok idején született NAT-ok mindvégig egyenrangúnak tekintik a hazafias és európai nevelést, valamint Magyarországot és Európát mint közösségeket. A 2012-es, azaz már a második Orbán-

kormány idején elkészült NAT hangsúlyozza, hogy „figyelmet fordít az egész világot érintő átfogó kérdésekre, hangsúlyozva a fenntarthatóság iránti közös felelősséget” (NAT 2012: 8). Azt tehát, hogy tartalmi tekintetben valamilyen drámai különbség lenne a balközép és jobbközép kormányok idején hatályba lépett NAT-ok között, a dokumentumok vizsgálata alapján cáfolva látjuk.

Mind a 2007-es, mind a 2012-es NAT úgy definiálja Európát, mint a „magyarság tágabb hazáját.” Mindkettő egy balközép kormány NAT-ja, ehhez képest a „magyarság” mint fogalom egy érzelmileg mélyebben átélt azonosulást fejez ki. Úgy ítéljük meg tehát, hogy a kormányok lényegesen nem különböznek abban, hogy a magyar és európai történelmet egységesen szemlélik, és előremutató módon nem vonnak éles határvonalat Európa és Magyarország közé, a magyar nemzet helyét pedig egyértelműen „Európában” jelölik ki („Európa” egyszerre jelenti az Uniót és azt a „területet”, amelyet az antik örökség, a zsidó-keresztény kultúra és humanizmus értékei fednek le).

A 2003-as és 2007-es NAT nem említi sem a felvilágosodást, sem a kereszténységet külön, de ennek oka nem valamilyen ideológia, hanem az, hogy ez a két NAT kizárólag fejlesztési területeket fogalmazott meg, nem akarta a tartalmat részletekbe menően szabályozni. Ám az általuk megfogalmazott értékek (pl. szociális érzékenység, humánus, értékeket védő magatartás) megtanulása során nem kikerülhető sem a kereszténység, sem a felvilágosodás (pl. „a van-e fejlődés a történelemben” kérdést nehéz másként értelmezni, mint a felvilágosodás óta létező lineáris fejlődésemélet reflexiójaként) (NAT, 2007: 68). Valóban, ezek a NAT-ok nagyobb szabadságot engedtek a tanároknak a tekintetben, hogy milyen módon fejlesztik a tanulók kompetenciáit, és nem szabályozták a tantárgyi tartalmakat részletekbe menően.

Az 1995-ös és 2012-es NAT-ok sokkal részletesebben szabályoznak tartalmilag, ezért találkozhatunk ezekben a kereszténység és felvilágosodás konkrét említésével. Az 1995-ös és a 2012-es NAT-ban egyaránt 2 alkalommal említi a felvilágosodást. Sőt, az 1995-ös, Horn-kormány által elfogadott NAT-ban a keresztény szó 8-szor, a kereszténység 5-ször fordul elő, míg a 2012-esben, amely a második Orbán-kormány idején született, 10-szer.

Egyértelmű, hogy „Európa” ma egyet jelent a demokráciával, lévén az Unió tagállamai demokratikus rendszerek (eleve csak azok lehetnek). A 2003-as NAT a demokráciát 6, a 2007-es 12, a 2012-es 13 alkalommal említi. Vagyis annyit megállapíthatunk, hogy a demokráciára nevelés, a demokratikus kultúra elsajátítása és az ehhez szükséges kompetenciák terén előrehaladás figyelhető meg, legalábbis a deklarált szándékok terén.

1995	2003	2007	2012
12	12	12	13

A demokrácia szó említése az 1995-ös, 2003-as, 2007-es és 2012-es NAT-okban (darab/forrás)

Ha van különbség Európa értelmezésében, akkor az a jelzőkben van. Persze, a jelzők áttételesen értéket is kifejeznek. A 2007-es, Gyurcsány-kormány idején elfogadott NAT Európa „nyitott társadalmairól” szól, míg a 2012-es NAT-ban a „sokféleség” a hívószó. A 2007-es NAT-ban 7 alkalommal, a 2012-es NAT-ban 14 alkalommal fordul elő a „sokféleség”, ezen kívül a 2012-es NAT e fogalmat három alkalommal a kultúrával vagy Európával kapcsolatban említi. Vagyis azt mondhatjuk, hogy már a 2012-es NAT-ban is nagy szerepet kapott a kontinens kultúráinak (és jellegadó zsidó-keresztény kultúrájának) a védelme.

Végezetül megfogalmazhatjuk a NAT-ok egy fájó hiányosságát. Ezek mindegyike, kivétel nélkül, mostohán bánik az európai egység gondolat előfutáraival, tevékenységükkel. Igaz, a kerettantervek lebontják, konkretizálják a NAT-ban foglalt tudástartalmakat. De azért furcsa, hogy egyik NAT sem említi külön az európai egység gondolatot, holott az Dantétól kezdve Victor Hugóig, sőt Jászi Oszkárig végighúzódik az európai eszmetörténeten. Előremutató lenne, ha például a 19. század uralkodó eszméi között az európai egység gondolat is helyet és említést kapna.

Ha a NAT-okat vesszük alapul, akkor a magyar történelemtanítás nem vizsgálja, mi lehet az EU szerepe a 21. században, és milyen irányt vehet az integráció. E kérdésfeltevés szerepeltetése a tantervben azért is fontos lenne, mert maga a NAT és a modern pedagógia is lényegesnek tekinti a kritikai gondolkodás fejlesztését, az ok-okozati viszonyok jobb megértését (Csapó 2002: 12). Például az európai egység gondolat előfutárainak életútjával való megismerkedés az egyes személyek dilemmáinak feltárásán keresztül fejleszthetné a diákok ítélőképességét, kritikai érzékét. Ez nem vezetne feltétlenül a tananyag növekedéséhez, mert az életutak szemügyre vétele éppen azt szolgálná, amit sok szakértő hiányol a jelenlegi történelemtanításból: az ismeretek hasznosítását, a kritikai érzék fejlesztését, nem szólva arról, hogy a személyes választás történelmet befolyásoló szerepét lehetne demonstrálni az egyéni életutakon keresztül (Knausz, 1998: 201). A történelemtanítás célja – részben – a személyiség kialakítása. Ahogyan Sir Herbert Butterfield történész írta, „a történelem célja, hogy emberi lelkeket

hozzon létre és neveljen. A történelem arra való vállalkozás, hogy személyiséget teremtsen, adott esetben akár úgy is, hogy mindegyiket felőri” (Balázs, 1992: 58). E célkitűzés elérésére leginkább a történelmi személyiségek dilemmáival, személyiségükkel való megismerkedésen keresztül lehet törekedni. Jelenleg nem tapasztalni, hogy általában véve a történelemoktatás ezt a személyközpontú szellemet beemelné az Európai Unióról szóló tanulmányokba.

Az EU-val kapcsolatos kérdések tanórán való megvitatása is a gondolkodás, az ítélőerő fejlesztésének, az elsajátított tudás hasznosításának eszközéül szolgálhatna. Ugyanis tanárként mégiscsak az lenne a cél, hogy a történelem tanulása ne pusztán az információk összegyűjtését jelentse. Csak annyiban van értelme az Európai Unióról tanulni, amennyiben e tudást a diákok, leendő felnőttek képesek alkalmazni a mindennapokban, nem uniós ismeretekként, hanem a kritikai gondolkodás és politikai ítéletalkotás eszközeként.

Források

NAT,	1995	=	Nemzeti	alaptanterv,	1995
					http://njt.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=24382.38666
NAT,	2003	=	Nemzeti	alaptanterv,	2003
					http://www.nefmi.gov.hu/letolt/kozokt/nat_070926.pdf
NAT,	2008	=	Nemzeti	alaptanterv,	2008.
					http://www.zipernowsky.hu/letoltes/kerettanterv/nat_070815.pdf
Nemzeti			alaptanterv,		2012
					https://ofi.hu/sites/default/files/attachments/mk_nat_20121.pdf
NAT-tervezet,	2018	=	A Nemzeti	alaptanterv tervezete,	2018
					https://www.oktatas2030.hu/wp-content/uploads/2018/08/a-nemzeti-alaptanterv-tervezete_2018.08.31.pdf

Szakirodalom

Anderson, Benedict (2006): *Elképzelte közösségek*. L'Harmattan, Bp.

Balázs Györgyné (1992): *A történelem tanítása*. Tankönyvkiadó, Bp.

Berinsky, Adam J. – Lenz, Gabriel S. (2011): Education and Political Participation: Exploring the Casual Link. *Political Behavior*, 33., 357–373.

Bíró Sándor (1960): *Történelemtanításunk a XIX. század első felében*. Tankönyvkiadó, Bp.

Dr. Bodó Márton (2012): Nemzeti alaptanterv értékei, összevetve a korábbi NAT-okkal.

http://szivarvanyuisag.tudastar.com/documents/tanitas-tanulas-magazin/2012.okt/uj_nat_28_29.pdf

- Csapó Benő (2002): *Az iskolai műveltség*. Osiris Kiadó, Bp.
- Csepeli György (1992): *Nemzet által homályosan*. Századvég Kiadó, Bp.
- Eszterág Ildikó (2010): Tantervi változások 1989 és 2010 között. *Figyelő*, 5., 83–91.
- Fekete Bálint – Török Sándor (2018): *Új alapokon: a történelem tantárgy a Nemzeti alaptanterv tervezetében*. <http://ujkor.hu/content/uj-alapokon-tortenelem-tantargy-nemzeti-alaptanterv-tervezeteben>
- Gellner, Ernest (2009): *A nemzetek és a nacionalizmus*. Napvilág Kiadó, Bp.
- Gyáni Gábor (2018): A nemzeti versus transznacionális történetírás: égető dilemmák. In Uő: *Nemzeti vagy transznacionális történelem*. Kalligram Kiadó, Bp.
- Johnson, Laura – Morris, Paul (2010): Towards a framework for critical citizenship education. *The Curriculum Journal*, Vol. 21., No. 1, 77–96.
- Knauz Imre (1998): *Történelem és oktatás*. Fővárosi Pedagógiai Intézet, Bp.
- Lajtai L. László (2013): „Magyar nemzet vagyok”. *Az első magyar nyelvű és hazai tárgyú történelemtankönyvek nemzetdiskurzusa*. Argumentum Kiadó – Bibó István Szellemi Műhely, Bp.
- Romsics Ignác (2010): Magyarország története a XX. században. Osiris Kiadó, Bp.
- Rozgics Kornél (2009): „Elképzelt közösségek” a dualizmuskori történelemtanításban. In Balogh Róbert – Farmasi József (szerk.): *Útvesztő a Paradicsomba*. Generáció 2020 Egyesület, Bp., 73–83.
- Sahra Korpi, Tiia (2014): *Cultural Memory and the Finnish Civil War*. <https://doinghistoryinpublic.org/2014/05/20/cultural-memory-and-the-finnish-civil-war/>
- Szabolcs Ottó (1990): *Külföldi tankönyvek magyarságképe*. Tankönyvkiadó, Bp.
- Száray Miklós – Kaposi József (2011): *Történelem IV*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp.
- Unger Mátyás (1979): *A történelmi tudat alakulása középiskolai tankönyveinkben a századfordulótól a felszabadulásig*. Tankönyvkiadó. Bp.

Lakatos Júlia

Egy nem (teljesen) nyugatos ország csatlakozása

Sokan sokféleképp próbálták már leírni Magyarország viszonyát az Európai Unióhoz a csatlakozástól napjainkig. Ez nem könnyű feladat, hiszen e viszony jelentős változásokon ment keresztül az elmúlt harminc évben. Miközben a csatlakozást megelőzően rendkívüli várakozással tekintett a magyar társadalom az integrációs folyamatra, és a pártpolitikusok egymással versengtek azért, hogy ki lehet az, aki majd beviszi az országot az Unióba, illetve bevezeti az eurót, tizenöt évvel az ünnepélyes csatlakozást követően ma folyamatos politikai konfliktus övezi a két fél viszonyát. Adná magát, hogy ezt a konfliktust az azt kiprovokáló politikus, Orbán Viktor személyét középpontba állítva vizsgáljuk s magyarázzuk. Azonban úgy véljük, érdemesebb e konfliktust történelmi kontextusba helyezni, mert így jobban érthetővé válik, hogy miért éleződött ki ilyen mértékben ez a konfliktus. Azt nem állítjuk, hogy a jelenlegi miniszterelnök ne járult volna hozzá a helyzet eszkalációjához, azt azonban igen, hogy a feszültség Magyarország és az Európai Unió között akkor is megjelent volna mostanra, ha történetesen nem egy jobboldali politikus állna az ország élén. Hogy csak egyetlen példát hozzunk erre: mára szinte teljesen elképzelhetetlennek tűnik, hogy valaha Gyurcsány Ferencet ostromozta a nyugati sajtó, mint kiszámíthatatlan kelet-európai politikust.³⁸ A politikai emlékezet ugyan rendkívül rövid, de már a volt szocialista miniszterelnöknek is felrötták a gazdasági megszorítások ellenében szerveződő euroskeptikus, uniós zászlókat égető csoportok megnyilvánulásait. Van okunk tehát feltételezni, hogy a korábbi teljesen optimista várakozásokkal szemben mindenképp kritikusabbá vált volna a viszony.³⁹

Úgy gondoljuk, hogy a jelen helyzet kezdettől fogva kódolva volt, mégpedig azért, mert a csatlakozáskor mindkét fél figyelmen kívül hagyta, pontosabban leküzdhetőnek tartotta azt a tényezőt, hogy Magyarország nem egy nyugatos ország. A már meglévő uniós tagállamok, valamint a csatlakozást szorgalmazó politikusok úgy vélték, hogy az idő elmossa a különbségeket, és a pozitívumok jóval felülmúlják majd az esetleges nehézségeket. Hosszú ideig úgy tűnt, hogy helytálló volt ez a várakozás. Az Európai Unió válságát követően azonban világossá vált, hogy sok tekintetben megmaradtak azok a különbségek, amelyek a csatlakozás idejében is jellemezték Magyarországot és a régiót. A válság ráadásul felnagyította ezeket, mivel a tagsághoz kötődő jótékony, az

³⁸ Pl.: <https://www.ft.com/content/d88c12f2-4802-11db-a42e-0000779e2340>

³⁹ A csatlakozást megelőző várakozások sajtóbeli megjelenéséről részletesen ír Zsolt Péter, Reichert Dávid és Báthy Zsombor az *Empirikus kutatás a hazai sajtó EU-reprezentációjáról* című fejezetben.

egyenlőtlenségeket részben ellensúlyozó hatások nem tudtak olyan mértékben érvényesülni, mint korábban. Úgy véljük tehát, hogy a jelen konfliktus gyökere az, hogy az Európai Unió nem vette figyelembe ezeket a kulturális, történelmi különbözőségeket, csupán gazdasági, intézményi síkon kísérelte meg integrálni a közép-kelet-európai tagállamokat, köztük Magyarországot is.

Elemzésünkben felvázoljuk, hogy mi következik abból, hogy Magyarország nem (teljesen) nyugatos tagállam. Ehhez előbb definiáljuk, mit is értünk ez alatt, majd ezt követően megvizsgáljuk, milyen elvárásokkal találta szembe magát Magyarország a csatlakozás előtt, továbbá hogy mit tett az Európai Unió a felzárkózás megkönnyítése érdekében. Végezetül bemutatjuk azokat a kulturális, mentalitásbeli különbségeket, amelyek hozzájárultak a kölcsönös meg nem értés fennmaradásához, ezáltal a két fél közötti konfliktus kiéleződéséhez.

Nyugati aspirációk, keleti inspirációk?

Korábban már írtuk, hogy „[a]z, amit a szakma a demokráciák válságaként aposztrofál, részben a nyugatos és nem nyugatos demokráciák rendszerszintű megkülönböztetésének hiányából ered” (Lakatos, 2018). Habár manapság szinte nincs olyan demokratizációról szóló tudományos konferencia, amelyiken ne hangzana el, hogy nem lehet ugyanazt a rendszert egy az egyben ráhúzni minden demokratizáló országra, mégis sokáig figyelmen kívül hagyták az átmeneteket tanulmányozó kutatók (illetve az azokat menedzselő politikusok, szakemberek) a kulturális, történelmi különbözőségeket. Nem véletlenül, hiszen – különösen a hidegháborút követően – úgy gondolták, hogy a nyugati liberális demokráciák kellően erős mintát kínálnak ahhoz, hogy az újonnan demokratizálódó országok lényegében önként és feltétel nélkül azonosulni kívánjanak velük.

A '90-es években demokratizált kelet-közép-európai országok konszolidációja megerősíteni látszott azt az elképzelést, hogy a liberális demokráciák intézményeinek egy az egyben való átvétele járható út, mi több, a nyugatosság az ország előtörténetétől függetlenül reprodukálható. Utolérhető a Nyugat, csak akarni kell. Azonban viszonylag hamar, már a kilencvenes évek közepén felmerült, hogy a demokráciák minősége mégsem csak az intézmények átvételétől függ. A demokráciák formális (intézmények, eljárások stb.) és tartalmi (a hatalmi viszonyok befolyásolásának módja, ki milyen módon tud részt venni a döntésekről szóló vitákban, stb.) elemei nagyon is fontosak, és nem mindegy milyen arányban érvényesülnek (Kaldor–Vejvoda, 1997). Csakhogy a tartalmi elemek erősen függnék a történelmi előzményektől, illetve az adott ország politikai kultúrájától. A nyugati demokráciák tartalmi elemei az ezeket övező konfliktusokon

keresztül formálódtak. Az utóbbi harminc évben e konfliktusokat meghaladva fejlődtek tovább ezek a demokráciák. A kelet-közép-európai térségben ezzel szemben még mindig a '90-es évek nyugati normáinak próbálnak megfelelni (igaz, van, aki ma már inkább eltekintene ettől, és saját fejlődési utat választana). Ez rávilágít arra, hogy a demokratikus fejlődési folyamatot nem lehet teljes mértékben átugrani. Nyugaton az identitáspolitikák és velük a demokrácia kiterjesztett jellegére szabott normák és elvárások (pl. olyan, korábban törvényileg nem elismert igények, mint a melegházasság vagy a transzneműek jogainak biztosítása) elvitték egy erősen emberi jogi, intézményi irányba azt, hogy mit tekintünk demokráciának. Viszont abból kifolyólag, hogy kelet-közép-európai országok a nyugati demokráciákhoz képest később kezdtek el foglalkozni ezekkel a kérdésekkel, egyre növekszik a két térség demokráciaértelmezése közötti diszkrepancia. Holott volna lehetőség arra, hogy a nyugati felek jobban figyelembe vegyék ezeket a különbségeket. Mindez nagyban segítené a nem vagy nem teljesen nyugatos országok (további) demokratizálását. De mit is értünk pontosan a nem nyugatos kifejezés alatt?

A nem nyugatos demokráciák gondolatát Richard Youngs tette közismertté, mégpedig avval, hogy a liberális demokrácia egyéni, „országgra szabott” továbbfejlesztését vázolta fel, melyet „demokratikus variáció”-nak nevezett (Youngs, 2015). Úgy vélte, hogy ezzel a módszerrel meg lehetne akadályozni, hogy olyan országok, amelyek amúgy nem tudnának teljes mértékben alkalmazkodni a nyugati normákhoz, kihulljanak a demokráciák köréből. Természetesen nem könnyű megfogalmazni, hogy milyennek kellene lennie egy nem nyugatos demokráciának. A leggyakoribb kritika, amit a különböző régiókban elhelyezkedő, más kultúrájú, vallású országok megfogalmaznak a liberális demokráciákkal szemben, az az, hogy a liberális intézmények a liberális értékek elterjedéséhez vezetnek (a válás, illetve homoszexualitás tolerálásához, szekularizációhoz, a droghasználattal szembeni elnézőbb magatartáshoz, a nők jogainak teljes körű kiterjesztéséhez stb.), és hogy ez egy ártalmas következménye ennek a rendszernek. Ezen felül a nem nyugatos demokráciák elfogadását szorgalmazó diskurzusban három olyan toposz azonosítható, amely az érvelésben központi szerepet játszik: a liberális demokráciaexport kifulladás (ld. Irak, Afganisztán); az illiberalizmus terjedése és a rezsimek hibridizációja; a nem nyugati jogfelfogások szülte jogi pluralizmus elterjedése.

Habár Youngs nem beszél a nem nyugatos demokráciák európai alkalmazhatóságáról – közel-keleti, latin-amerikai, afrikai példákat használ –, úgy gondoljuk, hogy alkalmazható ez a modell Magyarország leírására is, és pedig abból kifolyólag, ahogyan a kormány megkísérelti a liberális demokrácia két (a liberális és a demokratikus) elemének, összetevőjének az arányait megváltoztatni: az előbbit háttérbe szorítani, az utóbbit előtérbe helyezni.⁴⁰ Miközben nyilvánvaló, hogy Magyarország jóval nyugatosabb, mint

⁴⁰ Ld. Lakatos, 2018.

az említett régiókban található országok, azt is látni kell, hogy mégsem teljesen az. Nemcsak történetében és hagyományaiban, hanem az intézményekhez, a liberális értékekhez való viszonyulásában sem. Mindennek jelentőségét azonban mind Magyarország, mind az Európai Unió alábecsülte.

Kezdeti elvárások

1990-t követően nem volt kérdés, hogy az újonnan előállt geopolitikai helyzetben, az addigi szovjet függést a nyugat-európai politikai, gazdasági szövetségrendszerekhez való közeledés fogja felváltani. A kelet-közép-európai rendszerváltásokat követően szinte azonnal megjelent az igény arra, hogy a posztszovjet szatellit államok „visszatérjenek Európába”. Ugyanakkor az európai közösség fokozatos bővítése mindig együtt járt azzal a konfliktust szülő kérdéssel, hogy az új tagok felvétele milyen mértékben befolyásolja a közösség működési rendjét, szerkezetét. Vajon a föderalizmus hívei kerekednek felül, vagy azok, akik a nemzetek feletti intézményektől mentes, nemzetek közötti együttműködés hívei? A kelet-európai bővítés kapcsán is hangsúlyos kérdés volt, hogy miként fogja módosítani az az akkori struktúrát. Ekkor még a taglétszámbővítés és az integráció elmélyítésének gondolata egyszerre volt jelen az európai diskurzusban, normatív tartalmuk azonban meglehetősen homályos volt.

A tudományos diskurzus a kelet-közép-európai bővítési folyamatról sokáig javarészt leíró jellegű volt, és szinte kizárólag a procedurális aspektusokra, illetve a szerződéses kapcsolatokra fókuszált. A térséget egységként kezelte, így például nehezen található abból a korból olyan tanulmány, amely kifejezetten avval foglalkozott, hogy a jogi, intézményi adaptáción túl milyen elvárásokat támasztottak Magyarországgal szemben. A kétezres évek elején kezdett csak árnyaltabbá válni a diskurzus a bővítési folyamatról. Ennek jó példája az *International Political Science Review* 2002-es különszáma, amely az Európai Unió bővítésének kihívásait vizsgálta, mind a meglévő tagállamok, mind a csatlakozni vágyó kelet-közép-európai országok szemszögéből. A kiadvány szerkesztői szerint a csatlakozni vágyók lelkesedése kezdetektől fogva támogatásra talált azok részéről, akik már tagjai voltak az uniónak. Ez a lelkesedés a '90-es évek közepéig kitartott, és leginkább a stabilitás és biztonság igénye hajtotta, a gazdasági szempontok másodlagos fontosságúak voltak (Bardi–Rhodes–Senior Nello, 2002).

A csatlakozási tárgyalások 1997-es megkezdéséig nem is nagyon esett szó a bővítés gyakorlati megvalósulásáról. Ezt követően azonban mind a csatlakozni kívánó országok, mind a meglévő tagállamok óvatosabbá váltak a csatlakozás politikai és gazdasági aspektusait illetően (Grabbe, 2001). Ennek következtében előtérbe került annak kérdése, hogy vajon milyen hatással lesz a kelet-európai bővítés a már meglévő tagállamokra.

Számos európai politikus állt elő saját koncepcióval az Európai Unió intézményi reformjával kapcsolatban, többek között Joschka Fischer német külügyminiszter, Tony Blair brit és Lionel Jospin francia miniszterelnök. Az unión belül azonban lassú és akadozó volt a bővítéshez szükséges reform. Szinte alig lettek megváltoztatva azok az intézmények, amelyeket eredetileg, az '50-es években sokkal korlátozottabb tagságra terveztek, ráadásul hasonló gazdasági és politikai fejlettségű országok számára lettek kitalálva. Így aztán komoly kérdés volt, hogy hogyan fognak tudni megbirkózni azzal a bürokratikus teherrel, amit a bővítés eredményez. Az egyik legerősebb félelem (közvetlenül a keleti munkaerő beáramlása után) az volt, hogy az Unió közigazgatása megbénul a csatlakozást követően.

Ha megnézzük a csatlakozás előtt készült értékeléseket a bővítési folyamat kihívásairól, azt láthatjuk, hogy a meglévő tagállamok igyekeztek csökkenteni a bővítés költségeit és minimalizálni kockázatát. Ezt elsősorban a kondicionalitással, a csatlakozás bizonyos feltételek teljesítéséhez való kötésével tudták elérni. A közösségi joganyag adaptációja, a szigorú gazdasági kritériumok betartatása arra szolgált, hogy biztosítsák, az EU olyan új tagállamokkal bővül, amelyek képesek lesznek működni a meglévő rendszerben. Ugyanakkor egyre többször érezték úgy a csatlakozni vágyó országok állampolgárai, hogy újabb és újabb kritériumoknak kell megfelelniük, s ez a csatlakozási folyamat lassítását szolgálja, nem pedig elősegítését. Ráadásul meglehetősen merev álláspontot képviselt az EU a tekintetben, hogy milyen gazdaságpolitikát kövessenek azok az országok, amelyek felvételt szerettek volna nyerni. Számos szakértő azonban már ekkor túlságosan megterhelőnek tartotta a csatlakozási feltételeket, rámutatva arra, hogy ezek megnehezítik az alkalmazkodást bizonyos kelet-közép-európai országok számára.

Egyvalami azonban látványosan hiányzott a rendszerből, ez pedig az intézményeken túlmutató integrációt szolgáló struktúrák. Bruszt László mutatott rá arra például, hogy a kelet-közép-európai térség demokráciáinak minőségbeli visszacsúszása nem (csak) abból ered, hogy az Európai Unió intézményileg gyöngye ahhoz, hogy betartassa az alapvető demokratikus normákat, hanem az EU integrációs stratégiájának (pontosabban: egy ilyen stratégia hiányának) is köszönhető (Bruszt, 2015). Véleménye szerint a sztenderd intézmények és intézkedések rákényszerítése helyett e térség különböző országai számára olyan regionális mechanizmusokat kellett volna létrehozni, amelyek szinkronba hozták volna az európai követelményeket ezen országok polgárainak elvárásaival. Mivel nem ezt történt, tagállami szinten az európai normáktól való eltérést szorgalmazó politikai kalandorokat díjazták, illetve díjazták a választók. Bruszt mellett érvelt, hogy habár a körülbelül nyolcvanezer oldalnyi joganyag áttöltése a kelet-közép-európai országok jogrendszerébe jelentős mértékben csökkentette a régiók közötti intézményi divergenciát, azonban a csatlakozási folyamat másik fele, a gazdasági intézmények tömeges exportja már nem volt olyan sikeres. Az Európai Unió, mondja

Bruszt, abban különbözött a világ más régióitól, hogy megkísérelt „esélyegyenlőséget” teremteni (level playing field) úgy, hogy csökkenteni törekedett a különböző fejlettségű tagállamokban alkalmazott sztenderd gazdasági szabályok potenciális negatív következményeit. Ugyanakkor Bruszt tanulmányában arra is rámutatott, hogy az Európai Uniónak sosem volt *pozitív* (az intézményi, gazdasági szintű integráción túlmutató) integrációs stratégiája a közép-kelet-európai országok fejlesztésre. Az integráció tehát végül is nem arról szólt, hogy felszámolják az óhatatlanul meglévő divergenciát a két térség között, hanem arról, hogy a nyugati országok előre lássák és így megakadályozhassák a sztenderd uniós szabályok alkalmazása következtében esetlegesen kialakuló gazdasági válságokat a kelet-közép-európai országokban, illetve hogy elejét vegyék a spillover, vagyis a tovaryűrűző hatásnak. A régi tagállamok azt szerették volna elkerülni, hogy a csatlakozás esetleges negatív hatásai „megfertőzzék” az ő gazdaságaikat is. Mi evvel a probléma az alapvető egyoldalúságon túl?

A kondicionalitás, illetve a kockázatcsökkentő integrációs mechanizmusok alkalmazása csak a csatlakozásig működött. Ezt követően nem igazán voltak eszközei az uniónak a gazdasági fejlődés formálására az új tagállamokban. Pozitív integrációs program híján pedig, miközben kölcsönös egymásrautaltság van a két térség között, nem tudták a felek csökkenteni azt a divergenciát, mely abból származott, hogy különböző fejlődési utat jártak be. Az idő múlásával világossá vált, hogy azok a félelmek, amelyek a régi tagállamok részéről léteztek a keleti bővítés előtt, nem állták meg a helyüket. Nem omlott össze az uniós közigazgatás a hirtelen jött felduzzasztás következtében, a kelet-európai munkaerő Nyugatra vándorlása inkább gazdasági előnnyel járt mindkét fél számára.⁴¹ A kelet-közép-európai várakozások azonban nem teljesültek olyan mértékben, mint azt eredetileg remélték a csatlakozni vágyó országok. Miközben gazdaságilag fejlődtek, egyre inkább kialakult egy olyan érzés, hogy vannak első és másodrendű uniós tagok, továbbá hogy az integrációs folyamat költségei és haszna nem arányosan oszlanak el a két tömb között. Ráadásul a gazdasági válságot követően immáron a kelet-közép-európai tagállamok próbálták elkerülni a spillover hatást, valamint csökkenteni a tagsággal járó költségeket és kockázatot. Ez megerősítette a nemzeti szuverenitást hangsúlyozó pártokat, vezetőket, a gazdasági válság mellé politikai válságot is kreálva.

Az Európai Unió látványosan nem tud mit kezdeni ezzel a problémahalmazzal. Sokáig nem is érzékelte, vagy inkább tagadásban volt. Az euroszeptikus erők megerősödését vélték a politikai válság okának, holott az valójában az elmaradt pozitív integráció következménye. Bruszt László korábban idézett tanulmánya rámutat arra, hogy a politikai válság jelenlegi kezelése miért nem sikeres. Az EU szankcionáló képességének megerősítése ugyanis csak a szimptómák kezelésére volna elégséges, a probléma

⁴¹ Igaz, mára már látjuk, hogy ennek a vándorlásnak az agyelszíváson túl súlyos demográfiai következményei is vannak a kelet- közép-európai térséget illetően.

gyökerét nem érintené, okait nem számolná föl. Bruszt úgy véli, az Európai Uniónak inkább regionális kapacitásokat kellett volna létrehoznia annak érdekében, hogy kezelje a kölcsönös gazdasági függőséget, továbbá olyan növekedési programokat kellett volna kialakítania a kelet-közép-európai tagállamok számára, amelyek elősegítették volna, hogy nagyobb mértékben közeledjen egymáshoz gazdasági értelemben Kelet és Nyugat. Véleményünk szerint ennél jóval többre lett volna szükség: a gazdasági felzárkózás mellett egy önálló integrációs pillérre az állampolgári nevelés terén. Más kérdés, hogy ez utóbbi milyen fogtatásra talált volna a kelet-közép-európai országok részéről.

A nem nyugatosság implikációi

A pozitív integráció, azaz a számtalan eredendő hátrány és egyenlőtlenség felszámolására tett kísérlet hiánya többek között annak következménye, hogy az Európai Unió nem mérte fel kellőképpen az újonnan csatlakozó tagállamok inherens kulturális, történelmi különbözöségeit. Ugyanakkor azt is figyelembe kell venni, hogy ha csupán azokat a növekedési programokat megalkották volna, amelyeket Bruszt László szükségesnek tartott, már az is jóval megnövelte volna a meglévő tagállamok számára a csatlakozási folyamat költségét. Egy állampolgári pillér kialakítása (nevezhetjük ezt kulturális integrációs programnak is) vélhetően még a kockázatot is: ki tudja, vajon akkor is ilyen lelkesen csatlakozott volna a régió, ha a tagság komolyabb társadalmi erőfeszítést igényelt volna? Geopolitikai értelemben persze nem nagyon volt más opció. Egy önálló regionális politikai-gazdasági szövetség kialakítása valószínűleg meghaladta volna a térségbeli országok erejét. Az ekkortájt jellemző „Európa egyesítése” narratíva ugyanakkor mutatja, hogy a felek geopolitikai érdekeiknél fogva is kisebbnek látták a különbségeiket, mint amekkorák valójában voltak. Ráadásul, mivel korábban hasonló fejlettségi szintű, homogénebb történelmi, kulturális örökséggel rendelkező országokkal bővült az Európai Unió, nem volt olyan példa s tapasztalat, amelyhez visszanyúlhatott volna az EU.

Végigtekintve az Európai Unió fejlődéstörténetén azt láthatjuk, hogy a béke és a demokrácia megvalósítását alapvetően gazdasági eszközökkel, nem pedig politikaiakkal kívánta elérni. Ha fennakadás vagy válság volt, akkor megoldásként mindig a várhatóan kisebb ellenállásba ütköző utat választotta: a gazdasági integráció elmélyítését. Bizonyos szempontból Európa mindig előreszaladt gazdaságilag, és abban reménykedett, hogy a politikai fejlődés beéri azt, a gazdasági érdek majd magával hozza a mélyebb politikai integrációt is. Magyarország és a kelet-közép-európai régió is ezen logika mentén lett integrálva. Egy történelmi jelentőségű geopolitikai átalakulást követően az Európai Unió a gazdasági integráció eszközével próbálta a kül- és biztonságpolitikai stabilitást megteremteni a kontinensen, és növelni világpolitikai befolyását, nemzetközi

versenyképességét. Ez viszont azt jelentette, hogy nem voltak átfogóbb kulturális, politikai integrációs mechanizmusok, csupán gazdaságilag igyekeztek EU-konformmá tenni a térséget. Arról nem sok szó esett, hogy mi lesz a csatlakozás után, hogyan fog politikailag-kulturálisan is közeledni egymáshoz a két térség.

Mi következett ebből? Eleinte kelet-közép-európai részről nagyon erős volt a törekvés az alkalmazkodásra, a csatlakozástól távolodva azonban megnövekedett az igény arra, hogy ne csak kövessék a nyugat-európai irányvonalat, hanem formálják is azt. Ami az európai politikában való részvételt illeti, az idő múlásával egyre kevesebb értelme volt régi és új tagállamokról beszélni. Mindez akkor éleződött ki igazán, amikor a gazdasági válságot követően az Európai Unió megkísérelte szankcionálni a renitens országok gazdaságpolitikáját, szigorú szabályokat szabva a segítségért cserébe. Az ennek köszönhetően is lábra kapó euroszkepticizmust azonban már nem tudta politikailag szankcionálni. Ezt az unió úgy kívánná orvosolni, hogy további hatásköröket vonna magához, ami viszont újraélesztette az Európai Unió történelmét végigkísérő föderalizmus vs. nemzetállamok szövetsége vitát.

A mélyebb politikai és gazdasági integrációt preferálók a kelet-közép-európai „szuverenisták”-kal szemben magasabb szintre emelnék az európai együttműködést, és több hatalmat adnának az Európai Uniónak. Ez egyáltalán nem új elképzelés, azonban a menekültválságot követően központi kérdéssé vált. Ebben a vitában Magyarország önálló pólusként jelenik meg az Európai Unióban. Amiben Magyarország különbözik, az az, hogy kormánya egymást követő kétharmados politikai felhatalmazással rendelkezik, amit más országok nem mondhatnak el magukról. A legutóbbi országgyűlési választásokon a Fidesz lényegében Európa-politikáját és a liberális demokráciák átalakításáról alkotott elképzelését (illiberalizmus) tette meg választási programjává, s ehhez kérte az állampolgárok támogatását. A választás óta minden politikai cselekedetét a választáson elért kétharmados többség adta legitimitásból vezeti le, amit ráadásul szembeállít az Európai Unió demokratikus deficitjével.

A nemzetállamok Európája gondolat, valamint az illiberális demokrácia mint vezérelv azért lehet népszerű Magyarországon, mert történelméből eredően az állampolgárok jelentős része másként viszonyul az olyan fogalmakhoz, mint a demokrácia, nemzet, birodalom, szuverenitás vagy az alapvető emberi jogok – hogy csak néhányat említsünk. Gyakran egészen mást is ért alatta. Mielőtt kétségbeesnénk ettől, jegyezzük meg, hogy még a nyugati társadalmak között is léteznek ilyesféle eltérések. Hogy csak egyetlen példát említsünk, egész más a kontinentális európai és az angolszász demokráciafelfogás, holott mindkettő nyugatos, és mindkettő a liberális demokrácia híve. Létezik tehát „demokratikus variáció” (Richard Youngs).

2012-ben Joao Carlos Espada írt a *European Disintegration. The Sources of Extremism* című tanulmányában arról, hogy miben különböznek egymástól az angolszász és a kontinentális demokráciák. Az utóbbiak elitjei, állítja Espada, a demokratikus politikát egy nemes cél eléréséhez szükséges eszköznek látják, és általában a modernizációhoz, a nemzetállamok rivalizálásának, ha nem maguknak a nemzetállamoknak a meghaladásához kötik. Az angolszász országokban viszont a demokrácia pusztán annak eszköze, hogy megóvja az élethez, a szabadsághoz való jogot és a boldogságra törekvés jogát; a demokráciának nincs kifejezett célja, éppen ezért különböző, akár ellentétes célok is megjelenhetnek egyidejűleg benne (Espada, 2012). A szerző már ekkor is felhívta az Európai Unió figyelmét arra, hogy tanulniuk kellene az angolszász demokráciáktól, és – amennyiben meg akarják erősíteni az európai demokráciát – nyitottabbnak kellene lenniük arra, hogy engedjenek az ilyen célokról szóló vitákban.

Elgondolkodtató, hogy ha valóban helytálló Espada megfigyelése, akkor vajon a kelet-közép-európai régió állampolgárai mit érhetnek a demokrácia fogalma alatt? Vajon melyik értelmezéshez állnak közelebb? Lehet, hogy egyikhez sem? És ha például az egyik cél, melyet a kontinentális európai elit társít a demokratikus politikához, a nemzetállamok meghaladása, akkor mit szólhat ehhez egy olyan térség, amely számára a demokratizációs folyamat ígérete és egyik legfőbb célja a nemzetállami szuverenitás visszanyerése volt? Természetesen lehet mondani, hogy Magyarország (és más kelet-közép-európai ország) az uniós csatlakozás idején tudatában volt annak, hogy a tagság a szuverenitás részleges átruházásával jár, azonban kérdés, hogy mennyire volt tisztában avval, hogy ez egy folyamat, amely egyre előrehaladottabb lesz. Utólag úgy tűnik, mintha az Európai Unió magországi nem gondoltak volna arra, hogy eljöhét az a pillanat, amikor megszűnik az újonnan csatlakozó kelet-közép-európai államok alkalmazkodási vágya, a tagállamok pedig arra, hogy egy nap esetleg hátrányuk is származhat a csatlakozásból, vagy nem értenek egyet az EU által újonnan kitűzött célokkal.

A „magyar variáns”

Elemzésünkben abból indultunk ki, hogy Magyarország Európai Unió csatlakozásakor mindkét fél alábecsülte annak jelentőségét, hogy Magyarország nem egy (teljesen) nyugatos ország. Úgy gondolták, hogy idővel pusztán a gazdasági integráció felszámolja a különbségeket. Így aztán ezen túlmenően nem is tettek egyéb lépéseket az újonnan csatlakozó tagállamok közelítésére a korábbi tagállamokhoz. Mindez működött is, amíg az Európai Unió gazdaságilag felívelő ágban volt, a válságot követően azonban erősen megkopott az unió nimbusza a kelet-közép-európai tagállamok szemében. A regionális egyenlőtlenségekből eredő társadalmi nehezítelés az euroszkeptizmusban artikulálódott

rendszerkritikaként. Mindez a gazdasági válság mellé egy politikai válságot eredményezett, melyet az Európai Unió sokáig nem kezelt súlyának megfelelően.

Láthatjuk, hogy számtalan tekintetben világok választják el Orbán Viktort és a liberális nyugat-európai elitet. A kétségkívül létező történelmi, kulturális különbségek ellenére a jelenlegi konfliktus Magyarország és az Európai Unió különböző szervei között mégiscsak egy politikai vita, amely a 2019-es Európa Parlamenti választások előtt rendkívüli módon kiéleződött, már a Fidesz európai pártcsaládján belül is szakítás közelbe sodorva a magyar és az európai feleket. Nem véletlen, hogy közvetlenül a választások előtt Sebastian Kurz osztrák kancellár javaslatára felmerült, hogy vizsgálják felül a Lisszaboni Szerződést, és ezt Manfred Weber, az Európai Néppárt parlamenti csoportjának vezetője, valamint Orbán Viktor is támogatta (igaz, más és más okokból). A szerződés újratárgyalásának ötlete jól szimbolizálja azt, amiről a felek közötti vita szól. Európának reagálnia kell azokra a kihívásokra, amelyek a kelet-közép-európai csatlakozás óta érték a közösséget: gazdasági válságra, a megnövekedett euroszkepticizmusra, a migránsválságra, a brit kilépésre, valamint a klímaváltozásra. Mégpedig úgy, hogy egyúttal a jelenleg két legismertebb evolúciós opciót (a föderális Európa és a többsebességű Európa gondolatát) megpróbálják valamilyen módon kibékíteni az „új kihívóval” (ez lényegében a nemzetállamok Európája nem új keletű koncepciójának az aktualizálása).

A magyar kormányzat szempontjából a törésvonal Európában immár nem a hagyományos pártcsaládok ideológiai orientációi, hanem a migrációhoz való viszonyulás mentén húzódnak. Ugyanakkor, ha mélyebben megvizsgáljuk ezt a kérdést, láthatjuk, hogy ez csak egy másik megnyilvánulása annak a folyamatnak, amelyet korábban felvázoltunk. Egyrészt a később csatlakozó tagállamok úgy érzik, hogy eltérő mértékben profitálnak az uniós tagságból, másrészt olyan alapvető különbségek vannak köztük, amelyek miatt egy kötelező migrációs kvóta jellegű egységes európai döntés drasztikusan eltérő következménnyel járna a gazdaságukra, társadalmukra nézvést. Ezt az Unió jelentős része nem érzékeli, pontosabban saját tapasztalataiból, érdekeiből kiindulva nem értheti.

A mélyebb integrációban gondolkodó felek részéről az alábbiakat kellene végiggondolni: a régi tagállamok félelmei a kelet-közép-európai bővítés kapcsán nem igazolódtak, ez azonban nem avval az eredménnyel járt, amit a csatlakozni vágyók elképzelték. A jelenlegi konfliktus feloldása ennek tükrében az lehet, ha a nyugat-európai tagállamok átértékelik a kelet-közép-európai országok integrációjával kapcsolatos elvárásokat, és az elmaradt elemekre fókuszálnak. Az egységes Európa ma sokkal inkább a meglévő tagállamok közötti egyenlőtlenségek csökkentéséből eredne, semmint ideológiai győzködésből vagy politikai erők fölényéből. A jövőbeli mélyebb integráció kulcsa részben

olyan regionális fejlődési kapacitások kialakítása, amelyek képesek csökkenteni a fennálló gazdasági különbségeket, részben pedig olyan formális és informális európai szervezetek létrehozása, amelyek segítenek tolmácsolni a kulturális, történelmi különbségeket a régiók között, hozzájárulván ezzel ezek meghaladásához.

Irodalom

Bardi, Luciano – Rhodes, Martin – Senior Nello, Susan (2002): Enlarging the European Union: Challenges to and from Central and Eastern Europe: Introduction. International Political Science Review, Vol. 23, No. 3, 227–233.

Bruszt László (2015): Regional Normalization and National Deviations: EU Integration and Transformations in Europe's Eastern Periphery. Global Policy. Vol. 6, 38–45.

Espada, Juao Carlos (2012): European Disintegration? The Sources of Extremism. Journal of Democracy. Vol. 23, Issue 4, 15–22.

Grabbe, Heather (2001): Profiting from EU Enlargement.

https://www.cer.eu/sites/default/files/publications/attachments/pdf/2011/p254_enlargement-1945.pdf

Kaldor, Mary – Vejvoda, Ivan (1997): Az Európai Unióhoz csatlakozás feltételei: demokratizálás a közép, és kelet-európai országokban. Politikatudományi Szemle, 3., 5–29.

Lakatos, Júlia (2018): Nyugatos és nem nyugatos demokráciák.

<http://www.meltanyossag.hu/content/files/Nyugatos%20és%20nem%20nyugatos%20demokráciák.pdf>

Youngs, Richard (2015): The Puzzle of Non-Western Democracy. Carnegie Endowment for International Peace, Washington.

Csizmadia Ervin

Mintakövetés vagy mintaformálás

Mit örökölt és mit változtatott meg a Fidesz az 1989–90-es demokratizálás Európa-képéből?

Bevezetés

A magyar kormány megítélése a nemzetközi és a hazai liberális és baloldali politikai nyilvánosságban eléggé lesújtó. Általános az a vélemény, hogy a jelenlegi politikai rendszer nem tekinthető demokráciának, sokkal inkább a demokrácia és a diktatúra között elhelyezkedő hibrid rendszer (Bozóki–Hegedűs, 2017), de vannak olyan vélemények is, amelyek egyértelműen a diktatúrák csoportjába sorolják. Vannak szerzők, akik nagyobb távlatból tekintve – a magyarhoz hasonló helyzeteket is figyelembe véve – a demokráciák sérülékenységéről és önveszélyes voltáról írnak (Chou, 2011). Mások demokratizálódási hullámok és ellenhullámok (reverse wave) 20. századi ismétlődéséről beszélnek (Kagan, 2015; Lijphart, 2000; Huntington, 1991). De szokás demokratikus visszacsúszásról (lásd a *Journal of Democracy* 2007. októberi tematikus számát), azon belül demokratikus recesszióról (Plattner–Diamond, 2007), a liberalizmus váratlan kelet-közép-európai kifulladásáról (Krastev, 2007) értekezni, és olyan szerzők is vannak, akik szerint 1990 környékén nem is volt valódi demokratizálódás Kelet-Közép-Európában, csak az autokratikus hatalom átmenetileg kifulladt, hogy aztán a 2000-es évektől visszaerősödjék (Levitsky–Way, 2015).

A Magyarországot érő hazai és nemzetközi kritikák ritkábban foglalkoznak azzal, hogy a rendszerváltás időszakához képest az utóbbi években milyen módon változott meg a magyar politika Európa-képe, vagy ha foglalkoznak is a témával, visszatérően arra jutnak: a 2010 óta regnáló kormány egyértelműen szembefordult Európával, sőt kifejezetten Európa-ellenes politikát követ.

Az alábbi tanulmányban nem Európa-ellenesnek írom le hivatalos álláspontot. E helyett bevezetem a *mintaformálás* fogalmát. Ez a fogalom értelmét egy másik fogalommal való összehasonlításból nyeri, amelyet a rendszerváltás előtti, alatti és utáni korszak baloldali és liberális elitjei fejlesztettek ki, s ez a *mintakövetés*. Tézisem az, hogy az elmúlt harminc

évben jó ideig az utóbbi Európa-stratégia volt érvényben, hogy 2010 után megjelenjen mellette, majd hivatalos rangra emelkedjen a mintaformálás. Az érdekel, hogyan lett az átmenet elitjei által kifejlesztett mintakövető Nyugat-felfogásból egy mintaformáló Nyugat-felfogás. És az is, hogy vajon a mintaformálás Európa-ellenességbe torkollott-e, vagy sem.

Az első részben a magyar politikatörténeten végigvonuló mintakövető Európa-képről, kialakulásának okairól, jellemzőiről és a Kádár-rendszerben való újramegjelenéséről, valamint a demokrácia korába történő áthagyományozásáról lesz szó. A második részben azzal a kérdéssel foglalkozom, hogy milyen tényezők hatására és hogyan jelenik meg ennek alternatívájaként egy olyan szemlélet, amely önmagát európainak tekinti ugyan, de az európaiságot nem azonosítja a mintakövetéssel, hanem erőteljesen kiáll az európai folyamatok formálása mellett is. A harmadik részben azt tekintem át röviden, hogy az Európai Unióban való tagság mellett mit jelent a mintakövetés, és mit a mintaformálás, illetve hogy konkrétan a Fidesz által képviselt Európa-kép befér-e az európaiság közmegegyezésszerű felfogásába, avagy túlmegy azon, és Európa-ellenesnek tekinthető-e. Végül a konklúzióban a magyar példa egyediségére hívom fel a figyelmet.

Az elitek mintakövető Nyugat-stratégiájának történetisége és jelenbelisége

A modern magyar politikatörténetet (kezdve a reformkorral s befejezve a rendszerváltással) hajlamosak vagyunk egy visszatérő sémába rendeződő folyamatként látni. E folyamat lényege, hogy van egy külső kihívás (nevezzük ezt Európának), és a magyar társadalom „haladó” elitjei reagálnak erre, mégpedig úgy, hogy szeretnék Magyarországot közelebb vinni és felzárkóztatni Európához. Amilyen erős az a narratíva, amely a magyar történetet így szeretné elmesélni, olyan meglepő, hogy a magyar történelem milyen kevés tartós és sikeres Nyugat-követő alkalmazkodást tud felmutatni. Adja magát a három legismertebb példa: a reformkor ilyen irányú nekibuzdulása bukott szabadságharcba torkollott; a dualizmus „felzárkóztató” rendszere végén a Habsburg–Magyar Monarchia elbukott; és az 1990-es rendszerváltás nyugatos felzárkózási lendülete is megtört, sőt sokak szerint Magyarország újból erősen keleties fordulatot vett.

Már önmagában az eddigiekből is kikerekedhet egy kudarctörténet. De ha nem akarjuk – mint szokás – a magyar politikát permanens zsákutcák történeteként nézni, akkor felmerül a kérdés: nem lehet-e egy másfajta nézőpontot alkalmaznunk? Természetesen ez egy lehetséges opció. Én például régóta igyekszem másként közelíteni ehhez a

témához, és nem azért, hogy a „zsákutcaelméletet” ennek ellenkezőjével helyettesítsem, hanem azért, hogy esetleg felfedezzek olyasmiket is, amiket a mainstream megközelítésekben nem szokás. Meggyőződésem, hogy a történelmi dimenzióval kell kezdenünk, mert ott épp elég felfedezni valónk van.

Ebben a történelmi dimenzióban ugyanis nemcsak az első bekezdésben említett felzárkózási törekvésekkel, hanem *más fajtákkal* is találkozunk. Ha az előbbi *mintakövetőnek* nevezzük, akkor az utóbbit *mintatformálónak* hívhatjuk (Csizmadia, 2001a; Csizmadia, 2017). Megítélésem szerint finomítanunk kell azon a közkeletű nézeten, amely csak egy Európa-barát koncepciót (ezt hívta a régi történettudomány haladásközpontúnak) tud azonosítani, míg egy másikat (erre mondták, hogy hazaközpontú) már nem. Haza és haladás ellentéte azonban nem feltétlen fedi le a lényegét; az éppen *két*, egymástól eltérő, de egyaránt európai alapokon nyugvó koncepció azonosítása.

Természetesen mindez egyáltalán nem könnyű. Már csak azért sem, mert a rendszerváltás előtt kifejlődött, és az új demokráciára is átörökítődött egy masszív, mintakövető Nyugat-kép. Mondhatnánk: mindannyian a késő Kádár-korszak és a korai rendszerváltás szellemi örökösei vagyunk, hiszen az akkor újra felfedezett mintakövető Európa-szemléletet tartjuk az egyedül lehetséges és autentikus viszonyulásmódnak. Talán nem is gondolunk bele: az 1980-as évek második felében jutnak el a magyar elitek oda, hogy Nyugat-Európáról úgy kezdjenek gondolkodni, ahogy a már említett reformkori vagy dualizmuskori elitek, azaz a felzárkózás, a mintakövetés kerül gondolkodásuk középpontjába. De mindezt most éppen csak felidézem. A korabeli elitek szerveződésének és gondolkodásmódjának részletes rekonstrukcióját megtalálja az olvasó a *Diskurzus és diktatúra. A magyar értelmiség vitái Nyugat-Európáról a késő Kádár-rendszerben* című könyvemben (Csizmadia, 2001a).

Ha ezen elitcsoportok részletes bemutatása nem is tartozik ide, röviden összefoglalom, miért alakult ki a Kádár-rendszer utolsó szakaszában egy nyugatos (mintakövető) elitidentitás. A válasz a Kádár-rendszer nemzetközi beágyazottságában keresendő, mely három különböző típusú függésként írható le (Böröcz, 1993).⁴² A rendszer működésének leghosszabb szakasza (1956 és 1977 között) a *szovjet függés* korszaka. Ebben a periódusban a külső erőteret a Szovjetunió jelenti, a gazdasági, társadalmi és politikai fejlődés szovjet mintát követ, és a politikai vezetésnek (melynek más elitcsoportok nem riválisai ebben az időszakban) ugyanaz a célja, mint más kelet-közép-európai országokban: Nyugat-Európa túlszárnyalása és a szocializmus magasabbrendűségének bizonyítása. Ebben a megközelítésben két különálló világrendszer (egy szocialista és egy

⁴² Megjegyzendő: a hazai elitkutatók meglepő módon viszonylag kevés figyelmet fordítanak a nemzetközi dimenzió vizsgálatára, és az eliteket szinte kizárólag a nemzetállami térben elfoglalt helyük alapján elemzik.

kapitalista) létezik, és a korabeli magyar pártvezetők természetesen a szocialistát tartják a béke védelmezőjének a kapitalista országokkal szemben, melyek folyamatosan veszélyeztetik a békét.⁴³

A második (1978 és 1988 között) a *kettős függés* korszaka, amikor új konstelláció alakul ki a hatalom és a hatalmon kívüli tényezők szintjén. Először is fokozatosan módosul a Nyugat hivatalos megítélése: az MSZMP vezetőinek egy része és a körülötte lévő pártelit kezdi felülvizsgálni korábbi felfogását a két különálló világrendszerről, és számos olyan megnyilatkozás lát napvilágot, miszerint immár csak egyetlen világrendszer van, és ahhoz Magyarországnak kell alkalmazkodnia (nem az fog a szocialista világrendszerhez). Másodsor, maga a Nyugatról való gondolkodás új értelmet nyer az által, hogy a pártvezetésen és a párteliten túl egyéb elitcsoportok is megjelennek, amelyek néhány tekintetben „felcsatlakoznak” a hivatalos nézetekhez, de számos téren eltérő módon kezdik értelmezni Nyugat-Európát, illetve a Nyugat és Kelet kapcsolatát, megtörve az MSZMP addig töretlen Nyugat-értelmezési monopóliumát.⁴⁴

Végül a harmadik (a Kádár-rendszer utolsó éveiben) a *nyugati függés* korszaka, amikor a korábbi „vegyes függőségből” megtörténik az átmenet az egyértelmű nyugatos rendszerváltásba. Ennek a szakasznak az a lényege, hogy a pártvezetés már nem tud ellenállni a változásoknak, s a demokrácia megteremtése válik elsőrendű feladattá. Ez az a korszak, amikor az egyes hatalmon kívüli elitcsoportokból megalakulnak a pártok, és kialakul a sztenderd Nyugat-kép, amely az átmenet éveiben és utána jó ideig irányadó. Megszületik a *mintakövető* nyugatosság, mely tehát a létező nyugat-európai minták mind teljesebb átültetését látja elsőrendű feladatának.

Ez a nyugatosság – ahogy már utaltam rá – a magyar történelem „haladó” hagyományaihoz kötődik, s feladatát a gyors felzárkóztatásban, illetve a nyugati intézmények átültetésében látja. Az ötödik elitcsoportból, az ellenelitből kifejlődő SZDSZ például 1988-as programjában azt a drámai képet rajzolja fel, hogy „vagy eltűnünk a süllyesztőben, vagy az egyesült, demokratikus, demilitarizált Európa közösségébe kerülünk. Más lehetőség nincs, ez nemzetközi megmaradásunk esélye”.⁴⁵ 1990-ben – mint külső kihívás – már elég erős az „európai egység” eszméje, ezért az MSZP és az SZDSZ 1989–90-es szövegeiben egyértelmű passzusokat találunk arról, hogy ebben a

⁴³ Igazán izgalmas kérdés mindezt összevetni a mai időkkkel, amikor is az Európai Unió vezetői fogalmazznak úgy, hogy a francia–német megbékélés, majd az ennek nyomán kiformalódó egységes Európa lett az 1945 utáni Európában a béke záloga. Értelemszerűen ez ma az Európai Unió.

⁴⁴ Könyvemben a két hatalmi elitcsoport mellett három „hatalmon kívüli” elitcsoport szerepel: pártvezetés, pártelit, külpolitikai elit, közigazdász elit és ellenelit. A pártvezetésen kívüli többi elitcsoport Európára vonatkozó gondolatait folyóiratokban megjelent cikkek alapján rekonstruáltam. Lásd: Csizmadia, 2001a: 20–93.

⁴⁵ Elvi Nyilatkozat. Az SZDSZ programja, 1988. október 29. Magyarország Politikai Évkönyve, 1988.: 760.

helyzetben Magyarország szuverenitásának tudatos és önkéntes korlátozására van szükség. Legalább ilyen súlyú az SZDSZ programjaiban a nyugati demokratikus intézmények hazai adaptációjának követelménye is. Ám a rendszerváltás során, az 1990-es választáson a késő kádári elitek által kifejlesztett mintakövető Európa-felfogás mégis kisebbségbe (ellenzékbe) szorult. Az MDF vezette koalíció teljesen másfajta Európa-felfogást érvényesít, melynek mindkét ellenzéki párt nagy kritikusa.

Viszont 1994-ben az MSZP és az SZDSZ kerül hatalomra. A korabeli politikatudomány különböző okokkal (legfőképp a Kádár-rendszer iránti nosztalgiával) magyarázta azt, hogy az MSZP nagy fölényrel, abszolút többséggel került vissza a hatalomba. A magam részéről pontosabbnak tartom azt a magyarázatot, hogy a két párt koalíciója azért jöhetett létre, mert akkoriban ők ketten olvasták a legautentikusabb módon a külső környezetet, s emiatt ők tudták a korszak leghitelesebb Európa-politikáját felkínálni. Erre pedig azért lehettek képesek, mert nem csupán egy mélyen a magyar történelemben rögzült követési stratégia örökösének tekintették magukat, de a '80-as években „bele is szocializálódtak” a Nyugat-követésbe.

Az MSZP és az SZDSZ koalícióját e két párt képviselői gyakran „kényszerkoalíciónak” nevezték, és kétségtelen, hogy ez az együttműködés rengeteg feszültséggel járt. De a külpolitikai vonalvezetésben erős konszenzus volt: mindkét párt Magyarország mind teljesebb európaizálását hirdette, amely magában foglalja az intézmények megszilárdítását, az európai-társadalmi felzárkózás elősegítését, valamint az Európai Unióhoz való csatlakozás megszervezését. Bármennyire is ellentmondásos eredményeket tudott felmutatni a Horn-kormány, működését Nyugat-Európa mértékadó körei úgy könyvelték el, hogy Magyarország jó úton halad – jó úton ahhoz, hogy stabil liberális demokrácia legyen.

A mintaformáló Európa-szemlélet a történelemben és a rendszerváltás kontextusában

De a Horn-kormány időszakában kezdődik el az új, Fidesz által vezetett jobboldali pólus kiépülése is. Ezt azért fontos hangsúlyozni, mert az Európához való viszony alakításában korábban döntően a bal- és a liberális oldalhoz tartozó elitek vettek részt. Bár az Antall-kormány jobboldali pártok koalíciója volt, de bukásának egyik oka éppen abban keresendő, hogy *szellemi* értelemben nem tudott riválisává válni az 1990 után ellenzékbe kerülő nyugatos eliteknek. A kérdés az MSZP–SZDSZ-kormány megalakulása után az, hogy vajon létrejön-e egy ütőképes jobboldal, mely alternatívát tud felmutatni a

balliberális kormány Európa-politikájával szemben.⁴⁶ Nem foglalkozva most azzal a kérdéssel, vajon miért a liberálisnak induló Fideszből lett a jobboldal meghatározó ereje,⁴⁷ arra a kérdésre kell válaszolnunk, vajon honnan ered a mintakövető Nyugat-felfogás alternatívájaként megjelenő mintaformáló szemlélet.

Ahogy korábban már szóba került, nemcsak egyfajta Európa-percepció létezik a magyar történelemben, hanem van egy *másik* is. Ezt a „másikat” 1990 körül legfeljebb csak csíraformájában ismerték, és a Nyugathoz való csatlakozás eufóriájában még azok sem igen hangoztatták, akik esetleg már akkor sem hittek a Nyugathoz való egyoldalú, mintakövetésen alapuló illeszkedésben. Az 1980-as évek végén, az 1990-es évek elején nem lehetett volna túlságosan népszerű az a párt, amelyik a csatlakozásban az óvatosságot vagy a magyar mintaformálás szükségességét hangoztatja. A ’80-as évek nagy Nyugat-követési láza és a sikeres átmenet után talán nagyon kevesen gondolták, hogy reálisan létezik egy másfajta opció is.

Hozzátehetjük, hogy a magyar történelemben sem nagyon tudunk olyan korszakokról, amikor az európai minta Magyarország által való formálása, illetve az erre való törekvés *kormányzati* szintre emelkedett volna. Ez azonban nem ok arra, hogy ne vegyük észre: a mintaformálás mégiscsak része a magyar eszme- és gondolkodástörténetnek. Ennek igazolására elég elolvasnunk néhány alapvető munkát, amelynek szerzői erről beszélnek. Csak illusztrációként hadd hozzak három példát. Az első Beksics Gusztáv, aki a dualizmus korának egyik vezető nemzeti liberális ideológusa. Egyik munkájában írja, hogy Európában a régi Magyarország volt az egyetlen, ahol az alkotmány a nemzetben gyökerezik, szemben minden más országgal, ahol a korona hatalmából. Ebből adódóan nálunk „a korona és a nemzet közjogi egysége” valósult meg évszázadokon át (Beksics, 1903: 1, 4). A második Bajcsy-Zsilinszky Endre, aki azt írja, hogy „a Nyugattal szemben a középkori alkotmányos magyar állam nem a királyság intézményéből nőtt ki, hanem a nemzeti öntudatból és az önkormányzó akaratból”. Majd még azt is hozzáteszi, hogy a középkori magyar alkotmányosság magasabb rendű, mint a nyugati, és „több eredeti lehetőséget” hordoz magában (Bajcsy, 1931: 22–24). Végül szóba hozom Makkai Jánost, aki a két háború közötti kormányzó jobboldal egyik originális figurája és parlamenti képviselője. Számára állandó téma, hogy mi a Nyugat, és hogyan kell viszonyulni hozzá. 1941-ben (a legnagyobb magyar születésének 150. évfordulóján) nyolc részes cikksorozatot ír *Széchenyi és a mai reformerek* címmel. Az egyik cikkben például ezt írja: nem csak a fejlett, hanem a fejletlen országokat is ismerni kell ahhoz, hogy reformálni tudjunk. „A forradalmárok legfőbb hibája ugyanis az – írja –, hogy csak a Nyugatot ismerik, csak a saját országukénál fejlettebb társadalmak életét

⁴⁶ E dolgozatban nem foglalkozom azzal a kérdéssel, hogy 1994-től a Fidesz milyen belpolitikai alternatívát állít a kormánykoalícióval szemben.

⁴⁷ Lásd erről: Csizmadia, 2003.

tanulmányozzák, és aztán az idegenben látottak hatása alatt idehaza elvesztik a realitás iránti érzéküket”. És nem sokkal később: „Magyarországot sose csak a Nyugattal hasonlítsuk össze, hanem a minket környező népekkel is, mert csak akkor fogjuk látni európai szerepünket és népünk valódi rendeltetését.” S végül: „Míg a mai reformerek túlnyomórészt abba a hibába esnek, hogy csúcsteljesítmények utánzására akarnak rávenni bennünket, az igazi reformer az idegen országban a fejlődés reális magját veszi észre, s ahhoz hasonló tevékenység folytatását ajánlja a nemzetnek” (Makkai, 1941).⁴⁸

Ezekből az idézetekből is kirajzolódik, hogy a magyar politikatörténet különböző korszakaiban mindig voltak elitek, amelyek a mintakövetést nem tartották kielégítőnek, sokkal inkább felszínesnek, s a mintakövetésből éppen azt hiányolták, hogy egy ilyen stratégia nincs tekintettel a mintaadó országok saját fejlődésére, és Magyarország mintakövetési lehetőségeire. Hogy ez mennyire létező probléma Makkai kora után is, arra álljon itt Szűcs Jenő híres régióelmélete, amelyben a szerző szintén azzal foglalkozik, hogy a magyar fejlődés *nem olyan*, mint a nyugati. Szűcs persze nem használja az általam bevezetett mintakövető vagy mintaformáló kategóriát, s nem mond olyat, hogy a mintakövetéssel önmagában probléma lenne. Ugyanakkor rámutat: az itthon adaptált nyugati minta mindig a nyugatinál sokkal rövidebb idő alatt, sokkal sűrítettebben jelent meg. Nyugat-Európában, írja Szűcs, a fejlődés vívmányai „egy több fázisú, időben is mélyen tagolt fejlődésképletben, mintegy fél évezred alatt épültek organikusan egymásra [...] e keletibb sávban, Magyarországon is, tagadhatatlan összevontsággal, alig másfél évszázad folyamán és egymással párhuzamosan vázolódtak fel” (Szűcs, 1983: 60). Ez az értékelés eléggé egybeesik egy másik, Makkai korában élő szerzőével, Prohászka Lajoséval, aki azt állapítja meg, hogy a magyar nem ismeri az organikus fejlődést: „fejlődése mindig lökésszerűen, mondhatni erőszakosan, külső tényezők hatására jött létre” (Prohászka, 1936: 88). Külön téma lehetne annak elemzése, hogy a magyar társadalom egyszerre vágyik a „nyugalomra” és a „külső hatások” befogadására (uo.: 89). Mindezek arra utalnak, hogy a magyar társadalomnak a külső környezethez való viszonyában régóta jelen van – a mintakövető mellett – egy másfajta Európa-szemlélet is, amely persze önmagában is ellentmondásos, ráadásul nehezen is megfogható.

Természetesen az 1980-as években, amikor a fő kérdés újra az lett, hogy Magyarország felzárkózhat Európához, ha lettek is volna (éppen a fejlődésbeli eltérésekre hivatkozó) ellenhangok, azokat elsöpörte volna a korhangulat, amely szerint semmi más nem jöhet, csakis egyértelmű és teljes mintakövetés. A rendszerváltás előtti elitektől mi sem állt távolabb, mint a régi történelmi analógiák keresése, s azzal is számoljunk, hogy ehhez a

⁴⁸ Makkai János az általa szerkesztett *Esti Újság* című kormánypárti lapban írt cikksorozatot Széchenyiről. Személyéről és munkásságáról kismonográfiát írtam, amelyben részletesen foglalkozom a Széchenyi-cikksorozattal, illetve az európaiság Makkai általi felfogásával. Lásd: Csizmadia, 2001/b: 168–174.

rendszerátalakítás korának két nagy elmélete, a *történelem vége* és a *tranzitológia* minden alapot meg is adott. Francis Fukuyama elmélete (Fukuyama, 1990) megerősítette, amit a késő kádári elitek gondoltak, hogy ti. a történelemben fordulás helyett a *jelenre* kell koncentrálni, és meg kell ragadni a cselekvés lehetőségét. Fontos érv volt a „jelenbe akaszzkodás”⁴⁹ mellett, hogy az 1970-es évekig – többek között – éppen a történelmi eltérésekre hivatkozva magyarázták-igazolták a status quót. Fukuyama írása ideológiai alátámasztást adott ahhoz, hogy a jelen immár fontosabb a múltnál, és az eliteknek végre lehetőségük van formálni ezt a jelent.

Másodszor röviden említjük meg a tranzitológia szerepét (Csizmadia, 2016; 2017: 62–68), mely felváltott egy előtte sokáig érvényben lévő paradigmát, amit Immanuel Wallerstein *developmentalista* paradigmának nevez. A hidegháború időszakában ez uralta a nagyhatalmak ideológiáit, de a korabeli politikatudományt is (Wallerstein, 1992). Ezzel a status quo védelmét szolgáló elmélettel szemben a tranzitológia friss elmélete sorvezetőt nyújtott új demokráciák teremtéséhez, s így a magyar átmenet lebonyolításához is. Nyilvánvaló tehát, hogy a liberális kapitalizmus világméretű (sőt világtörténelmi) győzelmének (Fukuyama) és a diktatúrák demokráciákká alakulásának (tranzitológia) meghirdetésekor minden kétkedés, a hagyományok és előfeltételek hiányosságának felemlegetése ártott volna a demokrácia ügyének. 1990 körül és utána még sokáig a nyugati demokrácia fix viszonyítási pont, s a mintakövetésnek nincs alternatívája.

De a demokratizálás nyugati receptje, az intézmények lassú kiépülése, a demokrácia jellegéről folytatott viták, nem utolsósorban az a tény, hogy a történelem csak átmenetileg iktatózott ki, és – ahogy azt Robert Kagan éleslátóan megírta – „visszatért” (Kagan, 2008), ismételten felszínre hozta a kérdést, hogy *lehet-e* másképpen viszonyulni a Nyugathoz, Európához, mint mintakövető módon. Jól értsük meg ezt a helyzetet, mert ezen áll vagy bukik, hogy a Fidesz stratégiáját Európa-ellenesnek vagy európai mintát formálónak tekintjük. Amikor ugyanis a Fidesz megkezdte felemelkedését (1994 után), ehhez nem lett volna elegendő a saját ereje. Ugyanúgy, ahogy az 1980-as évek elitjeit, a Fideszt is a *külső körülmények* változása juttatja el a mintaformáló stratégia megfogalmazásához, illetve először a mintaformáló hagyomány megismeréséhez. Az 1990-ben létrejött új magyar demokrácia – többek között – arra a feltevésre épült, hogy a volt szovjet birodalom *valamennyi* utódállamában demokrácia van, és ez így is marad, azaz a fejlődés ettől kezdődően nincs kiszolgáltatva a geopolitikai erőviszonyoknak, és megszűnik a nagyhatalmak közötti korábbi verseny. A kelet-európai átmenetek sajátos kísérőjelensége, hogy a geopolitika *mélypontra* kerül, addigi formájában megszűnik, merthogy a nagyhatalmi verseny korábbi keretei – a Szovjetunió megszűnésével – érvényüket veszítik.

⁴⁹ A „jelenbe akaszzkodás” kifejezést a szamizdat Beszélő egyik cikkének címéből veszem.

Az a mód, ahogyan ez megtörténik, magában rejt azonban egy nagy kockázati tényezőt. Ha figyelmesen olvassuk Fukuyamát, rájövünk, mi az. Dolgozata egy pontján ezt állítja: a gazdasági és a politikai liberalizmus egyértelmű győzelme következett be, mégpedig azért, mert „tökéletesen kimerült a nyugati liberális demokráciával szembeni összes alternatíva” (Fukuyama, 1990: 16). Ám elgondolkodtató az a rész, ahol arról ír, hogyan kell értékelnünk azokat az országokat, amelyek nem válnak mégsem liberálissá. Japánról, Kínáról és a Szovjetunióról (ekkor még létezik) van szó, s ezekről megállapítja: befolyásuk jelentős, ám egyik sem képes/tud hatékony eszmei-gondolati alternatívát állítani a liberális demokrácia univerzális normájával szemben. Kínáról például ezt rögzíti: ma már nem lép fel „a földkerekség liberalizmusellenes erőinek zászlóvivőjeként” (Uo.: 24). Nem azt mondja tehát, hogy akár Kína, akár a Szovjetunió átalakulása szükséges lenne a liberális világforradalom győzelméhez. Csupán annyi kell, hogy „az államok *feladják ideológiai igényeiket* (kiemelés – Cs.E.), miszerint az emberi társadalom fejlődésének más jellegű, magasabb rendű formáit képviselik” (Uo.: 26). Fukuyama (és tágabban a tranzitológia) határtalan optimizmusának egy érdekes korlátját érhetjük tetten itt: a liberális demokrácia világméretű győzelme az ellenérdekelt elitek „belátásától” függ. De mi van, ha ez a belátás (a saját „ideológiai igények” visszatérésével) megváltozik?

Egy ilyen fordulat az 1990-es évtized nagy részében – amikor Oroszország a demokratikus országok közösségének teljes jogú tagja volt – nem tűnt valószínűnek.⁵⁰ A 2000-es évek elejére viszont azzá vált, s Oroszország kiszakadt a demokratikus országok köréből. Ezzel nem akarom azt sugallni, hogy direkt összefüggés volna a rendszerváltáskori nyugatos politika hazai visszaszorulása (a Fidesz mintafarmáló Európa-politikájának megjelenése) és Oroszország geopolitikai szereplőként való visszatérése között. Azt azonban kijelenthetjük: a kelet-közép-európai demokratizálási projekt *nem* vette számításba azt a lehetőséget, hogy a geopolitika rendszerváltáskori eltűnése után az rövid időn belül újra megjelenhet. Éppen ellenkezőleg: az volt az elképzelés, hogy a demokrácia egyre kiterjedtebbé, *egyetemesebbé* válik. Azzal viszont, hogy az 1990-es évek végétől Oroszország újra geopolitikai szereplőként lép színre, továbbá azzal, hogy a kelet-közép-európai demokráciák egy része nemhogy kiteljesítene a demokráciát, hanem előbb stagnálni kezd, majd pedig bizonyos elhajlásokat kezd mutatni (lásd: Zakaria, 1997), új kontextus jön létre. A Fidesz felemelkedése ebben az új külső kontextusban értelmezhető, nem pedig önmagában, és különösen nem a Fidesz valamiféle torzulásaként.

⁵⁰ Amerika és Oroszország ekkori szívélyes kapcsolatáról, sőt az oroszországi demokratikus politika alakításáról elég elolvasnunk Soros György könyvének vonatkozó fejezetét. Lásd: Soros, 1999: 179–195.

A nagy ugrás: a Fidesz útja a részleges mintakövetéstől a teljes mintaformálásig

Közelebb lépve most már a Fideszhez, abból indulhatunk ki, hogy bár a szervezet 1988-ban alakult, s tagjai (például a szakkollégiumi mozgalom révén) jelen voltak a '80-as évek második felének második nyilvánosságában, mégsem kapcsolódott szervesen a késő Kádár-kori elitekhez. Stumpf István egy tanulmányában fel is vázolja, hogy itt egy új generáció jelenik meg, amelyik a korábbiakkal szemben áll (Stumpf, 1990; lásd még: Róna-Tas, 1991). A korszakban egyébként is nagy a „generációs probléma”, s a Kádár-rendszer bukásának okát sokan abban vélik megtalálni, hogy az előregedett régi generáció mögött feltorlódtak, és nem jutottak szerephez az újak.

A Fidesz népszerűségét mindenesetre a kezdeti években generációs lendülete, nem pedig nyugatos elkötelezettsége, s még csak nem is liberalizmusa adta. Elég pontos a korabeli Fidesz-tag és gazdaságpolitikai szakértő, Urbán László önmagukról írott jellemzése: „A Fidesz generációja nem igazán tud lelkesedni semmilyen politikai ideológiáért, sem a nemzet nagysága, sem magasztos liberális elvek nem számíthatnak kritikátlan azonosulásra és követőkészségre”.⁵¹ Bármennyire is az az uralkodó vélemény ekkor, hogy a Fidesz liberális párt, kapcsolata kezdettől nem felhőtlen a másik liberális párttal, az SZDSZ-szel. Laki Mihály (SZDSZ-körüli közgazdász) már 1991 februárjában írja: „a véleményformáló értelmiség jelentős csoportjai elfordultak az utóbbi hónapokban a párttól”.⁵² A Fideszről kis könyvet író Wéber Attila úgy véli: a párt 1992 végétől kezdődő népszerűségvesztésének oka, hogy szembekerült a status quo elitjének koalíciójával (Wéber, 1996: 60).⁵³

Itt tehát korán szembe ütközünk egy, a későbbiek szempontjából meghatározó szociológiai problémával. Miközben Magyarországon jobboldali koalíció kormányoz, az ellenzéki térfélen – pártpolitikai értelemben – közeledni kezdenek egymáshoz azoknak az eliteknek utódai, amelyek a '80-as évek „diszkurzív diktatúrájának” képviselői voltak, s ebben a körben nincs benne a Fidesz. Innét indul a Fidesznek mint alternatív elitnek az igazi története. 1994-ig ugyanis a Fidesz amolyan kiegészítő liberális párt, melynek megvan ugyan a saját véleménye, de az SZDSZ vezető körei részéről kezdettől fogva folyamatos kritikák érik. Bauer Tamás például már egy 1990-es írásában azt a megállapítást teszi, hogy a Fidesz programjában *kevésbé* (kiemelés az eredetiben) vannak kidolgozva a politikai rendszerre vonatkozó pontok.⁵⁴ Ugyanebben az írásában

⁵¹ Urbán László: A Fidesz gazdaságpolitikája. Magyarország Politikai Évkönyve, 1992. 624.

⁵² Körkérdés a Fideszről. Laki Mihály válasza (Laki, 1992).

⁵³ A Fidesz a népszerűségi listákon 1991 júniusában 37%-on állt.

⁵⁴ Lásd: Bauer, 1990. A „politikai rendszer” kifejezést akár be is helyettesíthetnénk a jogállam kifejezéssel.

azt is mondja Bauer, hogy az SZDSZ és a Fidesz kapcsolata nem természetes szövetségen alapul. Anélkül, hogy a két párt egymáshoz való viszonyának történetébe belemennénk, bizonyosnak látszik, hogy számos ok miatt a két liberális párt már az első ciklusban jelentősen eltávolodik egymástól. És ebben nagy szerepe van a generációs tényezőnek, illetve annak, amit a mintakövető és a mintaformáló Európa-kép közötti ellentétnek nevezek.

A Fidesz egészen korai programjaiban (1988–89) is vannak már a másik liberális (és a szocialista) pártétól eltérő elemek. Fentebb utaltam már a szuverenitás önkéntes korlátozására, mely mind az SZDSZ, mind az MSZP számára természetes, magától értetődő. A Fidesz még „legliberálisabb” korában (tehát alakulásakor) sem tesz ilyen kategorikus kijelentéseket, igaz, nem is „teljes” szuverenitásról beszél, amikor kijelenti: „Állami külpolitikánk egyik célkitűzése kell legyen, hogy visszanyerjük szuverenitásunknak azt a mértékét, amely sokoldalú, kölcsönös függőségeken alapuló világban lehetővé teszi számunkra, hogy egyenrangú tagjaivá váljunk az európai népek közösségének”.⁵⁵ Ekkor még a Fideszre is többé-kevésbé jellemző a mintakövetés. De 1994 és 1998 között a párt már másképpen teszi ki a hangsúlyokat. Ebben a korszakban kezdődik az alternatívakeresés a baloldali-liberális koalíció külpolitikájával és a mögötte meghúzódó Európa-felfogással szemben.

Az *Úton Európába* című 1994-es program például már nem egy stabil EU-ról ír.⁵⁶ Ha pedig nem stabil, akkor a követés sem lehet szolgálai, ezért az integrációra készülve alternatívákban kell gondolkodni. A hazai pártok mezőnyében egyedülálló módon a Fidesz konkrét reformjavaslatokkal él 1994-ben. Ilyen például az ENSZ reformja, az EU döntéshozatali rendszerének reformja, az Európai Parlament hatáskörének bővítése, a közösség ügyeinek nagyobb nyilvánossága vagy annak szorgalmazása, hogy a polgárokat illető döntések hozzájuk közel szülessenek meg.

A *Polgári Magyarországért* című, 1996-os program újdonsága, hogy ebben a Fidesz már konfrontálódik a kormányoldal Nyugat-felfogásával. Hiszen „Európát, az európai mintákat, az állítólagos elvárásokat a kormánypolitika szinte minden helyzetben aduként igyekszik kijátszani. Érdekeinek megfelelően kiragad egy-egy intézményt, szabályozót, intézkedést, melyet egy-egy országban alkalmaztak, általános európai normának tüntetve fel azt”.⁵⁷ És a Nyugatot illetően is megfogalmazódik egyfajta értelmezés meg egy kritika. Egyfelől a Fidesz a Nyugatot mint ezer éves keresztény szellemiségű kultúrát értelmezi, amelyre ráépültek az Európai Uniót alkotó országok. Viszont az Európai Unió 1996-ban nem képes biztonságot garantálni tagjai számára, mégpedig azért, mert „az

⁵⁵ A Fidesz 1989. októberi, II. kongresszusának programja. Lásd: Tiszta lappal: 208–210.

⁵⁶ *Úton Európába*. A Fidesz kiadvány, 1994.

⁵⁷ *A polgári Magyarországért*, 1996. A Fidesz Központi Hivatalának kiadványa.

Európai Unió a maastrichti csúcsertekezlet óta belső válsággal küszködik, és egyre inkább nyilvánvaló, hogy amíg gondjain nem tud a maga számára megnyugtató módon úrrá lenni, a bővítés kérdését csak vonakodva kezeli, és ezt a folyamatot nem vagy csak igen kismértékben igyekszik előmozdítani”. A program hangsúlyosan szól a „brüsszeli nyomásról”, és ennek tükrében azt is megfogalmazza, hogy „majdani tárgyalási magatartásunk tehát nem a mindenáron való alkalmazkodás, mindenfajta követelés és ajánlás elfogadása, hanem a különböző területeken jelentkező magyar érdekek következetes és változó körülményeknek megfelelő állandóan módosuló megfogalmazása és képviselése”. A program azzal fejeződik be, hogy „Magyarország nem jár el helyesen, ha a csatlakozást megelőzően túlzott lojalitástól vezetve szolgai módon lemásolja az EU szabályzatát”.

1996 és 2010 között még számos alkalommal fogalmazza meg a Fidesz a Nyugattal kapcsolatos kritikáját, illetve mond véleményt a hivatalban lévő baloldali liberális kormányok EU-politikájáról. A 2007-es *Jövők* című vitairatban már maga az *alkalmazkodás* fogalma is kritika tárgyává lesz, hiszen azt olvashatjuk, hogy az már szinte kényszerré vált, miközben az ország észre sem veszi, mihez alkalmazkodik.⁵⁸ A Fidesz mindazonáltal nyugatos pártnak tekinti önmagát, s megállapítja: a polgárosodás nyugatról jön. De a vitairat szerzői megfogalmazzák kételyeiket is: „vajon nem délibábot kergetünk-e, nem arról van-e szó, hogy minél gyorsabban akarunk nyugativá válni, annál nagyobb lesz a lemaradás”. S azt is megállapítják, a lemaradás nem gazdasági okokból következett be: „Bármennyire is gazdasági kérdéstről van szó, a válasz a politikai körülményekben keresendő”. Ez pedig a „szocializmus csapdája”.

A *Jövők* program kiadásának évében, 2007-ben, Tusnádfürdőn Orbán Viktor beszédében még egyértelműbben kerül fókuszba az Európa-tematika, és ezzel az évvel kezdődik a nagyívű, Európa-centrikus beszédek sora és az írott programok ritkulása. Ez az az év, amikor már az őszi beszéd után vagyunk, a kormánykoalíció „béna kacsa” állapotban van, és Orbán Viktor már ekkor jó eséllyel pályázhat arra, hogy a jövő vezető politikusává váljék. Az ettől az évtől induló beszédekben egy önbizalomtól duzzadó, kormányzásra és Európa átforgalmazására készülő politikus képe bukkan elő. Ez utóbbit a 2000-es évek közepe kapcsán talán még korai kijelenteni, de annyiban mégsem, hogy ettől kezdődően Orbán a magyar és az európai baloldal megítélését elválaszthatatlannak tartja egymástól. „Európában új politikai és szellemi mozgalom kezdődött” – mondja 2007-ben –, melynek lényege az elmúlt évtized nyomán kialakult politikai és gazdasági keretek újragondolása. A válságba kerülő korszakot az 1968-as „kulturális ellenforradalomtól” datálja, amely egyoldalúan felértékelte az egyéni szabadságot más szabadságok (például a közösségi szabadságok) rovására. Orbán egy több évtizedes korszakról is beszél, amelynek eredményeképpen lényegében mindent újra kell

⁵⁸ *Jövők*. A Fidesz – Magyar Polgári Szövetség kiadványa, 2007.

gondolni. Noha homályban hagyja az általa jelzett „új szellemi mozgalom” nemzetközi bizonyítékait, a pártpolitika világára egyértelmű kívánalmakat fogalmaz meg: az új helyzetben „új típusú pártokra van szükség”, s „egyetlen politikai párt sem maradhat többé olyan Európában, mint amilyen eddig volt”. A jobboldal – véli – e tekintetben jóval a baloldal előtt jár; a baloldal – legalábbis Magyarországon – „provinciális, kisszerű és dogmatikus”.⁵⁹

Innentől kezdve pedig Európa kapcsán évről évre újabb és újabb dimenziók kerülnek elő, és a Fidesz elnöke számára már nem az a kérdés, hogyan kövessük a Nyugatot, és hogyan alkalmazkodjunk hozzá, hanem az, hogy ha a Fidesz helyzetbe kerül, hogyan kell Európát *átalakítani*. 2008-ban – ugyancsak Tusnádfürdőn – Orbán Viktor a válság meglehetősen apokaliptikus olvasatát adja: „még nem értjük pontosan, hogy csak a Nyugat, a modern Nyugat korszakának végéhez érkeztünk-e, vagy az egész emberiség kerül egy új dimenzióba, egy új térfogatba”.⁶⁰ 2009-es beszédében pedig azt mondja: megbukott a Nyugaton kitalált és eddig alkalmazott gazdasági és politikai „mitológia” (az általa korlátlanul vélt piac), s a feladat nem kisebb, mint hogy „az egész európai civilizációt kell megújítanunk”.

A 2008-ban nyitva hagyott kérdésére (a Nyugat vagy az egész emberiség van-e válságban?) 2010-ben Orbán Viktor, már újra miniszterelnökként azt mondja: „a nyugati típusú kapitalizmus” van válságban. S ez a válság „nem átmeneti pénzügyi zavar”, hanem azé a rendszeré, amelyben Európa az elmúlt száz-százötven évét élte. 2011-ben pedig már „a régi világ helyén épülő új világról” beszél. Vitatkozik azokkal, akik szerint a kapitalizmus megújulásáról van szó: „nem új fejlődési szakaszba lépünk, nem áttörünk valahonnan valahova, hanem összeomlás következik be, és onnan indul meg egy újrakezdés”. Ez a megjegyzés különösen azért érdekes, mert visszaidézhetjük a tanulmány elején írottakat: az MSZMP vezetése 1978-ig a kapitalizmus mélyülő válságáról és a szocializmus világméretű és szükségszerű győzelméről beszélt. A Fidesz 2010 és 2019 között sok tekintetben ehhez a késő kádári elitek kora előtti Nyugat-értelmezéshez kanyarodik vissza.⁶¹

⁵⁹ http://2010-2015.miniszterelnok.hu/beszed/orban_viktor_tusnadfurd_337_i_beszede

⁶⁰ Sajnos az idézett beszédek nincsenek jó dokumentálva, ezért külön nem is tudom megjelölni az elszórtan fellelhető forrásokat.

⁶¹ A Fidesz Nyugat-képéről, illetve Orbán Viktor Európa-felfogásáról lásd: Novák Zoltán és Rajnai Gergely tanulmányát ebben a kötetben.

Az Európai Unió mint aktuális külső erőter

Az eddigiekben láthattuk, hogy a magyar történelemben nemcsak egy (a mintakövető) nyugatosság volt és van jelen, hanem egy másik is, amelyet mintaformálónak nevezek. Ezt a két típust a magyar politikatörténet tágabb folyamataira vetítve azt mondhatjuk, hogy míg az előbbit inkább a baloldalon és a liberális térfélen, addig az utóbbit a jobboldalon érezték magukénak. Ugyanakkor nagyfokú eltolódást figyelhetünk meg a kettő *érzékelését* illetően: amíg a mintakövetés a legtöbb magyar rendszerváltás idején természetesnek és egyedül lehetségesnek tűnik, addig a mintaformálást az átmenetek elitjei nem preferálják, mert nem ítélik „korszerűnek”.

Ha valami érdekessége van az 1990 óta tartó harminc éves periódusnak, akkor az az, hogy ez az időszak nem csupán a mintakövető, hanem a mintaformáló szemléletmód lényegébe is bepillantást ad nekünk, és ez – amellet, hogy megismerésük által jobban megérthetjük a jelent – kulcsot adhat nekünk tágabb történelmi összefüggések megértéséhez is. Ezeket a tágabb összefüggéseket részletesen tárgyalom könyvemben, úgyhogy ettől most eltekintek (Csizmadia, 2017). Ellenben fel kell vetnem egy olyan kérdést, amely eléggé izgalmas: vajon miképpen árnyal a képen (árnyal-e egyáltalán), hogy Magyarország 2004 óta az Európai Unió tagja? Vajon ez a tény mennyiben befolyásolja az elmúlt tizenöt, de különösen az elmúlt kilenc évben a külső környezethez való viszonyt? Egyáltalán: fönntartható-e még az a megközelítés, hogy az EU külső környezet? Nem arról van-e szó, hogy az egész koncepció a mintakövetésről és/vagy mintaformálásról okafogyott, merthogy az EU már nem írható le a hagyományos Európa vagy a Nyugat fogalmával?

Kezdjük azzal, hogy a magyar politikatörténetben örökösen jelenlévő felzárkózási igény abból a tényből vagy inkább percepcióból fakad, hogy Magyarországot egy tőle nagyon különböző külső környezet veszi körül, amely *fejlettebb* nála. Láttuk ugyan Makkai Jánosnál, hogy szerinte rossz kiindulópont mindig a fejlettebb országokat (s azokat is egyoldalúan) nézni, de mégis azt látjuk, hogy a Nyugatnak minden korban van egy kiemelt státusa a magyar elitek szemében. Nem mesélem el újra a reformkorral kezdődő időszakot, a lényeg az, hogy az elitek, amikor erre lehetőségük kínálkozik, egyszerre akarják egy *absztrakt* (a Nyugat mint elvek összessége) és egy (mint például Széchenyinél) nagyon is *konkrét* külső környezethez hozzáigazítani Magyarországot. Mindig van azonban egy olyan réteg is, mely felhívja a figyelmet arra, hogy ez (a mélyreható történelmi különbségek miatt) nem lesz sikeres. Ám mert a felzárkózás szinte sosem sikerül, állandóan megmarad a felzárkózás *eszménye*. A magyar politikatörténet egyik legérdekesebb jellegzetessége, hogy mivel a valóság vagy nem, vagy csak nagyon rövid időre engedi, hogy a nyugatos mintakövetés sikerüljön, az elitek számára minden

egyes korszakban feladattá válik, hogy megmutassa: a konkrét körülményekkel szemben milyen *lehetne* a helyzet, illetve *milyennek kellene lennie*.

Az 1990-es években úgy látszott, hogy ez a hosszú negatív történelmi trend megtörik. Aztán amikor kiderült, hogy a geopolitika (a történelemmel együtt) visszatér, elvben még mindig nem kellett tartani attól, hogy a nyugatosság kialakult formái felszámolódnak, hiszen ekkor (2004-ben) történt meg Magyarország csatlakozása az Európai Unióhoz. Az Európai Uniót – a csatlakozás idején regnáló pártok szempontjából – kétféleképpen foghatjuk fel. Az egyik megközelítésben az EU az európaizálódás csúcspontja és a mintakövető Nyugat-felfogás legfontosabb eredménye. Nyilvánvalóan ezt az álláspontot képviselték a csatlakozás idején kormányon lévő koalíciós pártok. Máshonnan nézve azonban azt látjuk, hogy Magyarország csatlakozását a késő Kádár-kor elitjeiből verbuválódó pártok menedzselték le. Ezzel szemben állott az addigra már egyszer kormányzó és a kormányzásból 2002-ben kikerülő Fidesz álláspontja, mely szerint az európai csatlakozás természetesen üdvözlendő dolog, de azt nem *azoknak* és *oly módon* kellett volna végrehajtaniuk, mint akik és ahogyan ezt megtették.

Fenti elemzéseinkből az is kitűnhetett, hogy az EU-csatlakozás időszakára már nagyon világosan elvált egymástól egy *statikus* és egy *dinamikus* Európa-kép. Ez nem kis részben azért is következhetett be, mert a mintakövető európaiságot korábban menedzselő balliberális elit monopolizálta az Európa-tematikát. A Horn-kormány idején (1994 és 1998 között) az Európa-kérdés megoldottságát volt hivatva kifejezni, hogy – miként az akkori miniszterelnök mondta – *egy elit van*. Ez a kitétel abból a szempontból logikus is volt, hogy ha nincs már történelem, ha a demokrácia már megvalósult, ha Magyarország nemsokára bekerül az Európai Unióba, akkor valóban nincs szükség *több* elitre, hiszen több elit csak akkor szükséges, ha van min vitatkozni, és a vitának van tétje. Voltaképp a baloldali és liberális elit azzal tette magával a legrosszabbat, amivel a legjobbat is: sikerre vitte a mintakövető Európa-felfogást, megvalósította a demokratizálást, és összességében a politikát a jelenhez kötötte. Ám miután mindezekkel révbe ért, kiürült a repertoárja, és szinte természetes lett, hogy új impulzusok csak egy másik irányból érkezhettek. Mivel túlságosan mechanikus lett az átmenet idején még kreatív nyugatosság, a felemelkedő Fidesz lett az a párt, amelyik nem kötődve az átmenet mintakövető hagyományhoz, egy rivális Európa-szemléletet honosíthatott meg, újra beemelve ezzel Európát egy olyan diskurzustérbe, amelyben utoljára a '80-as években volt.

Ily módon az európai uniós csatlakozás utáni hat évben (2004 és 2010 között) válik teljesen nyilvánvalóvá, hogy a Fidesz egészen mást gondol Európáról és Magyarországról Európai Unióban betöltött szerepéről, mint a Medgyessy-, majd a Gyurcsány-kormány. Erről a szerepről, erről az új nemzeti önmeghatározásról Orbán Viktor tusnádfürdői

beszédei a legsokatmondóbbak. Ezeket röviden már összefoglaltam fentebb, ezért itt tartalmilag nem térek vissza rájuk, csak annyit jegyeznék meg: egészen biztosan rendkívül meghökkentők, mi több, megbotránkoztatók az olyan hallgatók és olvasók számára, akik a Nyugatot és az Európai Uniót statikus, változtathatatlan entitásnak tekintik. Azonban számomra most nem az a kérdés, hogy bebizonyítsam, miért „Európa-ellenesek” ezek a beszédek. Az elején leszögeztem: írásom célja nem a csatlakozás azok széles csoportjához, akik ezt mondják. Hanem az, hogy rámutassak: a rendszerváltás után húsz-harminc évvel Orbán Viktor mintatformáló stratégiája *ugyanazt az attitűdöt* mutatja, mint korabeli elődeié. A késő Kádár-korszak sem magától változott meg annakidején. Amikor korábban azt írtam: a rendszernek szakaszai voltak, és a kettős függés valamint a Nyugat-függés korszakában erősödött fel az elitek nyugatos tevékenysége, ezt most azzal egészítem ki, hogy ma már tudjuk: a demokrácia korszaka, avagy a demokratizálódás folyamata sem egyöntetű és egyenesvonalú, hanem ennek is szakaszai vannak. S igen fontos tanulság számunkra, hogy különböző szakaszokban *különböző* elitek kerülnek előtérbe. Természetesen az, hogy az egyes elitstratégiák közül melyik válik dominánssá, a külső és belső tényezőkön egyaránt múlik. Ebből a szempontból Bozóki András és Hegedűs Dániel tanulmánya azért érdekes, mert azt mondják, hogy az Orbán-rendszert az Európai Unió kívülről korlátozza, ám egyszersmind szponzorálja és legitimálja is (Bozóki–Hegedűs, 2017: 26). A külső erőter tehát még a Fidesz nagy kritikusai számára is összetett entitásként létezik, és ez érződik a Fidesz magatartásán is. Egyfelől igyekszik úgy kezelni az EU-t, mintha az azonos lenne a történelmen átívelő Nyugattal. Ennek az EU-nak szólnak (ahogy a történelmi mintatformálók részéről mindig) a nagy kritikák, és ennek az EU-nak szól az is, hogy a szervezet tanulhatna is a magyar példából. Lehet olyan érzésünk, mintha mi sem változott volna: a mai jobboldal *idegen* geográfiai és kulturális egységként kezeli az Európai Uniót. Ugyanakkor ez mégsem a teljes igazság. Ugyanis a Fidesz rendkívül célratörően törekszik arra, hogy az EU működésének a közelébe férkőzzön, ez által azt *belülről* ismerje meg, és az EU-t végső soron ne külső erőterként, hanem a „nemzeti politika szempontjából” hasznosítható keretként értelmezze. Bármennyire is úgy tűnik tehát, hogy a Fidesz Európa ellenfele, valójában egy olyan követelményt fogalmazott meg és állított mércéül, amelyet a késő Kádár-kor elitjei még nem tudtak: döntéshozatalban közel kerülni a legfelsőbb szintekhez, és befolyásolni azt, ami ott történik.⁶²

Konklúzió

⁶² Mindettől független, hogy a Fidesz a Néppárttal végül milyen eredményre jut. A Fidesz sokak által megfogalmazott decizionizmusa megjelent európai szintén is.

A fenti dolgozatban szerettem volna felhívni az olvasók figyelmét egy fontos jelenségre, nevezetesen arra, hogy a magyar politikatörténetben az Európa-követés jól ismert hagyománya mellett van egy alig ismert hagyomány is, amely az európai minta formálására épül. E két hagyomány szemügyre vétele során arra jutottam, hogy a mintakövető hagyomány mindig akkor érvényesül, amikor a Nyugat, mint külső közeg, erőteljes támogatóként lép fel, ellenben problematikussá válhat, ha a Nyugat a geopolitikai helyzetben visszaszorul, vagy a mintakövető elitek elgyengülnek. Azt állítottam, hogy a Fidesz nagyon jó ütemérzővel fedezte fel azt az „üres mezőt”, amely a rendszerváltó baloldali és liberális erők Európa-követő politikájának kimerülésekor mutatkozott meg. Ennek az üres mezőnek a benépesítésében a Fidesz mára nagyon messzire jutott, de én mégsem nevezem ezt Európa-ellenességnek. Szerintem az ilyesmi túlzó következtetés. Sokkal többre jutunk, ha a Fidesz által képviselt mintaformáló Európa-politikát történelmi gyökereihez próbáljuk visszavezetni, és megértjük azt, hogy a magyar politikában ez az attitűd korábban is jelen volt, ám most először szervezte magát (bizonyos szempontból sikeresnek tűnő) kormányzati politikává. Az persze egy külön kérdés, hogy mára már nem pusztán mintaformálásról, hanem – mint ahogy a „nagy ugrás”-ról szóló fejezet címében is kiemelem – *teljes* mintaformálásról van szó. Ami végképp szemben áll a mintakövetéssel, és azzal a tartalmi üzenettel bír, hogy a mai magyar kormány úgy tekint magára, mint egy autoritásra, amelynek kifejezetten joga és lehetősége van Európa átalakítására.

Végül még egy fontos tanulság. Szeretném világossá tenni, hogy a Fidesz története felfogható egy *egyedi* modellként is. A rendszerváltás után elszoktunk attól, hogy az egyes posztszocialista országok különböző fejlődési utakat követnek. Márpedig az egyedi példák száma nemhogy csökkent volna, de szerintem még nőtt is. Számomra az egész bemutatott történet megmutatja: nemcsak a Fidesz útja atipikus (akár kelet-közép-európai összehasonlításban is), de szinte minden hazai szereplő mozgása, beleértve az 1980-as évek elitjeit is. Nem áll rendelkezésemre komparatív kutatás a mondjuk a V4-es országok nyugatos fejlődéséről és esetleges ingamozgásáról, de azt feltételezem, hogy a magyar minta mindegyikhez képest más.

Mindez felhívja a figyelmünket a magyar politikatörténet fokozottabb tanulmányozásának és annak fontosságára, hogy az 1990 utáni történetet képesek legyünk tágabb keretekben szemlélni, majd pedig más országokkal összehasonlítani.

- Bajcsy-Zsilinszky Endre (1931): *Nemzeti radikalizmus*. Stádium Kiadó, Bp.
- Bauer Tamás (1990): Elmélkedés egy vereségről. *Beszélő*, július 7.
- Beksics Gusztáv (1903): *Közjogunk és nemzeti törekvésünk*. Atheneum, Bp.
- Bozóki András – Hegedűs Dániel (2017): A kívülről korlátozott hibrid rendszer. Az Orbán-rezsim a rendszertipológia tükrében. *Politikatudományi szemle*, 2., 7–34.
- Chou, Mark (2011): When Democracies Fail. *Political Studies Review*, 3., 344–356.
- Csizmadia Ervin (2001a): *Diskurzus és diktatúra. A magyar értelmiség vitái Nyugat-Európáról a késő Kádár-rendszerben*. Századvég Kiadó, Bp.
- Csizmadia Ervin (2001b): *Ösztön és politika. Makkai János és a reformjobboldal a két háború között*. Új Mandátum Kiadó, Bp.
- Csizmadia Ervin (2003): A pártok alkalmazkodóképessége és a pártverseny dinamikája. In Uő: *A politika és az értelmiség. Pártok, agytrösztök, hálózatok*. Századvég Kiadó, Bp., 99–122.
- Csizmadia Ervin (2016): A tranzitológiának vége, felejtjük el? Az átmenet tervezett intézményeitől a tervezetlen hibridizációig. *Politikatudományi Szemle*, 2., 135–153.
- Csizmadia Ervin (2017): *A magyar politikai fejlődés logikája. Összehasonlítható-e a jelen a múlttal, és ha igen, hogyan?* Gondolat Kiadó, Bp.
- Fukuyama, Francis (1990): A történelem vége? *Világosság*, 1–2., 1–25.
- Huntington, Samuel (1991): The Democray's Third Wave. *Journal of Democracy*, Spring, 12–34.
- Kagan, Robert (2008): *The Return of History and the End of Dreams*. Alfred A. Knopf, New York.
- Kagan, Robert (2015): The Weight of Geopolitics. *Journal of Democracy*, January, 21–31.
- Krastev, Ivan (2007): Is East-Central Europe Backsliding? The Strange Death of the Liberal Consensus. *Journal of Democracy*, October, 56–64.
- Laki Mihály (1992): Körkérdések a Fideszről. In *Tiszta Lappal. A Fidesz a magyar politikában 1988–1991* (szerk.: Bozóki András). Fidesz Központi Hivatala. 734–737.
- Levitsky, Steven – Way, Lucan A. (2015): The Myth of Democratic Recession. *Journal of Democracy*, January, 45–58.
- Lijphart, Arend (2000): The Future of Democracy: Reasons for Pessimism, but Also Some Optimism. *Scandinavian Political Studies*, 3., 265–272.
- Makkai János (1937): Széchenyi és a mai reformerek. II. rész. *Esti Újság*, szeptember 27.
- Plattner, Marc – Diamond, Larry (2007): Is East-Central Europe Backsliding? *Journal of Democracy*, October, 5–6.
- Prohászka Lajos (1936): *A vándor és a bujdosó*. Minerva, Bp.

- Róna-Tas Ákos (1992): Fidesz – mit tesz? Nemzedékek és pártok. In *Tiszta lappal. A Fidesz a magyar politikában. 1988–1991.* (Szerk.: Bozóki András.) Fidesz Központi Hivatala. 608–617.
- Soros György (1999): *A globális kapitalizmus válsága.* Scolar Kiadó, Bp.
- Stumpf István (1992): Fidesz – új generáció és szellemiség a politikában. In *Tiszta lappal. A Fidesz a magyar politikában. 1988–1991.* (Szerk.: Bozóki András.) Fidesz Központi Hivatala. 595–607.
- Szűcs Jenő (1983): *Vázlat Európa három régiójáról.* Magvető Kiadó, Bp.
- Urbán László: A Fidesz gazdaságfilozófiája. In *Tiszta Lappal. A Fidesz a magyar politikában. 1988–1991.* (Szerk.: Bozóki András.) Fidesz Központi Hivatala, 618–624.
- Wallerstein, Immanuel (1992): The Concept of National Development, 1917–1989: Elegy and Requiem. *American Behavioral Scientist*, March, 517–529.
- Wéber Attila (1996): *A Fidesz-jelenség.* Napvilág Kiadó, Bp.
- Zakaria, Fareed (1997): The Rise of Illiberal Democracy. *Foreign Affairs*, November–December, 22–43.